

Son araştırmalara göre, Karluklar en güçlü zamanlarında (XI. yüzyılın 1. yarısı) siyasi bir ad olarak *Türkmen* adını da kullanmışlardır. Karlukların yanında Kalaçların da yeni "Türkmen" kavramı içine girdikleri Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığından anlaşılıyor (Tahsin Banguoğlu, *Oğuzlar ve Oğuzeli* üzerine. "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1959. 1-26. s.).

T.'ler Türk tarihinde büyük bir yer tutmuşlardır (bk. TÜRK TARİHİ).

Çağdaş T.'lerin toplu olarak Türkmenistan topraklarında yaşadıklarını biliyoruz.

Türkmenistan T.'leri birçok kollara ayrılmışlardır. Yomut, Teke, Göklen (Göklen), Sahr (Salur veya Salar), Sarık, Ersarı, Çavdur (veya Çovdur) gibi. Bu adların büyük bir kısmı eski kaynaklarda da geçer. Örnek olarak Çavdur adının eski kaynaklarda Çavuldur biçiminde tespit edildiğini görüyoruz. Kâşgarlı Mahmud'a göre, 22 Oğuz boyundan birine bu ad verilirdi. *Çavuldur* adı bugün Anadolu'nun birçok yerinde *Çavundur* olarak kalmıştır. Anadolu'da *Çavundur* adı yanında *Çavdır* biçimi de kullanılır. Bunun gibi, Sahr (Salur veya Salar) kolunun adı da tarihî kaynaklarda geçen bir addir. Kâşgarlı Mahmud bu adı *Salgur* olarak yazmıştır. Bu adın da Anadolu'da yer adlarında *Salur* biçiminde kullanıldığını biliyoruz.

T.'lerin bu büyük kolları yanında birçok küçük boyları da vardır. T. boyları üzerine Vámbéry'nin eski eserinde bilgi verilmiştir. Daha sonraki yayınlarda da T. kollarından söz edilmektedir.

T.'lerin bu kolları arasında dil bakımından birtakım farklar oluşmuştur (bk. TÜRKMENÇE).

T.'ler başlangıçtan beri göçebe hayatı sürdürmüşlerdir. Ancak Türkmenistan'ın Ruslar tarafından istilâsı (1881) üzerine yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin sınırları dışında yaşayan T.'ler eski göçebe hayat biçimini bugün de sürdürmektedirler. Göçebe hayatına bağlı olarak T.'ler arasında halicilik gelişmiştir.

TÜRKOĞLU, Kahramanmaraş iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 688 km², nüfusu 47 373 (1980)'tür. 3 200 nüfuslu Şekeroba köyünden başka, nüfusu 1 000'i geçen 10 köyü vardır. İlçe merkezi T.'nin nüfusu 8 528, denizden yüksekliği 475 m dir. İlçenin batısında Andırın, kuzeyinde merkez ilçe, doğusunda Pazarcık ilçeleri, güneyinde Adana ve Gaziantep illeri vardır. T. ilçesi, XIX. yüzyıl ortalarında göçebe hayatı yaşayan Tecirli aşiretinin yerleşmeye tâbi tutulmasıyla şimdiki ilçe merkezinin yerinde Eloğlu adıyla bir köy olarak kurulmuş, 1944'te Kahramanmaraş merkez ilçesine bağlı Eloğlu nahiyesi durumuna getirilmiş, 1960'ta ilçe olarak T. adını almıştır.

İlçe arazisi, yakın zamanlara kadar Gâvur Gölü adıyla anılmış, günümüzde ise Sağlık Ovası olarak adlandırılmış bulunan ovanın (yüksekliği 400 m, Hatay-Kahramanmaraş çöküntü hendeğinin bir bölümü olup buradaki uzunluğu 30 km, genişliği 8-10 km) çevresindeki tepelik ve düzlükler (500-550 m) ile daha öteledeki alçak dağlardan oluşmuştur. Gâvur Gölü bataklığının kurutulmasından önce, ilçede sıvrısinek ve sıtmanın yaygın oluşu dolayısıyla halk, yazın uzak yaylalara çıkmak zorunda kalmış, bataklığın kurutulmasıyla buraya, toprak kazanmak isteği ile hızlı bir nüfus akımı olmuştur. Şimdi geniş bir alüvyal ova olan bu düzlüklerin doğu tarafında serpantin yapı

tepelikler ve Eosen arazisi, batı yanında Silur-Devon kıvrımlı, kırıklı tabakaları ile Mezozoik-Tersiyer arazisi uzanır.

İlçede Akdeniz ikliminin özellikleri vardır: Kışın ve ilkbahar başlarında bol yağış olur, hazirandan ekime kadar 4 ay kurak geçer. Yıllık yağış tutarı 833 mm yi bulur. Yüksek yerlere kar yağışı da olur. Kışlar az soğuk, serin, yazlar sıcak, bazan bunaltıcı geçer. Arasına donmalar da olur, nispeten hafif geçer. Dağlık yerlerde bozulmuş ormanlar (çoğu meşe, az olarak da burada *bağraz* denilen kayın çeşidi, ardıç) vardır.

İlçede tarım ve hayvancılık geçim kaynaklarıdır. Başta hububat (buğday, arpa) gelir (yılıda 15 000 ton üretim, 6 700 ha ekili arazi). Pamuk ekimi de yapılır (9 000 ton üretim, 4 500 ha). Ağaç sayısı 12 000 kadar olan Antep fıstığı da geçim kaynakları arasına girmiştir. Bağlar geniş yer tutar (2 800 ha; yıllık üzüm üretimi 12 000 ton). Çeşitli meyve ve sebzeler de elde edilir.

İlçede hayvancılık tarımdan sonra gelir. Yaz mevsiminin çok sıcak geçmesi, otlak yerlerinin tarlalara bırakılması hayvancılığın gelişmesini sınırlandırmış, son zamanlarda ahır hayvancılığına doğru gidilmeye başlanmıştır. Küçük ve büyük baş hayvan sayısı 110 000 kadardır. Sığır ırkının ıslahı için alaca sığır soyu getirilmeye başlanmıştır. Yük ve binek hayvanlarının sayısı ise 2 500'ü geçer (1 540 eşek). İlçede 60 kadar da deve vardır. Kümes hayvanlarının sayısı 50 000'dir. Köylerde arıcılık yapılır. Kovanların çoğu eski tiptir (yılıda 8 000 kg bal, 700 kg balmumu).

İlçenin Şekerobası köyü yakınındaki barit madeninde 1960'ta çalışmalara başlanmıştır.

İlçe merkezi T., 30-40 yıl öncesine kadar bir köy (Eloğlu) ve daha sonra küçük bir kasaba iken ilçe olduktan sonra gelişmiş, Kahramanmaraş'ı Çukurova ve Hatay'a bağlayan işlek ve düzgün kara yolu ve demir yolu (2 km yakınında istasyon) boyunda bir küçük şehir olmuştur. İl merkezine 25 km uzaklıktadır. Çarşısı, pazarı, camileri, düzgün cadde ve sokakları, çoğu 1-2 katlı ve üzerleri çatılı, kiremitle örtülü evleri (çoğu kerpiç duvarlı, 1965'ten sonra taş ve beton malzemeli evler de çoğalmıştır) ile güzel görünüşlü bir şehirdir. Orta okulu (1967), 2 ilk okulu vardır. Yakınında kale harabeleri bulunmaktadır. Elektrikçi, içme ve kullanma suyu vardır. (R. İzbirak)

TÜRKOLOJİ (eski ter. *Türkiyat*; Fr. *Turcologie*, Alm. *Turkologie*, İng. *Turkology*), Türklerle ve özellikle Türk dilleriyle uğraşan bilim koluna verilen ad. Bu ad yerine "Türklük bilgisi" karşılığı da teklif edilmiştir (Reşit Rahmeti Arat).

Türkoloji adını verdiğimiz bilim kolunun geçmişi Avrupa'da XIV. yüzyıla kadar çıkar. Ancak bu terim geniş kapsamıyla "Türklerden söz eden bilim kolu" olarak alınacak olursa, eski Türk boyları üzerine bilgi veren Latin ve Bizans yazarları Türkolojinin öncüleri sayılabilirler. Bütün Avrupa ulusları Ammianus Marcellinus (IV. yüzyıl), Priskos (ölm. vs. ya. 472), Sidonius Apollinaris (V. yüzyıl), Jordanes (VI. yüzyıl), Prokopios (VI. yüzyıl), Menandros Protéktor (VI. yüzyıl), Grégoire de Tours (ölm. 594) gibi yazarlardan eski Türkler üzerine bilgi aldılar. Daha sonra Konstantinos Porphyrogenneos, *De administrando imperio* (yazılışı 948-952) adlı eserinde eski Türklerden söz etmiştir. Bunun gibi, Anna Komnena (XI-XII. yüzyıl) da Türkler üzerine bilgi vermiştir. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesi sıra-

sında Pian del Carpine, Papa IV. Innocentius'un elçisi olarak Asya'da bir gezi yapmış, 1246'da Karakorum'da "Büyük Han"ı ziyaret etmiştir. Ondan sonra Felemenkli Villem van Ruysbroek (Rubruquis) 1253 - 1255 yılları arasında Altın Ordu'dan geçerek Karakorum'a bir gezi yapmıştır. 1275'te Venedikli gezgin Marco Polo, "Büyük Han"ın yanında konuk olarak kalmıştır. Bunların gezdikleri ülkeler üzerine eserlerinde verdikleri bilgiler Avrupa'da büyük bir ilgi görmüştür.

Bu eserlerde dağınık olarak birtakım Türkçe ad ve sözler de geçer. XIV. yüzyılın başında Avrupa'da Türk dili üzerine bir eser de yazılmıştır. Bilim çevrelerinde *Codex Cumanicus* adıyla tanınan bu yazma eserde Kuman Türklerinin dili üzerine toplu bilgi verilmiştir. Bugün Venedik'te San Marco katedrali kitaplığında saklanan bu yazma bilim çevrelerinde arasında Petrarca kodeksi diye anılır. Çünkü bu yazmayı İtalyan şairi Petrarca, Antonius Finale'den alarak 1362'de Venedik Cumhuriyetine armağan etmiştir. Yazmanın başında 1303 tarihi geçer. Bu bakımdan yazmanın 1303 - 1362 yılları arasında yazıldığı anlaşılıyor. *Codex Cumanicus*'ta Latin yazı sistemine dayanan bir transkripsiyon kullanılmıştır. Bugün elimizde Türk diline ilişkin daha eski ve daha zengin yazılı eserler de vardır. Eski Türk yazıtları adı altında topladığımız yazıtlar veya Arap harfleriyle yazılmış dil kitapları gibi. Bu dil kitapları arasında Kâşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu *Divanü lügati't-Türk*, Türk dili ve Türk kültürü için ana kaynaktır. XI. yüzyılın 2. yarısından kalan bu eseri başka yazarların dil kitapları izlemiştir. Ancak Arap yazısına dayanan bir transkripsiyon sistemi kullanan bu kitapların bulunması *Codex Cumanicus*'un değerini azaltamaz. Türkçe verilerin Latin alfabesine dayanan bir transkripsiyonla tespit edilmesi *Codex Cumanicus*'a özel bir değer sağlamıştır. Bu sebeple bu eser sonraki çağlarda Macar, Alman ve Rus Türkologları tarafından sık sık işlenecektir. Son olarak bu yazmayı Danimarkalı bir Türkolog da Türk dili bakımından değerlendirecektir.

Moskova'da bulunan küçük bir sözlük *Codex Cumanicus*'tan daha eskidir. Rus harfleriyle tespit edilmiş birtakım Kumanca sözlerden oluşan bu küçük sözlük 1850'de M. A. Obolenskiy tarafından yayınlanmıştır (*Polovetskie slova*. "Moskvityanın" 5, 1850, 1. fasikül). Daha sonra Alman Türkoloğu W. Bang, Moskova sözlüğünü Türkolog olarak gözden geçirmiştir (*Zu der Moskauer polowischen Wörterliste*. "Bulletin de l'Académie de Belgique", Classe des Lettres 4, 1911).

Osmanlı Türklerinin Avrupa'ya geçmesi, Avrupa'da Türklere ilişkin çalışmaların artmasına yol açmıştır.

Avrupa'da Türkolojinin başlangıç yıllarında savaş tutsakları büyük bir rol oynamışlardır. Bunların başında Niğbolu muharebesinde (1396) yaralanarak Yıldırım Bayezid'e tutsak düşen Johann Schiltberger veya Schiltberger (1381 - 1440) gelir. Macaristan kralı Zsigmond (Alm. Sigismund)'un ordusunda Türklere karşı savaşan Schiltberger, Türk ordularıyla birlikte Anadolu'yu ve Mısır'ı gezmiştir. Schiltberger Ankara meydan muharebesine (1402) katılmış, Yıldırım Bayezid'in yenilmesi üzerine Aksak Timur'a tutsak düşmüştür. Schiltberger, Timur'un ordularıyla Orta Asya'da Semerkand'a gitmiştir. Timur'un ölümünden (1405) sonra Altın Ordu'ya gönderilen Schiltberger, Çekre Han ile birlikte Sibir seferine çıkmış, onun Volga Tatarlarına karşı giriştiği akınlara da katılmıştır. Altın Ordu hanlarının es-

ki merkezi olan Saray'ı gördüğü gibi, Venedik ve Cenova tüccarlarının alım satım merkezi olan Azak ve Tana'yı da ziyaret etmiştir. Daha sonra Kırım'a gelerek Hristiyan Tatarlar arasında bir süre kalan Schiltberger, Kafkasya yoluyla Batum'dan İstanbul'a kaçacaktır. Bir süre İstanbul'da saklandıktan sonra, Akkerman, Lwów (Lemberg), Kraków, Wrocław (Breslau) ve Meissen yoluyla 1427'de yurduna dönmüştür.

Almanya'ya döndükten sonra Schiltberger tutsaklık hayatını anlatan bir seyahatname yazmıştır. Onun tutsak olarak gezdiği ülkelere ilişkin gözlemlerini kapsayan bu kitap, XV - XVI. yüzyıllarda büyük bir ilgi toplamış, Almanya'da birkaç baskısı çıkmıştır. Schiltberger'in seyahatnamesi yabancı dillere de çevrilmiştir. İngilizcesi 1879'da çıkmıştır (*The Bondage and Travels of Johann Schiltberger*). Buchan Telfer'in yaptığı bu tercümeyle P. Bruun birtakım notlar eklemiştir.

Schiltberger, seyahatnamesinde yalnız savaş hatıralarını ve tanık olduğu tarihî olayları anlatmakla kalmayarak, gezdiği ülkelerin âdetlerine ilişkin bilgiler de vermiştir. Yazar, eserinin sonunda Hristiyanların rabbanî dua (Pater Noster) adını verdikleri klasik dua metninin "Tatarca" (Thatarisch Pater Noster) tercümesini de vermiştir. Bu tercüme, *Codex Cumanicus*'taki rabbanî duadan sonra Latin harfleriyle tespit edilmiş en eski Türkçe metin sayılır.

Kırım, Hristiyan Türklerin toplu olarak yaşadığı bir yerdirdi. Hristiyan misyonerlerinin Kırım'da sürekli olarak çalıştıklarını biliyoruz. Bu bakımdan Schiltberger'in bu "Tatarca" dua metnini Kırım'da yaşayan Hristiyan Tatarlardan tespit etmiş olduğu anlaşılıyor.

Tractatus de moribus, conditionibus et nequitia Turcorum (Urach 1481) adlı Latince kitap da bir savaş tutsağının eseridir. Yazarın adı son yıllara kadar meçhul kalmıştır. Ancak, eser sahibinin XV. yüzyılın başında Transilvanya'da doğduğu anlaşılıyor. 15 - 16 yaşında iken okumak üzere Transilvanya'nın Mühlbach şehrine gelen yazar, kral Zsigmond (Alm. Sigismund)'un ölümü üzerine II. Murad'ın açtığı savaş sırasında Mühlbach'ta Türk tutsaklığına düşer (1438). Mühlbach şehrinde yerleşmiş olduğu için bilim çevrelerinde Mühlbachlı (Alm. Mühlbacher) diye anılan bu tutsak, 1458'e kadar Türklere arasında yaşar. Edirne, İstanbul, Bursa, Bergama, Sakızadası gibi yerlerde kalan Mühlbachlı tutsak, Türklere âdetleri üzerine birtakım bilgi ve gözlemler toplamıştır. İşte 20 yıllık tutsaklıktan sonra ülkesine dönen Mühlbachlı, eserinde bu bilgi ve gözlemleri ortaya koymuştur. Yazar, Türklere âdetlerini anlattıktan sonra Got harfleriyle -Latince tercümeleriyle birlikte - birtakım Türkçe şiirler de vermiştir. Bu şiirler arasında Yunus Emre'nin eserleri de vardır. Mühlbachlı tutsağın tespit ettiği Türkçe örnekleri dil bakımından Alman Türkoloğu Karl Foy değerlendirecektir (*Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gothischen Lettern*. "Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen", Westasiatische Studien IV, 1901, 230 - 277; V, 1902, 231 - 293).

Son yıllarda Mühlbachlı tutsağın adı tespit edilmiştir (Georgius de Hungaria, Macaristanlı Georgius).

Türkoloji tarihinde yer alan bir tutsak da Bertalan (Lat. Bartholomaeus) Georgievits'tir. Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan seferi sırasında Mohaç (Mac. Mohács) meydan muharebesinden (29 ağustos 1526) sonra Türk tutsaklığına düşen Georgievits, tutsak pazarlarında satılmış,

1528'de Trakya'ya getirilmiş, daha sonra Anadolu'ya geçmiştir. 1534'te Türk ordusuyla birlikte İran seferine katılmıştır. Üç defa kaçmak teşebbüsünde bulunmuşsa da, ancak on bir yıl Türk tutsaklığında kaldıktan sonra kaçabilmiştir. Filistin'e gelen Georgievits, Kudüs'te Sina'da Franciscusçuların manastırına sığınmıştır. 1538 yılı başında onu Roma'da görüyoruz. Birkaç yıl sonra Hollanda'da, Antwerp'te ortaya çıkan Georgievits, Türklerin âdetleri ve dini inançları üzerine iki küçük kitap yazmıştır.

29 Mayıs 1547'de Georgievits, Transilvanya'da Nagyvárad (Alm. Grosswardein, Rum. Oradea) şehrinde Derviş Çelebi adlı bir Türk bilginiyle dini bir tartışma yapmıştır. Bu tartışmada kullanmak üzere Georgievits, Credo, Pater Noster ve Ave Maria gibi birtakım Hristiyan dualarını Türkçeye çevirmiştir.

1553'te Paris'te onun yeni bir kitabı çıkmıştır (*De Turcarum moribus*). Bu eserde daha önce yazdığı iki küçük risale birleştirilmiştir. Eserin ilk iki bölümünde Latin harfleriyle birtakım Türkçe şiirler ve Latince tercümesiyle birlikte bir Hristiyanla bir Müslüman arasında yapılan bir tartışma verilmektedir. Üçüncü bölümde Latin harfleriyle yazılmış Türkçe bir kehanet bulunmaktadır. Dördüncü bölümde ise Pater Noster ve diğer Hristiyan dualarının Latin harfleriyle yazılmış Türkçe tercümeleleri yer almaktadır.

Georgievits'in verdiği Türkçe örnekler üzerinde birçok uzman çalışacaktır. Örnek olarak, Heffening (*Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544 - 1548*) Georgievits'in örneklerini Türk grameri bakımından değerlendirecektir. Németh de sık sık Georgievits'in tespit ettiği örnekler üzerinde duracaktır.

Rum patriği Gennadios Skholarios'un yazmış olduğu bir risale de Türk dili bakımından değerli bir eserdir. Gennadios, İstanbul'un fethinden sonra (1454) Rum patriğine getirilmiştir. Bizans edebiyatının tanınmış yazarları arasında yer alan patrik, Katolıklara karşı Ortodoksluğu savunan birtakım eserler yazmıştır. 1456'da II. Mehmed'in emriyle yazmış olduğu risale de Ortodoks mezhebinin inançlarını toplu olarak veren bir yazıdır. Patrik Gennadios'un kaleme aldığı bu risaleyi Karaferiye kadısı Ahmed Efendi Türkçeye çevirmiştir. Bu tercümenin Rum harfleriyle yazılmış özeti bize kadar gelmiştir. Bu özet, ünlü harfleri bulunan bir alfabe ile yazılmış olduğu için eski Türk söyleyişini açık olarak vermektedir. Bu bakımdan Gennadios'un Ortodoks inançlarına ilişkin eseri Türk dili için değerli bir belgedir. Bu tercüme XVI. yüzyılın 2. yarısında (1584) Martinus Crusius tarafından Rumca aslı ile birlikte yayınlanmıştır. Macar Türkoloğu T. Halasi-Kun, Rum harfleriyle yazılmış olan tercümeyle Türk dili bakımından değerlendirecektir (*Gennadios török hitvallása. "Körösi Csoma - Archivum"* I. Ergänzungsband, 193, 139 - 247).

1709 Poltava muharebesinde Ruslara tutsak düşen İsveçli Philipp Johann von Strahlenberg (1676 - 1747) de Türkoloji tarihinde özel bir yer almıştır. İsveç kralı XII. Karl'ın Deli Petro'ya karşı yaptığı bu muharebede tutsak düşen Strahlenberg, 1711'de Sibirya'ya sürülmüştür. Tutsaklık yıllarını Sibirya'da yaşayan toplulukların dillerini öğrenmek suretiyle değerlendiren Strahlenberg, *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm 1730, yeni bas. 1975) adlı büyük bir eser yazmıştır.

Bu eserde yazar, yerli dil ve diyalektler üzerinde de durmuştur.

Yapmış olduğu karşılaştırmalar sonunda Strahlenberg, Doğu Avrupa'da ve Kuzey Asya'da konuşulan dilleri altı sınıf (classis)'a ayırmıştır. Avrupa'da bu dillere toplu olarak *Tatar* adının verildiğini bildiren yazar, eserinde bu ad yerine daha çok *boreo-orientalis* adını kullanmıştır.

Strahlenberg'in sözünü ettiği dil sınıflarının ikincisinde Türk dil ve diyalektleri yer almıştır. Ona göre, Sibirya'da yaşayan Müslüman Tatarlarının dilleri, "Türkler, Kırim, Özbek, Başkurt, Kırgız ve Türkmen Tatarları"nın dillerine benzer. Strahlenberg, Sibirya'da Lena kıyılarında yaşayan Yakutlarla Kazan çevresinde yaşayan Çuvaşlara da bu sınıfta yer vermiştir.

Strahlenberg, eserinin sonunda "Harmonia Linguarum" adlı bir söz listesi vermiştir. Bu listede yazar, 60 sözün karşılaştırmasını yapmıştır. Bu sözler arasında sayı adları ve adlar (tanrı, ateş, su, toprak, rüzgâr, yıldız, yağmur, göz, dil, sakal, el, ayak v.b.) vardır. Listede yer alan 60 sözün Macarca karşılıkları tam olarak verilmiştir. Fince karşılıklarda iki söz eksiktir. Sibirya Tatarcasına ilişkin üç söz (Wind, Pflitz - Bogen, Hütte) çevrilmemiştir. Yakutça için yalnız bir sözün (Fuß) karşılığı verilmemiştir. Çuvaşça bölümünde ise yalnız ilk 10 sayının adı ve 28 cins adı sayılmıştır. Diğer bölümlerde de bunlara benzer eksikler göze çarpar (Strahlenberg 1723'te yurduna dönerken Sibirya'da topladığı verileri kapsayan sözlüğünü yolda kaybetmişti). Sağlam bir gözlem yeteneğine sahip olan Strahlenberg, yalnız yerli dil ve diyalektilere ilişkin örnekler vermekle kalmayarak, bu diller arasında eski bir bağ bulunduğu inancını da dile getirmiştir. Bu bakımdan Strahlenberg'in yapmış olduğu sınıflama, Ural ve Altay dillerinin ilk sınıflama denemesi sayılır. Bk. URAL - ALTAY DİLLERİ.

Strahlenberg'in eseri Avrupa'da büyük bir ilgi görmüştür. 1738'de Londra'da İngilizce tercümesi çıkmıştır. 1757'de Amsterdam'da Fransızcası yayımlanmıştır. 1780'de de İspanyolcaya çevrilmiştir. Eserin Rusçaya çevrildiğini de biliyoruz. Ancak Rusça tercümesi yayınlanmamıştır.

Sibirya'da dolaşan Strahlenberg, bu eserinde Yenisey kıyılarında bulunan birtakım taş yazıtlardan da söz etmiştir. Onun gördüğü bu yazıtların eski Türklerden kaldığı ancak XIX. yüzyılın sonlarında anlaşılacaktır. Böylelikle Strahlenberg eski Türk yazıtlarının keşfi tarihinde de yer almıştır.

1496 - 1499 yılları arasında "kutsal yerlerde" bir gezi yapmış olan Alman şövalyesi Arnold von Harff, gezi notlarında Arapça ve Türkçe sözler, deyişler ve cümleler kaydetmiştir (*Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff...* E. von Groote bas. Cöln 1860). Onun tespit ettiği Arapça ve Türkçe verileri H. Stumme (*Über das Arabische und Türkische bei A. v. Harff. Festschrift Ernst Windisch. Leipzig 1914*) incelemiştir.

XVI. yüzyılın 1. yarısında Türkler ve Türkiye üzerine çeşitli bilgiler toplayan harp tutsakları ve gezgin şövalyelere İstanbul'daki Floransa konsolosunun sekreteri (bailo) Filippo Argenti de katılmıştır. Argenti 1533'te Türkçe üzerine *Regola del Parlare Turcho* adlı bir eser yazmıştır. Yazması günümüze kadar kalan bu eseri İtalyan Türkoloğu Alessio Bombaci (*La "Regola del Parlare Turcho" di Filippo Argenti*) [Napoli 1938] Türk dili yönünden değerlendirmiştir.

Avrupa'da doğu bilimleri alanında bir öncü olarak ün kazanmış olan Fransız Guillaume Postel (1520 - 1581), bir

doğu dilinden diğer bir doğu diline geçmiş ve tercüman ihtiyacı duymadan bütün doğu ülkelerinde Çin'e kadar gidilebileceğini bildirmiştir.

1535 - 1538 ve 1546 (?) - 1551 yılları arasında Türkiye'de (özellikle İstanbul'da), Suriye'de ve Filistin'de geziler yapan Guillaume Postel, Arap ve Türk dillerini köklü olarak öğrenmiştir. Birinci gezisinden döndükten sonra Paris'te Collège de France (kuruluşu 1538)'ta Yakın Doğu Dilleri kürsüsünü kurmuştur. Postel, ikinci Yakın Doğu gezisinden döndükten sonra da bu kürsüde bir süre ders vermiş, Arap dili alanında verimli çalışmalar yaptığı gibi (J. Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*. Leipzig 1955. 36 - 44), Türk tarihi üzerinde de durmuştur. Onun *De la République des Turcs* [Poitiers 1522, 2. bas. 1560] adlı eseri değerli bir katkıdır. Daha sonra bu eser yeni bir başlık altında yayınlanmıştır (*Des Histoires orientales*. Paris 1575). Bu yeni baskıya "Instruction des mots de la langue turquesque les plus communs" adlı yeni bir bölüm eklenmiştir. Türk dilinin öğretimi açısından değerli bilgiler veren bu bölüm, Rumen Türkoloğu Vladimir Drimba tarafından değerlendirilmiştir.

Postel'in "Instruction"u iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm kısa bir gramer taslağıdır. İkinci bölümde ise Türkçe sözcükler verilmiştir. V. Drimba'nın bildirdiğine göre, bu sözcükler B. Georgievits'in *De Turcarum Ritu et Caeremoniis* adlı eserinden aktarılmıştır.

XIV - XVI. yüzyıllarda Avrupa ülkelerinde Türk dili üzerine verilen bilgiler, tesadüfler sonunda toplanmıştır.

Türk dilinin gramerini sistemli olarak tespit etme yolunda ilk denemeyi genç yaşında Türklerin eline tutsak düşen ve Tunus'ta Türkler arasında altı yıl kalan Jesuit papazı Pietro Ferraguto (1580 - 1656) yapmıştır. Onun *Grammatica Turca* [1611] adlı eserinin Napoli'de Millî Kütüphanede bulunan yazması Alessio Bombaci tarafından bulunmuş ve Türk dili bakımından değerlendirilmiştir (*Padre Pietro Ferraguto e la sua Grammatica Turca* [1611]. "Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli" Nuova Serie, I, Roma 1940. 205 - 236).

1612'de Alman hümanist bilgini Hieronymus Megiser (veya Megiser) (1553 - 1618), *Institutiones linguae turcicae libri quatuor* adlı Türkçe gramerini yayınlamıştır. Bu eser Avrupa'da çıkan ilk Türk grameridir. Megiser, *Thesaurus Polyglottus vel Dictionarum Multilinguae* (Francoforti MDCXII; 2. bas. MDCXIII) adlı eserin yazarı olarak tanınmıştır. Bu eserde Latince sözlere birçok doğu dilinden (ve Türkçeden) karşılıklar verilmiştir. Ancak, Megiser'in Türk dili için büyük değer taşıyan eseri *Institutiones linguae turcicae libri quatuor*'dur. Bu eser birkaç bölüme ayrılmıştır: I. Altı alt bölüme ayrılan giriş bölümünde Türk dilinin fonetiği üzerine bilgi verilmiştir; II. Etimoloji (yeni terminolojiye göre: morfoloji) bölümünde isimlerin çekimi, sıfatlar, söz yapımı, sayı adları, zamirler, fiiller, fiillerin çekimi, pasif fiiller, fiillerin yapısı, edatlar... üzerinde durulmuştur. III. Türkçe metinler (Bu örnekler arasında Türkçe ata sözleri, deyişler, Hristiyan dualarının Türkçe tercümeleri v.b. vardır). IV. Latince - Türkçe ve Türkçe - Latince sözlük.

H. Megiser, eserini yazarken Latin dilinin gramerini göz önünde tutmuştur. W. Heffening (*Die türkischen Transcriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren*

1544 - 1548. 94 - 97. s.) B. Georgievits'in verdiği Türkçe metinlerin H. Megiser tarafından kullanıldığını tespit etmiştir.

Osmanlı Türkleriyle Polonyahlar arasındaki siyasi ilişkiler eski bir geçmişe çıkar. Bu bakımdan Türkçeye ve Türk diline karşı Polonya'da büyük bir ilgi duyulmuştur. Polonya'da Türk dili üzerine ilk eseri Martin Paszkowski yazmıştır (Kraków 1615).

Pietro della Valle (1586 - 1652) Venedik, İstanbul, Mısır, Suriye, Kudüs, Mezopotamya ile İran'ı gezmiş ve Türkçe öğrenmiştir. Onun yazmış olduğu Türk dili grameri (*Grammatica Turca*, 1620) yazma olarak bize kalmıştır.

İstanbul'da Fransız misyonunun tercümanı olarak çalışan André du Ryer (doğum ve ölüm tarihlerini bilmiyoruz), İskenderiye'de Fransız konsolosluğu da yapmıştır. André du Ryer, Sadı'nın *Gülistan*'ından birtakım bölümleri Fransızcaya çevirmiştir (*Gulistan ou l'empire des roses*. Paris 1634). André du Ryer, İslâm araştırmaları tarihinde *Kur'an*'ı Fransızcaya çeviren ilk yazar olarak da tanınmıştır (1647). André du Ryer, *Kur'an*'ın tercümesini bütünleyememişse de, bu tercüme ek olarak "Türklerin dini üzerine bir özet" (Sommaire de la religion des Turques) vermiştir. Bundan başka, André du Ryer, Türk dilinin gramerini de yazmıştır (*Rudimenta grammatices linguae turcicae*. Paris 1630. 2. bas. 1633). Ancak, André du Ryer'nin çalışmasında H. Megiser'in eserini kullanmadığı anlaşılıyor. Yazar, çalışmasını bir Türkçe - Latince sözlükle bütünlemek istemişse de, bu isteğini gerçekleştirememiştir. Sözlüğün yazması Paris'te Bibliothèque Nationale'de saklanmaktadır.

Venedik ile Osmanlı devleti arasındaki siyasi ve ticari ilişkilerin eski bir geçmişe çıktığını biliyoruz. Buna karşılık bize kadar gelen ilk İtalyanca - Türkçe ve Türkçe - İtalyanca sözlük XVII. yüzyılın 40. yıllarında yazılmıştır (*Dittionario della Lingua Italiana - Turchesca sive Lexicon Italico - Turcicum et Turcico - Italicum cum brevi grammatica... latinis characteribus expressa*. Roma 1641). Bu eserin yazarı Venedikli soylu tercüman Giovanni Molino'dur.

Bu eserden sonra Türk tarihçilerinin eserlerinden ve Türk edebiyatından birtakım örneklerin tercüme edildiğini görüyoruz.

İtalyan rahibi Francesco - Maria Maggio (Latince adı: Magius; 1612 - 1686) Suriye, Gürcistan, Ermenistan, İran ve Arabistan'da yaptığı on iki yıllık bir gezi sırasında birçok Doğu diliyle uğraşmıştır. Bu diller arasında daha çok Gürcü ve Türk dillerine ağırlık veren Magius, *Syntagmaton Linguarum Orientalium, quae in Georgiae regionibus audiuntur. Liber primus. Complectens Georgianae seu Ibericae vurgaris linguae institutiones grammaticae; Liber secundus. Complectens Arabum et Turcarum Orthographiaa, as Turcicae linguae institutiones* [Roma 1643; 2. bas. Roma 1670] adlı eserini yayınlamıştır. Onun bu eseri Gürcücenin grameri üzerine bir yabancı tarafından yazılan ilk çalışmadır. Magius'un Türkçe gramerini Türk dili bakımından Mary Kenessey değerlendirmiştir (*A Turkish Grammar from the 17th century*. "Acta Orientalia Hungarica" XXVII, 1, 1974, 119 - 125).

Eserin başlığından da anlaşılacağı gibi, yazar eserinin birinci kitabında Gürcistan'da veya İberya'da konuşulan halk dilinin gramer kurallarını gözden geçirmiştir. İkinci

kitabta ise Arap ve Türk yazımı üzerinde durmuş, Türk dilinin kurallarını tespit etmiştir. Üçüncü kitap (*Sintagma-ton*) 1637'de tamamlanmış ve bütün olarak Türk diline tahsis edilmiştir. Yazarın *Schola Turcica* adını verdiği bu eser yayınlanmamıştır. Maggio'nun eserinin yazması Palermo'da San Giuseppe del Teatini manastırının kitaplığında saklanmaktadır.

Capucin rahiplerinden Bernardo da Parigi (Fransızca adı: Bernard de Paris) 1665'te Roma'da Latince olarak bir İtalyanca - Türkçe sözlük (*Vocabularium Italico-Turcicum ex Gallico versum*) yayınlamıştır (2 cilt). Bu sözlük Galca (Fransızca)'dan çevrilmiştir.

Yine 1665'te bu sözlüğün İtalyanca tercümesi de çıkmıştır (*Vocabulario Italiano-Turcesco*) (3 cilt). Sözlüğü Galcadan İtalyancaya Fr. Pietro de Albavilla (Fransızca adı: P. Pierre d'Albeville) çevirmiştir. İki yıl sonra (1667'de) P. Bernard de Paris ile P. Pierre d'Albeville bir "Türkçe gramer" (*Grammaire turque*) yayınlamışlardır. Bu yayınlara ek olarak Toscana büyük dükü III. Cosimo'nun tercümanı Antonio Mascis'in *Vocabolario toscano, e turcesco arricchito di molte voce Arabe, Persiane, Tartare e Greche con la giunta di alcuni Rudimenti grammaticali* (Florence 1677) adlı eserini de saymak gerekir.

XVII. yüzyıl başında, Osmanlı Türklerinin güçlerinin doruğuna eriştikleri ve Avrupa işlerine doğrudan doğruya karışmaya başladıkları yıllarda Türkiye'ye ve özellikle Türk diline karşı duyulan ilgi bir kat daha artmıştır. XVI. yüzyıl sonunda ve XVII. yüzyıl başında birtakım özel öğretim kuruluşları (ilk tercüman okulları) ortaya çıkmıştır.

XVI. yüzyıl sonunda Venedik'te Yakın Doğu dillerini öğretmek için bir okul açılmıştır. Bu okulun öğrencileri öğrenimlerini sürdürmek ve bütünlemek üzere İstanbul'da bir koleje (Collegio dei Armeni) gönderiliyordu. Lehistan kralı I. Sigismund 1621'de Osmanlı İmparatorluğunun merkezinde Türkçe, Arapça ve Farsça öğretimi yapılan bir tercüman okulu kurmuştur. 1627'de Roma'da kurulan Collegium de Propaganda Fide, Doğu ülkelerinde görev alacak misyonerler için bu dillerin öğretimine büyük ağırlık vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile aktif ilişkiler kuran Fransa - I. François'nın 1535'te Kanunî Sultan Süleyman ile yapmış olduğu antlaşmayı göz önünde tutalım - gereken tercümanların yetiştirilmesini düşünmek mecburiyetini duymuştur.

1669'da XIV. Louis İstanbul'da L'École des Jeunes de Langues'da "dil oğlanları" (Doğu dillerini bilen tercümanlar) yetiştirmeye başlamıştır. Bu okul 1700'de Paris'e nakledilerek 30 mart 1795'te çıkan bir karar uyarınca L'École spéciale (daha sonra: et royale, 1915'ten başlayarak: Nationale) des Langues Orientales Vivantes adını almıştır. Bugün L'Institut National des Langues et Civilisations Orientales (Paris) adı altında çalışmalarını sürdürmektedir (*Cent-cinquantenaire de l'École des Langues Orientales. Histoire, organisation et enseignement de l'École Nationale des Langues Orientales Vivantes*. Paris 1948).

Osmanlı İmparatorluğu ile sıkı siyasi ve ticari ilişkiler kuran Avusturya, Doğu dilleri alanında yetkili tercüman ve öğretmenlere muhtaçtı. Bu bakımdan XVI. yüzyıl sonunda İstanbul'da özel bir okul kurmuştur. Bu amaçla Avusturya imparatoru I. Leopold, 1673'te Johann - Bap-

tist Podesta (İtalyanca adı: Giambattista Podesta) adlı bir genci Roma'ya göndermiştir. Podesta, Roma'da *Kür'an* tercümesiyle ün kazanmış olan Ludovico Marracci (ölm. 1700)'nin yanında yetişmiştir. Viyana'ya döndükten sonra Podesta, Yakın Doğu ülkelerinde görev alacak gençlerin yetiştirilmesiyle uğraşmıştır. Bu amaçla birkaç ders kitabı kaleme almıştır. Bu kitaplar arasında *Tractatus varii de linguis orientalibus, Praecipue Arabica, Persica et Turcica* (Viennae 1669) adlı eseri özel bir yer tutar. Daha sonra bu eser Podesta'nın *Cursus grammaticalis linguarum Orientantium, arabicae scilicet, persicae et turcicae* (Viennae 1703) adlı eserinin esasını teşkil etmiştir. Bu eserin üçüncü bölümü bütün olarak Türk diline tahsis edilmiştir.

Bu iki baskı arasında Podesta, Sadeddin'in tarihinin Almanca tercümesini yayımladığı gibi (Nürnberg 1671), *Dissertatio Academica, continens specimen triennalis profectus in linguis orientalibus, Arabia nempè, Persica et Turcica, cui varia curiosa et scitu digna intermiscetur, sub gloriosissimis auspiciis... Leopoldi I... deferente... J. O. Bapt. Podesta... publice exhibenda a nobilibus et doctissimus linguarum orientalium auditoribus* (Viennae Austriae 1677) adlı bir eser de vermiştir.

Podesta'nın çalışmaları birtakım tartışmalara yol açmıştır. Türk dilinin grameri ve sözlüğü alanında büyük eserler vermiş olan F. Meninski (1623 - 1698), onun çalışmalarını açık olarak eleştirmiştir.

Meninski'nin hayatı konusunda bugüne kadar ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Lotaringia'da doğduğunu ve başlangıçta François Maignien adını aldığını biliyoruz. Roma'da Jesuitlerin yanında yetiştikten sonra Polonya'ya gitmiş, 1653'te İstanbul'da Polonya elçiliğinde görev almıştır. İstanbul'da iki yıl süre ile Polonyalı W. Bobowski (aş. yu. 1610 - 1675)'den Türkçe öğrenmiştir (İslâmiyeti kabul eden Bobowski, Ali Bey adını almıştır). Daha sonra Osmanlı İmparatorluğunun merkezinde Polonya'yı diplomat olarak temsil etmiştir. Polonya kralı Jan Sobieski (1629 - 1696) ona soyluluk unvanı vermiştir. Bunun üzerine Francisci (Franciscus, François, Francisco) à Mesgnien Meninski adını kullanmaya başlamıştır. Bizce bilinmeyen sebeplerle Meninski, Viyana'da Avusturya hizmetine geçmiş, 1661'de imparator I. Leopold'ün saray tercümanlığına atanmıştır. Kral danışmanı olarak eylül 1697 - eylül 1698 tarihleri arasında Viyana'da ölmüştür.

Meninski, yalnız seçkin bir diplomat olarak kalmamış, ayrıca dil bilimi alanında da değerli eserler vermiştir. Fransız, İtalyan ve Leh dilleri gramerlerini bir yana bırakalım. Onun bu üç grameri Latince olarak yazılmış ve 1649'da Danzig (Gdańsk) 'de yayımlanmıştı. Meninski'nin Türk dili üzerine iki büyük eser (bir "Sözlük" ve bir "Gramer") yazdığını biliyoruz. Bu iki eser Türk dili biliminin tarihinde yeni bir dönem açmıştır.

"Sözlük"te Türkçe sözcükler Latince yanında Almanca, İtalyanca, Fransızca ve Lehçeye çevrilmiştir. Meninski'nin "Türkçe grameri", yukarıda verilen eserin adından anlaşılacağı gibi, "Sözlük" içinde yer alıyordu. Aynı yıl içinde "Gramer" in müstakil bir baskısı yapılmıştır: *Linguarum Orientalium. Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones, seu Grammatica Turcica*. Bu gramer yedi bölüme ayrılmıştır.

Gramerin 2. baskısı *Institutiones Linguae Turcicae cum rudimentis parallelis Linguarum arabicae et persicae*, vol. I - III. Editio altera (Viennae MDCCLVI) adı altında çıkmıştır.

Daha sonra Meninski "Sözlük"üne bir "ek" de yayınlamıştır: *Complementum Thesauri Linguarum Orientalium, seu Onomasticum Latino - Turcico - Arabico - Persicum simul idem Index Verborum Lexici Turcico - Arabico - Persici, quod Latinâ, Germanicâ, aliarumque Linguarum adjecta nomenclatione nuper in lucem editum* (Viennae Austriae MDCLXXXVII). Bu "ek" in madde başlarında Latince sözlük ile Almanca ve İtalyanca karşılıkları verilmiştir.

Meninski'nin *Thesaurus'u* Viyana Doğu Akademisinde yetişen öğrenciler tarafından işlenerek Bernardus von Jenisch'in önsözü ile birlikte yayınlamıştır (*Lexicon Arabico - Persico - Turcicum*. Vol. I - III. Viennae 1780). Meninski'nin grameri o zamana kadar yazılmış olan eserleri geçmiş ve ders kitabı olarak uzun süre değerini korumuştur.

XVII. yüzyıl sonundan başlayarak Avrupa ülkelerinde (özellikle Avusturya, Fransa, Polonya ve Macaristan'da) Türkiye'ye karşı duyulan ilgi gittikçe artmıştır. Polonya kralı Stanisław August Poniatowski'nin 1766'da İstanbul'da kurduğu "Doğu Okulu" (Szkole Orientalna) 1793'e kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Bu arada Türk tarihi, Türk edebiyatı ve Türk dili üzerine birçok eser yazılmıştır. Bu eserler arasında ders kitapları önemli bir yer tutar. Bu ders kitapları Türkler arasında Hristiyanlık propagandası yapmak amacıyla Türk dilini öğrenmiş olan misyonerler tarafından yazılmıştır. Bu kitaplar arasında J. - B. Holdermann'ın "Türkçe grameri" özel bir yer tutar: *Grammaire turque ou méthode courte et facile pour apprendre la langue turque avec un recueil des noms, des verbes et des manières de parler les plus nécessaires à savoir avec plusieurs dialogues familiers* (İstanbul 1730). İbrahim Müteferrika tarafından yayınlanan bu eser, 1776'da Petersburg'da ve 1777'de de Moskova'da Rusçaya çevrilmiştir. Eserin yazarı J. - B. - D. Holdermann (1694 - 1730) Strasbourglu bir Jesuit misyoneri idi. Bu eserler arasında M. Viguier'nin *Éléments de la langue turque* (İstanbul 1790) adlı kitabı da anılmaya değer. Bu iki gramer kitabı doğrudan doğruya Meninski'nin eserine dayanıyordu. Yalnız, Viguier'nin "ünlü uyumu" olayını ilk olarak açık bir biçimde verdiğini saklamayalım. Bu olaya onun verdiği ad (l'harmonie vocalique = ünlü uyumu) bugüne kadar kalmıştır.

Cosimo Comidas de Corbognano'nun *Primi principi della grammatica turca ad uso dei missionari apostolici di Constantinopoli* (Roma 1794) adlı eseri de sağlam bir çalışmadır. Türk grameri alanında yazılan eserlerden topladığı verilerin bolluğu ve sağlamlığı bakımından ayrılan bu gramer, bilim çevrelerinde layık olduğu ilgiyi görememiştir. İstanbul'da Katolik misyonunun tercümanlığını yapan yazarın, Türk dilini bütün incelikleriyle öğrendiği anlaşılıyor.

XIX. yüzyılda Fransa'da Yaşayan Doğu Dilleri Okulu ve Collège de France, Türk dili öğretimi alanında büyük bir rol oynamışlardır. Étienne Marc Quatremère (1782 - 1857) ve Abel - Jean - Baptiste Pavet de Courteille (1821 - 1889) gibi seçkin Fransız Türkologları Osmanistik alanında

çalışmakla kalmayarak Fransız Türkolojisinin sınırlarını Orta Asya ("Çağatay") ve Doğu Türkistan'da yazılmış eserleri içine alacak biçimde genişletmişlerdir. Quatremère, Batı Avrupa'da ilk olarak "Çağatayca" eserlerle uğraşmaya başlamıştır (*Chrestomathie en turk oriental*. Paris 1841). Quatremère'in büyük bir Çağatayca sözlük üzerinde çalıştığını biliyoruz. Ancak bu sözlük yayınlamamıştır. Onun topladığı fişler daha sonra J. Th. Zenker tarafından değerlendirilmiştir (*Türkisch - arabisch - persisches Handwörterbuch*, Leipzig 1866 - 1876). Zenker, Çağatayca verileri to (turk-oriental) olarak vermiştir. "Çağatayca" eserlerin ilk sözlüğünü ise Pavet de Courteille yazmıştır (*Dictionnaire turk-orientale, destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul - Gâzi et de Mir - Ali - Chir - Nevâi*. Paris 1870). Bilimsel değerini bugüne kadar koruyan bu sözlüğün yeni (2.) baskısı 1972'de çıkmıştır.

Fransa'da Türk sözlükçülüğü alanında seçkin bir yer tutan bir eser de J. Kieffer ile Th. X. Bianchi'nin sözlüğüdür (*Dictionnaire turc - français, à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants* (Paris 1835 - 1837; 2. bas. 1850; 3. bas. 1871). Bu sözlük Kieffer tarafından Meninski'nin *Thesaurus'u*na dayanılarak düzenlenmiş, Bianchi tarafından bütünlendirilmiştir. Bianchi ile Kieffer'in bu sözlüğü, batı ülkelerinde yüz yıl süresince en çok kullanılan Türkçe sözlük olarak tanınmıştır.

1863 - 1908 yılları arasında Paris'te Yaşayan Doğu Dilleri Okulunda profesörlük yapan C. A. Barbier de Meynard (1826 - 1908), Türkçe sözlüklere ek olarak bir eser yazmıştır (*Supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour*. Paris 1881 - 1886, 2 cilt). Barbier de Meynard, Ahmed Vefik Paşa'nın sözlüğünden ve özellikle P. Antoine Arcère (ölm. 1699)'in, yazması Paris'te Bibliothèque Nationale (Supplément turc 685 - 868)'de muhafaza edilen Fransızca - Türkçe sözlüğünden yararlanmıştır. Bu sözlüğün yeni (2.) baskısı 1971'de çıkmıştır.

Türk dilinin grameri alanında P. Amédée Jaubert (1779 - 1847) *Éléments de la grammaire turque à l'usage des élèves de l'Ecole royale et spéciale des Langues Orientales vivantes* (Paris 1823; 2. bas. Paris 1833). Bu gramerin sözlüğü Holdermann'dan aktarılmıştır. Askerlik, denizcilik ve diplomasi ile ilgili maddeleri Jaubert eklemiştir. Türk dili öğretiminde bir ders kitabı olarak kullanılmak üzere yazılan bu eser, A. Kâzım Bek'in gramerinin temelini oluşturmuştur.

Meninski'nin çalışmalarından sonra Jean Deny (1879 - 1963)'ye gelinceye kadar Batı Avrupa'da Türk dili alanında ciddi bir eser çıkmamıştır. Jean Deny'nin grameri (*Grammaire de la langue turque. Dialecte osmanlie*. Paris 1920), Türk dilinin fonetik ve gramer yapısının araştırılması yolunda yeni bir çağ açmıştır. Bu eserin yeni (2.) baskısı 1971'de çıkmıştır (Wiesbaden). J. Deny'nin grameri Ali Ulvi Elöve tarafından Türkçeye çevrilmiştir (*Türk Dili Grameri. Osmanlı Lehçesi*. İstanbul 1941 - 1945).

Türk dilinin fonetik ve gramer alanındaki çalışmalarını sürdüren Jean Deny, 1949'da çıkan yeni bir çalışmasında (*Structure de la Langue Turque*) Türk dilinin yapısı üzerindeki yeni gözlemlerini toplamıştır.

J. Deny, 1955'te *Principes de grammaire turque* ("Turk" de Turquie) adlı yeni bir eser vermiştir. "Türk di-

line giriş" olarak tasarlanmış olan eser, bilim çevrelerinde olumlu bir katkı olarak değerlendirilmiştir.

J. Deny'nin bu yoldaki son çalışması (*L'osmanli moderne et le Türk de Turquie*. Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden MCMLIX, 182-239) Türk dilinin yapısını ana çizgileriyle vermiştir. Bu çalışmanın sonunda zengin bir bibliyografya da vardır.

Louis Bazin (doğ. 1920) Türk dili yanında Türkmençe üzerinde de çalışmaktadır. Bundan başka, eski Türk yazıtlarıyla da uğraşmaktadır.

Irène Mélikoff, *La geste de Melik Dârişmend. Etudes critiques du Danişmendnâme* (I. Introduction et traduction. Paris 1960; II. Edition critique avec glossaire et index. Paris 1960) adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eser XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin tarihi için bir katkıdır.

Fransa'da Türk dili öğretimi üç şehirde (Paris, Strasbourg ve Aix-en-Provence) üniversite düzeyinde yapılmaktadır. Bu üniversitelerde Türk Araştırmaları Enstitüleri (Institut d'Etudes Turques) kurulmuştur. Bundan başka, Paris'te Institut National des Langues et des Civilisations Orientales'de de Türk dili öğretimine yer verilmektedir. Türkoloji problemlerinin araştırılmasıyla uğraşan Fransız bilgin ve uzmanları, Türk araştırmalarını geliştirmek üzere bir birlik (Fr. Association) kurmuşlardır. Bu birlik "Turcica" (Revue d'études turques) dergisini çıkarmaktadır. 15 Eylül 1971'de Aix-en-Provence'ta Milletlerarası Osmanlı öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Komitesi (Le Comité International d'Etudes Pré-Ottomanes et Ottomanes) kurulmuştur.

Macaristan'da Türkoloji çalışmaları eski bir tarihe çıkar. Macarcadaki Türkçe alıntılar dolayısıyla Macar dil bilginleri Türk diyalekt ve ağızlarıyla uğraşmak ihtiyacını duymuşlardır. Macaristan'ın Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi Macarların Türklerle ve özellikle Türk diliyle uğraşmalarını artırmıştır. Türkler Macar başşehri Budin (Mac. Buda)'i nihaî olarak 1541'de ele geçirmişlerdir. Macar başşehrindeki Türk hâkimiyeti 1686'ya kadar sürmüştür. Türklerin Macaristan topraklarındaki hâkimiyeti Macar dilinde yeni birtakım alıntılar bırakmıştır. Bu suretle Macarcadaki eski Türkçe (Bulgarca, Peçenekçe, Kumanca) kalıntılarının sayısı Osmanlı unsurlarıyla bir kat daha artmıştır.

Macaristan'da Osmanlı araştırmalarının tarihinde Macar asıllı Tercüman Murad (Macarca adını bilmiyoruz)'ın özel bir yeri vardır (bk. Franz Babinger, *Der Pfortendolmetsch Murad und seine Schrifte*. Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit. Berlin - Leipzig 1927. 33-69). Bu çalışmaların tarihinde tanınmış Macar şairi Bálint Balassa (veya Balassi) (1554-1594) da seçkin bir yer tutmuştur. Balassa'nın şiir söyleyecek kadar Türkçe öğrendiği anlaşılıyor (J. Németh, *Balassa Bálint és a török költészet*. Magyar Századok. Budapest 1948. 80-100. s.; *Die türkischen Texte des Valentín Balassa*. "Acta Orientalia Hungarica" II, 1, 1953, 23-61).

Budapeşte'de Szécsenyi Millî Kitaplığında bulunan bir yazma, XVI-XVII. yüzyıllarda Macaristan'da konuşulan Türk dili hakkında açık bir fikir vermektedir. Bu yazma tanınmış Macar Türkoloğu J. Németh tarafından işlenmiştir (*Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert*. Budapest 1970. Bibliotheca Orientalis Hungarica XIII). Yazmanın kapak yaprağının arkasında süslü bir çerçeve içinde *Illésháziana Bibliothecae Dubnicensis* yazısı vardır. Alt yanında da *Nicolae Illésházy, Dictionarium*

Turcico - Latinum (Viennae 1668) başlığı geçer. Buna göre, yazmanın Macar soylularından Nicolai (Mac. Miklós) Illésházy'ye ait olduğu ve 1668'de Viyana'da yazıldığı anlaşılıyor. Ancak, yazarının adını bilmiyoruz.

Yazma dört bölüme ayrılmıştır:

I. Latince-Türkçe sözlük (aş. yu. 650 kelime; 2-28a y.).

II. Latince-Türkçe konuşma kılavuzu (29-52. y.).

III. Latin, Alman ve İtalyan dillerinde çeşitli kayıtlar (61-76. y.).

IV. İtalyanca kısa Türkçe grameri (Brevi Rudimenti del parlare Turchesco) (72-82. y.). Bu bölüme ek olarak İtalyanca tercümesiyle birlikte bir Türkçe metin de verilmiştir (83a-89a y.). 89b yaprağında Alman ve İtalyan dillerinden örnekler vardır. 90b yaprağında yazmanın sahibinin adı geçmektedir.

J. Németh'in belirttiği gibi, "Viyana" kaydını taşımakla birlikte yazma, Macar-Güney Slav damgası taşımaktadır. Metinlerin Macar çevresinde yazıldığı açıktır. Metinlerde göze çarpan birçok özellik ve her şeyden önce Türk seslerinin yazımı buna tanıklık eder.

Yazmayı işleyip değerlendiren J. Németh, Illésházy yazmasındaki Türk dili örneklerinin Bosna kökenli olduğunu inandırıcı bir biçimde ispat ettiği gibi, Macaristan'da kullanılan Türk dilinin Bosna Türk ağzına benzediğini de açık olarak ortaya koymuştur.

Macar doğu bilimleri uzmanı Harsány'lı Jakab Nagy'ın *Colloquia Familiaria Turco-Latina, seu Status Turcicus Loquens* adlı eseri (Anno MDCLXXIII), Türk dilinin tarihî fonetiği, grameri ve diyalektolojisi için sağlam verilerle doludur. Harsány'lı Nagy'ın eserini Macar Türkoloğu G. Hazai işleyip yayınlamıştır (*Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert, Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány*. Budapest 1973. Bibliotheca Orientalis Hungarica XVIII).

XIX. yüzyılda Macar hürriyet savaşlarının lideri Lajos Kossuth (1802-1894) da Türk diliyle uğraşmıştır (Zsuzsa Kakuk, *Kossuth kéziratai a török nyelvről*. Budapest 1967; *Les manuscrits inédites de Kossuth sur la langue turque*, "Acta Orientalis Hungarica" XXII, 1, 1969, 81-105).

Budapeşte Üniversitesinde (kuruluşu 1635) ilk Türk dili profesörü olarak János Repiczky (1817-1855)'nin çalıştığını biliyoruz. Repiczky bir Türk grameri yazmıştır. Tanınmış Macar Türkoloğu Ármin (Hermann) Vámbéry (1832-1913) onun öğrencisidir. Vámbéry 1865'te Budapeşte Üniversitesinde Doğu dilleri öğretim üyeliğine getirilmiş, 1870'te Türkoloji profesörlüğüne atanmıştır. Başlangıçta Çağatayca alanında çalışan Vámbéry 1862'de Abuşka sözlüğünü yayınlamıştır (*Abuska. Csagataj-török szógyűjtemény*. Pest 1862). József Budenz sözlüğe bir giriş ve notlar yazmıştır. Daha sonra Vámbéry bu yolda daha büyük bir eser de verecektir (*Čagataische Sprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der čagataischen Sprache*. Leipzig 1867). Vámbéry 1870'te *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Uigurischer Text mit Transcription und Übersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche* (Innsbruck 1870) adlı eserini yayınladıktan sonra Türk dilinin etimolojik sözlüğünü yazmıştır (*Etymologisches Wörterbuch der*

turko-tatarischen Sprachen. Leipzig 1878). Bilim çevrelerinde uzun süre kullanılan bu eserin bugün bu yolda yapılan ilk deneme olarak ancak tarihi bir değeri vardır (yeni bas. 1972). Onun *Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes* (Leipzig 1879) adlı eseri de eskimiştir. *A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben* (Budapest 1885) adlı eseri Almanca olarak da yayınlanmıştır (*Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen*. Leipzig 1885). Vámbéry'nin *Alt-osmanische Sprachstudien* (Leiden 1901) adlı eseri de eski Osmanlıca alanında bir katkıdır. Vámbéry son olarak hayat hikâyesini de yazmıştır (*Küzdelmeim*. Budapest 1905).

Vámbéry'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında József Thúry (1862 - 1906), Gábor Bálint (1844 - 1913), Ignác Kúnos (1860 - 1945) gibi tanınmış Türkologlar vardır. Bálint, Kazan Tatarcası üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır (*Kazáni tatár nyelvtanulmányok*. 1 - 3. Budapest 1875 - 1877). Vámbéry gibi, Thúry de Çağatayca ve eski Osmanlıca üzerinde çalışmıştır. Onun bu yoldaki çalışmaları arasında *A 'Behdset-ül-lugat' czümü csagataj szótár* [1903], *Az 'Abuska Lugati' czümü çağataj szótár* [1904], *A Közép-ázsiai török irodalom* [1904] ve *Közép-ázsiai török nyelv ismertetései* [1906] gibi yazılar vardır (Türkçe çev. Ragıp Hulûsi, *Orta Asya Türkçesi üzerine tetkikler*. "Millî Tettebular Mecmuası" II). Thúry, Osmanlı Türkçesi alanında da değerli yayınlar yapmıştır. *Török nyelvelmek a XIV. század végeig* [1903] (Türkçe çev. Ragıp Hulûsi, *On dördüncü asır sonlarına kadar Türk dili yadigârları*. "Millî Tettebular Mecmuası" II) ve *A XIV. századbeli oszmán-török nyelv* [1904] adlı yazıları bu alanda büyük katkılardır. Kúnos ise Türk ağızları ve Türk halk edebiyatı alanındaki eserleriyle ün almıştır. *Oszmán-török népköltési gyűjtemény* [1887, 1889] adlı eseri zengin bir Türk halk edebiyatı örnekleri derlemesidir. Kúnos, Türkolojinin en önemli yayın organları arasında yer alan "Keleti Szemle" dergisini de yönetmiştir (Bernát Munkácsi ile birlikte).

Géza Kuun (1838 - 1905), Venedik'te San Marco katedrali kitaplığında muhafaza edilen ve bilim çevrelerinde *Codex Cumanicus* adıyla tanınan yazmayı Latince olarak yayınlamıştır (*Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis, notis et compluribus glossariis instruxit*) [1880, yeni bas. 1981].

Vilmos (Wilhelm) Pröhle (1871 - 1945) de Türkolog olarak değerli yayınlar yapmıştır: *Tatár nyelvjárási tanulmányok* ["Nyelvtudományi Közlemények" XXXVIII, 63 - 110, 330 - 363]; *Baskir nyelvtanulmányok* ["Keleti Szemle" IV, 1903, 194 - 214; V, 1904, 228 - 271; *Baschkirische Volkslieder* ["Keleti Szemle" VI, 1905, 12 - 26]; *Karatschajisches Wörterverzeichnis* ["Keleti Szemle" X, 1909, 83 - 150]; *Karatschajische Studien* X, 1909, 215 - 304]; *Balkarische Studien* ["Keleti Szemle" XV, 1914 - 1915, 165 - 276, XVI, 1915 - 1916, 104 - 243]. Pröhle, Türkçede vurgu sorunu üzerinde de durmuştur (*Zur Frage des Wortakzente im Osmanisch-türkischen*. "Keleti Szemle" XII, 1911 - 1912).

Zoltán Gombocz (1877 - 1935) Türkoloji alanında *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* ["Mémoires de la Société Finno-Ougrienne". XXX, 1912] adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eserde Macarcadaki eski Türkçe alıntılar gözden geçirilerek Türk dili bakımından değerlendirilmiştir. Yazar bu alıntuların tanıklığından yarar-

lanarak, çağdaş Türk diyalektleri arasında ayrı bir yer tutan Çuvaşçanın ses özelliklerini de ana çizgileriyle tespit etmiştir.

Gombocz bu çalışmasında Danimarkalı büyük bilgin Vilhelm Thomsen'in *Den gotiske spragklasser inflydelse pa den finske* (1869) ve *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk - lettiske) sprog* (1890) adlı eserlerinde kullandığı metodu geliştirmişti. Yapı bakımından Gombocz'un eseri Yrjö Wichmann'ın *Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen* (Helsinki 1903) adlı çalışmasına benzer. Türkçe alıntılar konusunda birçok yayıncılar (*Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen*. 1897; *Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen*. 1902) yapan Henrik Paasonen ("Nyelvtudományi Közlemények" XLII), Gombocz'un eserine birtakım katkılar getirmişse de, yazarın bütün gözlemlerine katılmıştır. Sonraki yıllarda Finlandiya'da buna benzer birçok yayın çıkacaktır. Martti Räsänen'in *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen* (1920) ve *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen* (1923) adlı eserleri veya Artturi Kannisto'nun *Die tatarischen Lehnwörter im Vogulischen* (1925) adlı eseri gibi.

Gombocz, bu eseriyle XVII. yüzyıldan beri ortaya atılan Türkçe-Macarca kelime birleştirmelerini bilimsel açıdan değerlendirmiştir. Türk-Macar dil ilişkileri konusunu 1873'te József Budenz (1836 - 1892) de açık olarak görmüştür ("Nyelvtudományi Közlemények" X). Wilhelm Schott çağında Almanya'da yetişen Budenz, dil sorunlarının tartışılmasında kullanılacak metodları biliyordu. Onun seçkin öğrencisi Bernát Munkácsi (1860 - 1937) de bu sorunu sık sık tartışmıştı. Ancak, Budenz ve Munkácsi, sorunu bütün ayrıntılarıyla açık olarak görememişlerdir. Geniş bir bilgiye, derin bir gözlem yeteneğine ve sağlam bir eleştirme gücüne sahip olan Gombocz, toplanmış olan bütün verileri değerlendirmek suretiyle Türk-Macar dil ilişkilerini açıklığa kavuşturmuştur.

Macarcadaki eski Türkçe alıntılar, Türk dilinin eski özelliklerini saklamışlardır. Bu bakımdan Macarçada kullanılan bu eski kalıntıların Türk dili tarihi açısından büyük bir değeri vardır.

Gombocz'un *Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen* ["Keleti Szemle" XIII, 1912] adlı yazısı da "Altay dilleri" ve özellikle Türk dili bakımından yeni gözlemler getiren bir katkıdır.

Tanınmış Macar Türkoloğu Gyula Németh (1890 - 1976) Gombocz'un açtığı çığırı sürdürmüştür. Budapeşte Üniversitesinde Türk filolojisi kürsüsünü yönettiği elli yıllık süre içinde (1915 - 1964) Németh birçok öğrenci yetiştirdiği gibi, Türkoloji alanında birçok eser de vermiştir. Onun *Türkische Grammatik* (Berlin - Leipzig 1916) adlı küçük eseri bilim çevrelerinde takdirle karşılanmıştır. Zoltán Gombocz bu gramer dolayısıyla yayınladığı bir yazıda (*Adalékok a török nyelvtanulmányhoz*. "Nyelvtudományi Közlemények" 1915) Türk grameriyle ilgili birtakım sorunları tartışarak yeni gözlemler ortaya koymuştur. Németh'in grameri T. Halasi - Kun tarafından İngilizceye tercüme edildi (*Turkish Grammar. Publications of the Near and Middle-East Institute*, Columbia University. New York 1960). Németh başlangıçta çağdaş Türk diyalektleriyle uğraşmış, eski Türk yazıtları üzerinde çalışmış (*Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas* "Körösi Csoma - Archivum" II, 1926, 134 - 143), ancak daha çok Türk-Macar ilişkile-

riyle ilgili konuları işlemiştir. Onun en önemli eseri (*A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest 1930) Macarların etnojeneti sorununa ayrılmıştır. Bu eserde sık sık eski Türkler ve dilleri de tartışılmıştır. Bu sebeple, Németh'in bu eseri Macaristan dışındaki Türkoloji çalışmalarında da sık sık baş vurulan bir yayın değerini kazanmıştır. Németh Türkçenin transkripsiyonlu anlamlarına büyük bir ağırlık vermiştir. *Zu den türkischen Aufzeichnungen des Georgievits* (Charisteria Orientalia, Praha 1956, 202 - 209) yazısında yukarıda adı geçen Georgievits'in metinlerine değindiği gibi, ilk lirik Macar şairi Bálint Balassa'nın Türkçe şiirlerini de işlemiştir (*Die türkischen Texte des Valentin Balassa*. "Acta Orientalia Hungarica" II, 1952, 23 - 61). Németh'in bu yolda verdiği en büyük eser 1970'te çıkmıştır (*Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert*. Budapest 1970. Bibliotheca Orientalis Hungarica XIII). Yazar bu eserinde Illésházy yazmasını Türk dili bakımından değerlendirmiştir. Türk diyalektolojisi alanında da sürekli olarak çalışan Németh, bu yolda *Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion* (Budapest 1955. Bibliotheca Orientalis Hungarica X), *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens* (1956) ve *Traces of the Turkish Language in Albania* ["Acta Orientalia Hungarica" XIII, 1961, 9 - 29] gibi yayın ve yazılar vermiştir.

Onun yetiştirdiği Macar Türkologları, Balkan yarımadasında konuşulan Türk ağızları üzerinde yeni araştırmalar yapmışlardır.

Németh, bilimsel yazı ve yayınları yanında çalışmaların geliştirilmesi ve yönlendirilmesi alanında da büyük hizmetler görmüştür. "Túrán" dergisinin 1918'de onun gözetimi altında çıkan cildi milletlerarası bilim çevrelerinin takdirini kazanmıştır. Daha sonra "Körösi Csoma - Archivum" dergisini yönetmiştir. İki dünya savaşı arasında bu dergi en önemli Türkoloji organı olarak büyük bir ağırlık kazanmıştır. Németh "Bibliotheca Orientalis Hungarica" dizisini de kurmuştur. Bu dizide ilk olarak Carl Brockelmann'ın *Mitteltürkischer Wortschatz* (Budapest - Leipzig 1928) adlı eseri yer almıştır. Bu eser, Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü lûgatü't - Türk*'ünü milletlerarası Türkoloji çevrelerine kazandırmıştır. Son yıllarda "Bibliotheca Orientalis Hungarica" dizisi L. Ligeti'nin gözetimi altında çıkmaktadır. Németh 1951'den başlayarak Macar Bilimler Akademisinin "Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae" adlı yayın organını da yönetmiştir. Buna paralel olarak L. Ligeti de Macar Bilimler Akademisinin "Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" adlı organının yayımını sağlamıştır.

Lajos Ligeti (doğ. 1902) Türkoloji alanında yetkinisi *Die Herkunft des Volksnamens Kirgiz* ["Körösi Csoma - Archivum" I, 1925, 369 - 383] adlı çalışmasıyla ispat etmiştir. Daha sonra Asya'da araştırma gezileri yapan Ligeti, Afganistan topraklarında yaşayan Moğol ve Türklerin dilleri üzerinde çalışmıştır: *O mongol'skih i tyurkskih yazıkah i dialektah Afganistana* ["Acta Orientalia Hungarica" IV, 1955, 93 - 117]; *Sur la langue des Afchars d'Afghanistan* ["Acta Orientalia Hungarica" VII, 1957, 115 - 156]. Afganistan gezisinde topladığı verileri dayanarak 1938'de yazdığı bir yazı (*Les voyelles longues en turc*. "Journal Asiatique" 230, 177 - 204), Türkçede uzun ünlülerle ilgili eski tartışmalara değerli bir katkıdır. Ligeti, Çin kaynaklarındaki eski Türklerle ilgili verileri değerlendirdiği

gibi (*Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise*. "Acta Orientalia Hungarica" I, 1950, 141 - 185), "Altay dilleri" arasındaki ilişkilerle de uğraşmıştır. Ligeti, Macar Türkolojisinin eski geleneğine uygun olarak Türk - Macar ilişkilerine de büyük ağırlık vermiştir. Onun Macarcadaki eski Türkçe alıntularla ilgili yazıları Türk dili bakımından yeni gözlemlerle doludur.

Lajos Fekete (1891 - 1969) Macaristan'daki Türk hâkimiyeti yıllarından kalma Türkçe belgelerle uğraşmıştır: *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy*. 1606 - 1645 (Budapest 1932); *A török kori Vác egy XVI. századi összeírás alapján* (Budapest 1942). *Budapest a török korban* (Budapest 1944) adlı eseri Macaristan'da Türk hâkimiyetine ilişkin toplu bilgi veren bir çalışmadır. Daha sonra öğrencisi Gyula Káldy - Nagy ile birlikte *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen)*. 1550 - 1580. *Türkischer Text* (Budapest 1962) adlı bir eser yayınlamıştır.

Fekete'nin *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn* (Budapest 1926) adlı büyük eseri, Türk diplomatlığı alanında bir el kitabı değeri kazanmıştır. *Die Siyâqat - Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*. *Beitrag zur türkischen Paläographie mit 104 Tafeln* (I - II, Budapest 1955) bu yolda yeni bir çığır açmıştır (*La Paléographie persane* adlı eseri ölümünden sonra çıkmıştır).

Fekete'nin ölümünden sonra öğrencisi Gyula Káldy - Nagy (doğ. 1927) Macarlarla ilgili Osmanlı belgelerini yayınlamıştır.

Tanınmış Macar Bizantinoloğu Gyula Moravcsik (1892 - 1972) Türkoloji alanında da çalışmıştır. Onun bu alanda verdiği en büyük eserde (*Byzantinoturcica*. 1942 - 1943; yeni bas. 1958). Bizans kaynaklarında geçen bütün Türk adları ve Türkçe sözler toplanmıştır.

László Rásonyi (doğ. 1899) Türk onomastik (ad bilimi)'i alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır: *Der Volksname Berendej* ["Seminarium Kondakovianum" VI, 1933]; *Les noms de tribus dans le Slovo o polku Igorevè* ["Seminarium Kondakovianum" VIII, 1936]; *Contributions à l'histoire des premiers cristallisations d'Etat des Roumains*. *L'origine des Basarabas* [1936]; *Sur quelques catégories de noms de personnes en turc* ["Acta Linguistica Hungarica" III, 1953]; *Les noms de nombre dans l'anthroponymie turque* ["Acta Orientalia Hungarica" XII, 1961]; *Les noms de personnes impériaux chez les peuples turques* ["Acta Orientalia Hungarica" XV, 1962]. *Onomasticon Turcicum* adlı eseri bu yolda yeni bir çığır açacaktır.

György Hazai (doğ. 1932), *Les dialectes turcs du Rhodope* ["Acta Orientalia Hungarica" IX, 1959], *Beitrag zur Kenntnis der türkischen Mundarten Mazedoniens* ["Rocznik Orientalistyczny" XXIII, 1959], *Textes turcs du Rhodope* ["Acta Orientalia Hungarica" X, 1960] ve *Remarques sur les rapports des langues slaves des Balkans avec le turc - osmanli* ["Studia Slavica" VII, 1961] gibi birtakım yazılar yazmış, Harsány'lı Jakab Nagy'nin eserini de yayınlamıştır.

Tibor Halasi - Kun (doğ. 1914) Rum patriği II. Gennadios'un Rum yazısıyla yazılan itikatnamesini Türk dili yönünden değerlendirmiş (*Gennadios török hitvallása*. "Körösi Csoma - Archivum" I. Erg. Bd. 1936, 139 - 247), daha sonra Kıpçak eserleriyle uğraşmıştır. *Et - Tuhtetü'z - zekiyye j'il lûgatü't - Türkiyye* adlı Kıpçakça yazmanın fotokopisini

yayınladıktan sonra (*La langue des Kiptchaks d'après un manuscrit arabe d'Istanbul*. II, Budapest 1942) *Philologica* ["Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi" V, 1947; 1-37; VII, 1949, 415-465, 690-740] yazılarında Kıpçakçanın sorunlarını tartışmıştır. II. Dünya Savaşı içinde Ankara Üniversitesinde Hungaroloji profesörlüğü yapan ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde görev alan Halasi - Kun, "Archivum Ottomanicum" dergisini kurmuştur (1969).

Zsigmond (Sigismund) Telegdi *el - Kavânîni'ü - külliye* adlı Kıpçakça eseri Türk grameri açısından işleyip yayınlamıştır (*Eine türkische Grammatik in arabischer Sprache aus dem XV. Jhd.* "Körösi Csoma - Archivum" I. Erg. Bd. 1937, 282 - 326).

Zsuzsá (Suzanne) Kakuk (doğ. 1925) başlangıçta Balkan ağızları üzerinde çalışmış (*Le dialecte turc de Kazanlyk* ["Acta Orientalia Hungarica" VIII, 1959]; *Textes turcs de Kazanlyk* ["Acta Orientalia Hungarica" VIII, 1959]; *Die türkische Mundart von Küstendil und Michajlovgrad* ["Acta Linguistica Hungarica" XI, 1961]; *Le dialecte turc d'Ohrid en Macédoine* ["Acta Orientalia Hungarica" XXVI, 1972]), Çin'de, Kansu'da yaşayan Salarlar arasında dil araştırmaları yapmış (*Textes salars*. "Acta Orientalia Hungarica" XIII, 1961]; *Un vocabulaire salar*. "Acta Orientalia Hungarica" XIV, 1962; *Sur la phonétique de la langue salare*. "Acta Orientalia Hungarica" XV, 1962), daha sonra Macarcada kullanılan Osmanlı alıntılarını toplayıp yayınlamıştır (*Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVI et XVII siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*. Budapest 1973. Bibliotheca Orientalis Hungarica XIX).

1962'de Amerika Birleşik Devletleri'nde "Altay dilleri" profesörü olarak görev alan Dénes Sinor (doğ. 1916)'u da Macar Türkologları arasında saymak gerekir. Başlangıçta Türkoloji alanında çalışan Sinor, sonradan daha çok "Altay dilleri" üzerinde çalışmıştır.

János Eckmann (1905 - 1971) Varna (*Die türkische Mundart von Warna*. "Körösi Csoma - Archivum" III, 1941), Razgrad (*Razgrad Türk ağızı*. "Türk dili ve tarihi hakkında araştırmalar" I, 1950), Dinler (*Dinler (Makedonya) Türk ağızı*. "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1960), Kumanovalı (*Kumanova (Makedonya) Türk ağızı*. Németh armağanı, 1962) ve Edirne (*The Turkish Dialect of Edirne*. American Studies in Altaic Linguistics, 1962) ağızları yanında Anadolu Karamanlı ağızlarını da araştırmıştır (*Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar*. "Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi" VIII, 1950). Daha sonra Harezmi ve Çağatay alanlarında çalışmıştır. Bu arada *Nehcü'l feradis*'in İstanbul yazmasını yayınlamıştır (1956). *Philologiae Turcicae Fundamenta* adlı kolektif eserde Harezmi ve Çağatay lehçeleri ile Kıpçak ve Çağatay edebiyatı bölümlerini de Eckmann yazmıştır.

1964'te Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji kürsüsünün yönetimi, İç Asya Dilleri ve Kültürleri Kürsüsü başkanı L. Ligeti'ye verilmiştir. Daha sonra (1972) bu görevi Zsuzsa Kakuk getirilmiştir.

Son yıllarda Macaristan'ın Szeged (Segedin) şehrinde yeni bir Türkoloji kürsüsü daha kurulmuştur. Bu kürsünün başkanlığına Çuvaşça üzerindeki çalışmalarıyla tanınmış olan András Róna - Tas atanmıştır.

İtalya'da Türkoloji çalışmalarının XVI - XVII. yüzyıllarda başladığını görmüştük. Çağdaş İtalya'da, Roma Üni-

versitesinde Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünü Ettore Rossi (1894 - 1955) yönetmiştir. Rossi, ülkemizde yapılan yazı ve dil reformlarıyla uğraştığı gibi, Türkçe gramer de yazmıştır. (*Manuale di lingua turca*. Roma 1939). *Kitab-ı Dede Korkud*'un Vatikan yazmasını da yayınlamıştır (II "Kitab-ı Dede Qorqud". *Racconti epice - cavallereschi dei Turchi Oghuz*. 1952). Onun ölümünden sonra Roma'da Türkoloji Kürsüsü başkanlığına Alessio Bombaci (1914 - 1979) getirilmiştir. Bombaci başlangıçta İtalyan kitaplıklarında bulunan Türkçe gramerleri değerlendirmiş, daha sonra Türk edebiyatıyla uğraşmıştır (*Storia della letteratura turca*. 1956. Fransızcası: *Histoire de la littérature turque*. 1968). *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da (II) *The Turkic Literatures. Introductory Notes on the History and Style* bölümünü de Bombaci yazmıştır.

İtalya'da Türkoloji çalışmalarının ikinci merkezi Napoli Üniversitesine bağlı olarak çalışan Doğu Enstitüsü (Istituto Orientale)'dür. Bu enstitüde Türkoloji (ve İranistik) Kürsüsünü Luigi Bonelli (1865 - 1947) yönetmiştir. Bonelli Türkçedeki İtalyanca unsurlar ve İtalyancadaki Türkçe unsurlar (*Elementi italiani nel Turco ed elementi turchi nell' Italiano*. "L'Oriente" I, 1894) konusunu işlemiş, Türkçe gramer ve sözlükler yazmıştır. *Lessico turco - italiano* (1939, yeni bas. 1952) adlı sözlüğü yeni Türkçe karşılıklara da geniş yer vermiştir.

Napoli Doğu Enstitüsünün "Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli" adlı yayın organında Türkoloji bakımından değerli katkılar vardır. Carlo Tagliavini (doğ. 1903)'nin *Osservazioni sugli elementi italiani in turco* ("Annali" I, 1940) adlı yazısı gibi.

İtalya'da üçüncü Türkoloji (ve İranistik) merkezi olarak Roma'daki Doğu Enstitüsü (Istituto per l'Oriente) antlaşılabilir. Bu enstitü daha çok Yakın Doğu sorunlarıyla uğraşmaktadır. Çalışmaların sonuçları "Oriente Moderno" dergisinde yayımlanmaktadır.

Avusturya XVII. yüzyılın 2. yarısından itibaren Türk dilini bilen tercümanlar yetiştirmek ihtiyacını duymuştur. XVIII. yüzyılda Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki karşılıklı ilişkiler sıklaşmıştır. Bu durum karşısında Türkler ve Türk devleti üzerine bilgi sahibi uzmanlara ihtiyaç bir kat daha artmıştır. 1752 yılında Avusturya'nın başşehri Viyana'da bir Doğu dilleri okulu kurulmuştur. 1754'te İmparatorluk Doğu Akademisi (Kaiser. Orientalische Akademie), 1851'de ise Öffentliche Lehranstalt für Orientalische Sprachen adını alan okulda Türkçe, Arapça ve Farsça öğretilmiştir.

Osmanlı devleti tarihinin araştırılmasında Avusturyalı Josef Hammer - Purgstall (1774 - 1856) seçkin bir yer almıştır. Onun *Geschichte des Osmanischen Reiches* [1827 - 1832] adlı büyük eseri bugün de değerini kaybetmemiştir. Bu büyük eser Fransızcaya tercüme edildiği gibi, Türkçeye de çevrilmiştir. Bundan başka, Hammer - Purgstall *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* [1836 - 1838], *Geschichte der Goldenen Horde im Kiptchak* [1840], *Geschichte der Ilchane* [1854] ve *Geschichte der Chane der Krim* [1856] gibi birtakım eserler de vermiştir.

1886 yılında Viyana Üniversitesinde Doğu Enstitüsü (Orientalisches Institut der Universität Wien)'nün kurulması, Avusturya'da doğu bilimlerinin ve özellikle Türkolojinin gelişmesinde yeni bir adım oluşturur. Bu enstitü Avusturya'da Türkolojinin ve doğu bilimlerinin merkezi olarak bugüne kadar değerini muhafaza etmiştir. Bu enstitüde

Herbert Duda (1900 - 1975) ve Herbert Jansky (1898 - 1981) gibi tanınmış bilgin ve uzmanlar öğretim görevi yapmıştır. Duda, Türk dili alanında *Die Sprache der Qırq Vezir-Erzählungen* (Leipzig 1930) adlı çalışmasıyla ün kazanmıştır. Ahmed Haşim, Yakup Kadri gibi şair ve yazarlarımızla ilgili eserler veren Duda, *Vom Kalifat zur Republik. Die Türkei im 19. und 20. Jahrhundert* [1948] adlı eserinde Türkiyeti Cumhuriyetinin tarihini yazmıştır. Son olarak İbni Bibî'nin Selçuklu tarihini Almancaya çevirmiştir (*Die Seltshukengeschichte des Ibn Bibi*) [1959]. Jansky ise Türk dili üzerine birçok eser yazmıştır. *Lehrbuch der türkischen Sprache* (Leipzig 1943, 6. bas. 1966) ve *Deutsch-türkisches Wörterbuch* (3. bas. 1966) gibi. Türk soylu harp tutsaklarından toplanan örneklerin yayınlanmasına da katılmıştır : *Krimitatarische Gesänge (Gesänge russischer Kriegsgefangener)* [1930]; *Baschkirische Gesänge* [1939]. Onun *Spuren eines Kazaner Lokalausdruckes in Anatolien (Jean Deny armağanı.* Ankara 1958) adlı yazısı da Türk dili alanındaki bilgi ve yetkisini ispat eden güzel bir örnektir.

1973'te bu enstitüde Türk gramerinin ve Türk sözlüğünün tanınmış uzmanı Andreas Tietze (doğ. 1914) görev almıştır. İstanbul ve Los Angeles üniversitelerinde çalışan Tietze, *Die formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehwörtern im Türkischen* ["Oriens" V, 1953], *Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch* ["Oriens" VIII, 1955], *Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache* ["Oriens" X, 1957], *Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch* [Jean Deny armağanı. 1958], *Einige weitere griechische Lehwörter im anatolischen Türkisch* [Németh armağanı. 1962] ve *Persian Loanwords in Anatolian Turkish* ["Oriens" XX, 1967, Gilbert Lazard ile birlikte] gibi yazılarıyla Türk diliyle yabancı diller arasındaki karşılıklı ilişkiler sorunundaki yetkisini açık olarak ortaya koymuştur. Tietze'nin Henry ve Renée Kahane ile birlikte yazdığı *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (Urbana 1958) adlı eseri de bu yoldaki çalışmalarının güzel bir ürünüdür. Tietze, *Codex Cumanicus*'taki eski bilmeceler üzerinde de çalışmıştır. *The Koman Riddles and Turkic Folklore* [1966].

Tietze bu yayınlarıyla Gustav Meyer (1850 - 1900)'ün *Türkische Studien I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen* ("Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe" 128, Vienna 1893) adlı eserini birçok yönden bütünlemiştir.

Modern Slavistiğin kurucusu olarak ün alan Franz von Miklosich (1813 - 1891)'in Türkoloji alanına giren yayınlarını da burada saymak gerekir. Onun *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen* ["K. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe, Denkschriften" XXXIV, 1884; XXXV, 1885; XXXVII, 1889; XXXVIII, 1890] adlı büyük çalışması, Türk dilinden Güneydoğu ve Doğu Avrupa dillerine geçen alıntılar için ana kaynak değerini kazanmıştır. Miklosich Türkçede kullanılan Slavca, Macarca ve Rumence alıntıları da toplamıştır (*Die slavischen, magyrischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschatze.* "Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften" 1889).

Friedrich Kraelitz von Greifenhorst (1876 - 1932) da tanınmış bir Türkologdur. Paul Wittek ile birlikte "Mitteilungen zur osmanischen Geschichte" dergisini kur-

muş olan Kraelitz von Greifenhorst, Osmanlı belgeleri üzerinde değerli çalışmalar yapmıştır. Eski ve yeni Türk dialektleriyle ilgili yazıları da vardır. *Studien zum Armenisch-Türkischen* ["Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften" 168, Band, 1912]; *Sprachprobe eines armenisch-tatarischen Dialektes in Polen* ["Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes", XXVI, 1912]; *Studien zur Lautlehre der Kasan-tatarischen* ["Archiv Orientalni" I, II, 1932] gibi.

Viyana'da Josef von Hammer-Purgstall Cemiyetinin Doğu Akademisi, Türkçe, Farsça ve Arapça tercümanlar yetiştiren bir öğretim kuruluşudur.

İngiltere'de Türkoloji çalışmalarında Osmanlı Türkçesine büyük ağırlık verilmiştir.

İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında aktif ticarî ve diplomatik ilişkiler I. Elizabeth (1533 - 1603) döneminde (1558 - 1603) gelişmiştir. XVI-XIX. yüzyıllarda İngilizler daha çok Türk devletinin tarihi ve siyasetine, ticareti ve ekonomisine önem vermişler, Türk dili öğretiminde pratik amaçları göz önünde tutmuşlardır.

Harold Bowen (*British contributions to Turkish studies.* London 1945) İngiltere'de Türk araştırmaları alanındaki çalışmaları toplu olarak vermiştir. S. Skilliter (*British Centres of Turkish studies.* "Turcica" V, 1975) de bu yolda bilgi vermiştir.

E. J. W. Gibb (1857 - 1904) Türk şiiri alanında anıtsal bir eser vermiştir : *A History of Ottoman Poetry* (I-VI, London 1900 - 1909, yeni bas. 1958 - 1967). Bu eserin bir bölümü Türkçeye çevrilmiştir (*Osmanlı Şiiri Tarihi.* 1943. Halide Edip Adıvar'ın önsözü ile). Türk dili alanında çalışan İngilizler arasında *Grammatica Linguae Turcicae* (Oxford 1670) adlı gramerin yazarı William Seaman (1606 - 1680) ve *A Grammar of the Turkish language* (London 1709) adlı eserin sahibi Thomas Vaughan özel bir yer tutar. Bu iki yazar İngiltere'de uzun süre Türk dilinin uzmanları olarak kalmışlardır.

Daha sonra A. L. Davids'in grameri (*Grammar of the Turkish language.* London 1832) çıkmıştır. Genç yaşında ölen yazarın bu eseri annesi tarafından Fransızcaya çevrilmiştir (1836).

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de çıkan Türkçe gramerleri daha çok pratik amaçlarla yazılmıştır.

Sir James William Redhouse (1811 - 1892) sözlük yazarı olarak büyük bir ün almıştır. Onun *A Turkish and English Lexicon* (1884, 3. bas. 1921) adlı eseri Türkçenin en zengin sözlüğü olarak tanınmıştır. Redhouse iki gramer de yazmıştır : *Grammaire raisonnée de la langue ottomane* (Paris 1846); *A Simplified Grammar of the Ottoman-Turkish Language* (London 1884).

G. L. Lewis'in *Turkish Grammar* (Oxford 1967) adlı eserinde çağdaş Türk yazı dilinin yapısı ayrıntılı bir biçimde tasvir edilmiştir. C. S. Mundy (*Turkish Syntax as a System of Qualification.* "Bulletin of the School of Oriental and African Studies" XVII, 1955) Türkçenin sentaksı üzerinde durmuştur. H. C. Hony, A. D. Alderson gibi yazarlar ise Türkçe sözlükler yayınlamışlardır. Sir Edward Denison Ross (1871 - 1940) Londra Doğu Dilleri Okulu (School of Oriental Studies) müdürü olarak 1917'de "Bulletin of the School of Oriental Studies" dergisini kurmuştur. İngiliz Türkolojinin sınırlarını genişleten Denison Ross, Mirza Mehdi Han'ın eserini yayınlamıştır (*The Mebâni'l-Lughat*

being a Grammar of the Turki Language in Persian by Mirzâ Mehdi Khân. Calcutta 1910. Bibliotheca Indica, New Series No. 1225).

İngiliz Türkoloğu Sir Gerard Clauson (1891 - 1974)'un eserleri ortak Türkçe bakımından değerli yayınlardır. Clauson, Muhammed Mehdi Han'ın *Senglâh* adlı Çağatayca - Farsça sözlüğünü yayınladı (London 1960. E. J. W. Gibb Memorial, New Series XX). Daha sonra Türkçe ve Moğolca araştırmalarını bir eserde topladı (*Turkish and Mongolian studies*. London 1962). Son olarak eski Türkçenin etimolojik sözlüğünü yazdı (*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford 1972).

Almanya'da Türkolojinin kurucularından biri Julius von Klaproth (1783 - 1835)'tur. Klaproth, Asya dilleri üzerine zengin bilgi toplamış, *Asia Polyglotta* (Paris 1823) adlı büyük eserinde Türk dillerini toplu olarak vermiştir. Wilhelm Schott (1802 - 1889) da Türkolojinin kurucuları arasında yer alır. Eski ve yeni Türk dil ve diyalektleriyle uğraşmış olan Schott, *De lingua Tschuwaschorum* [1841] adlı çalışmasında Çuvaş dilinin bir Türk diyalekti olduğunu ispat etmiştir. *Über die jakutische Sprache* [1843] adlı yazısı, Yakutçanın grameri üzerine yazılmış ilk denemedir. Alman asıllı büyük Türkolog Wilhelm Radloff, Schott'un öğrencisidir. Radloff hayatının büyük bir bölümünü Rusya'da geçirmiş, eserlerini de Rusya'da vermiştir. Otto von Bötlingk (1815 - 1904) *Über die Sprache der Jakuten* (Petersburg 1848, 1851, yeni bas. 1964) adlı büyük eseriyle Yakut diyalekti ile ilgili çalışmaların sağlam bir yolda gelişmesini sağlamıştır.

Almanya Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan doğruya ilişki kurmakta gecikmiştir. Bu sebeple bu ülkede Türk diliyle ilgili çalışmaların artması geçen yüzyılın sonlarına ve XX. yüzyılın başlarına rastlar. XIX. yüzyılın 2. yarısında Julius Theodor Zenker (ölm. 1884) *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch* (I - II. Leipzig 1866 - 1876; yeni bas. 1979) adlı büyük sözlüğünü yayınlamıştır. Zenker, Mirza Kâzım Bek'in gramerini de Almancaya çevirmiştir (*Allgemeine Grammatik der Türkisch-Tatarischen Sprache von Mirza A. Kasem-Beg*. Leipzig 1848).

Alman Türkologları daha çok Türkolojinin genel sorunlarıyla uğraşmışlardır. Örnek olarak Wilhelm Bang - Kaup (1869 - 1934) eski Türk yazıtları, *Codex Cumanicus* ve Uygur yazmaları üzerinde değerli çalışmalar yapmıştır: *Osttürkische Dialektstudien* (Berlin 1914, J. Marquart ile birlikte); *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türk-sprachen* [I - II, "Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1916, 1917]; *Über die türkischen Namen einiger Grosskatzen* ["Keleti Szemle" XVII, 1917]; *Aus türkischen Dialekten* ["Keleti Szemle" XVIII, 1919]; *Beiträge zur türkischen Wortforschung* ["Túrán" 1918]; *Monographien zur türkischen Sprachgeschichte* (Heidelberg 1918); *Vom Köktürkischen zum Osmanischen. Vorarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen* [I - IV, "Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1917, 1919, 1921]; *Das negative Verbum der Türksprachen*. "Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1923. Bang'ın *Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut* ["Ungarische Jahrbücher" V, 231 - 251, 392 - 410, 1925; X, 1930, 16 - 26; XII, 1932, 90 - 104] adlı yazı dizisinde de Türk dilinin sorunları üzerine birtakım gözlemler vardır. Bang'ın *Turfan-Texte* dizisinde çıkan eserleri de Türkoloji için değerli katkılardır

(1929, 1931). Onun bu dizide çıkan eserleri Annemarie von Gabain (doğ. 1901) ile birlikte yazılmıştır. Daha sonra von Gabain, Eski Türkçe ve Uygurca alanındaki çalışmalarını derinleştirerek *Alttürkische Grammatik* (Wiesbaden 1941, 2. bas. 1951) adlı eserini ortaya koymuştur. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da Eski Türkçe (*Das Alttürkische* I, 1959, 21 - 45) ve *Codex Cumanicus*'un dili (*Die Sprache des Codex Cumanicus*. I, 46 - 73) bölümlerini de A. von Gabain kaleme almıştır. A. von Gabain *Özbekische Grammatik* (Leipzig 1945) adlı bir gramer de yazmıştır.

Türkolojinin Uyguroloji kolunda Albert von Le Coq (1860 - 1930) ve Friedrich Wilhelm Karl Müller (1863 - 1930) de verimli çalışmalar yapmışlardır. A. von Le Coq, *Ein manichäisch uigurisches Fragment aus Idikut - Schahri* ["Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1909, 1047 - 1061], *Ein christliches und ein manichäisches Manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan* ["Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1909, 1202 - 1218], *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores* ["Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1910, Anhang, 1911, 43], *Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-huang, being a Confession-prayer of the Manichaeen Auditores* ["Journal of the Royal Asiatic Society" 1911, 277 - 314]; *Türkische Manichaica aus Chotscho* [I, "Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1911, 61, Anhang 1912, 15; II, 1919; III, 1922, 49]; *Handschriftliche uigurische Urkunden aus Turfan* ["Túrán" 1918, 449 - 460] gibi çalışmalar yayınlamış, Uygur yazısı üzerine küçük bir eser de vermiştir (*Kurze Einführung in die uigurische Schriftkunde*. "Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen" 1919, Westasiatische Studien 93 - 109). F. W. K. Müller ise "Abhandlungen der Preussische Akademie der Wissenschaften" de çıkan *Uigurica* adlı dizisiyle tanınmıştır (I, 1908, 60; II, 1910, 110; III, 1922, 92). Bu dizinin IV. bölümünü A. von Gabain yayınlamıştır ["Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1931, 675 - 727]. Bunlardan başka, *Handschriftenreste in Estrangelo - Schrift aus Turfan, Chin. - Turkestan* [I, "Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1904; II, "Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1904]; *Zwei Pfahlschriften aus den Turfanfunden* ["Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1915]; *Ein uigurisch-lamaistisches Zauberritual aus den Turfanfunden* ["Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1928] ve *Uigurische Glossen* ["Ostasiatische Zeitschrift" 1920, 310 - 324] gibi birtakım katkıları çıkmıştır.

Josef Marquart (Markwart) (1864 - 1930) Türkoloji alanında *Die Chronologie der alttürkischen Inschriften* (Leipzig 1898) ve *Über das Volkstum der Komanen* [Osttürkische Dialektstudien. Göttingen 1914, 25 - 238] gibi eserler yazmıştır.

Carl Brockelmann (1868 - 1956) *'Ali's Qişsa'i Jusuf, der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur* ["Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften" 1916] ve *Altosmanische Studien I. Die Sprache Āşya-pāšās und Ahmedis* ["Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft LXXIII, 1919, 1 - 29] gibi çalışmalarından sonra Kâşgarlı Mahmud'un eserini değerlendirmiştir: *Alturkestanische Volksweisheit* ["Ostasiatische Zeit-

schrift" 1920, 49 - 73; *Mahmūd al-Kaschgaris Darstellung des türkischen Verbalbaus* ["Keleti Szemle" XVIII, 1919, 29 - 49]; *Mahmūd al-Kaschgarī über die Sprachen und Stämme der Türken im 11. Jahrhundert* ["Körösi Csoma-Archivum" I, 1921, 26 - 40]; *Hofsprache in Alturkestan* (Festschrift für Schrijnen. Nymwegen - Utrecht 1929, 222 - 227). Onun *Mitteltürkischer Wortschatz* (Budapest - Leipzig 1928. Bibliotheca Orientalis Hungarica I) adlı eseri "Orta Türkçe"nin ana sözlükleri arasında yer almıştır. Brockelmann son olarak *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens* (Leiden 1954) adlı bir gramer yazdı. Bu gramer de sık sık kullanılan bir kılavuz değerini kazanmıştır.

Karl Foy (1856 - 1907) transkripsiyonlu Türkçe metinleri değerlendirmiştir (*Die ältesten Transkriptionstexte in gotischen Lettern*. "Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen", Westasiatische Sprachen, IV, 1901, V, 1902). Foy, Anadolu ağızlarıyla uğraştığı gibi (*Das Aidinisch-Türkische*. "Keleti Szemle" I, 1900, 177 - 194, 286 - 307), Türkçenin ünlüleri üzerinde de durmuştur (*Türkische Vocalstudien, besonders das Köktürkische und Osmanische betreffend*. "Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen", Westasiatische Studien III, 1900, 180 - 215).

Friedrich Giese (1870 - 1944) de Türk dili üzerinde çalışmış bir Alman Türkologudur. *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch* adlı eserinin I. cildinde Konya ağızı üzerinde durmuştur (*Erzählungen und Lieder aus dem Vilajet Qonjah*. Halle - Nev - York 1907). Daha sonra eski Osmanlı kaynaklarını yayınlamıştır: *Die altosmanischen anonymen Chroniken Tewarih-i al-i 'osman* (Breslau 1922, tercümesi Leipzig 1925, yeni bas. 1966); *Die altosmanische Chronik des 'Aşyqpaşazāde* (Leipzig 1929, yeni bas. 1972).

Georg Jacob (1867 - 1937), Theodor Menzel 1878 - 1939), Franz Taeschner (1888 - 1967) Türkolojinin çeşitli kollarında çalışmışlardır. Otto Spies (1901 - 1976) daha çok Türk halk edebiyatı alanında yayın yapmıştır. *Türkische Volksbücher* [1929] adlı eseri Türkçeye çevrilmiştir (*Türk Halk Kitapları* [1941]). *Türkisches Sprachgut im Hindustani* [Festschrift für Willibald Kurfel. 1955. 321 - 343] adlı yazısında Hindustan'deki Türkçe alıntıları toplamıştır. Spies küçük bir dil kılavuzu da yazmıştır (*Türkischer Sprachführer. Grammatik, Gespräche, Redensarten*. Bonn 1966). Franz Babinger (1891 - 1967) Uruç tarihini yayınlamış (*Die Früh-osmanischen Jahrbücher des Urudsch*. Hannover 1925), daha sonra *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig 1927) adlı büyük eserini vermiştir. Son olarak *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende* (München 1953) adlı eserini yazdı. Gotthelf Bergsträsser (1886 - 1933)'in *Zur Phonetik des Türkischen nach gebildeter Konstantinopler Aussprache* ["Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" LXXII, 1918, 233 - 262] adlı çalışması İstanbul Türkçesinin fonetiğine sağlam bir katkıdır. Gotthold Weil (ölm. 1981)'in *Grammatik der osmanisch-türkischen Sprache* (Berlin 1917) adlı eseri Türkçenin değerli bir grameridir. Weil, I. Dünya Harbinde Tatar tutsaklarından tespit edilen Tatarca dil örneklerini de yayınlamıştır (*Tatarische Texte*. Nach den in der Lautabteilung der Staatsbibliothek befindlichen Originalplatten herausgegeben, übersetzt und erklärt. Berlin 1930).

Karl-Heinrich Menges (doğ. 1908) daha çok Türk - Slav dil ilişkilerini işlemiştir. Örnek olarak *The Oriental Elements in the Vocabulary of the Oldest Russian Epos, The Igor' Tale* (Supplement to Word, 7, 1951. Rusça çev. 1979) adlı çalışmasında Rusların İgor' destanında geçen doğu (özellikle Türk) kökenli alıntılar sorununu tartışmıştır. *Die Wörter für "Kamel" und einige seiner Kreuzungsformen im Türkischen* ["Ungarische Jahrbücher" XV, 1935] adlı yazısından sonra *Einige Bemerkungen zur vergleichenden Grammatik des Türkmenischen* ["Archiv Orientalni" XI, 1939]; *Qaraqalpaq Grammar. I. Phonology* (New York 1947); *Research in the Turkic Dialects of Iran* ["Oriens" IV, 1951, 273 - 279]; *The South Siberian Turkic Languages* ["Central Asiatic Journal" I, 1955, 107 - 136; II, 1956, 161 - 175] ve *Die südsibirischen Türksprachen* ["Central Asiatic Journal" IV, 1958, 90 - 129] gibi birçok yazı yazmıştır. *Philologiae Turcicae Fundamenta'da Die aralo-kaspische Gruppe* (I, 1959, 434 - 488) ve *Das Sojonische und Karagassische* (I, 1959, 640 - 670) bölümlerini yazan Menges, 1968'de *The Turkic languages and peoples. Introduction to Turkic studies* (Wiesbaden 1968) adlı eserini yayınlamıştır.

Johannes Benzing (doğ. 1913) başlangıçta Türkmençe üzerinde çalışmış (*Über die Verbformen im Türkmenischen*. "Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen", Westasiatische Abteilung XLII, 1939), ancak sonraki çalışmalarında daha çok Çuvaş diyalektiyle uğraşmıştır: *Tschuwassische Studien* ["Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" Neue Folge 19, 1940, 251 - 267, 391 - 398; 20, 1941, 46 - 58; 21, 1942, 421 - 470; 29, 1954, 386 - 390]. *Philologiae Turcicae Fundamenta'da Das Kumükische* (I, 391 - 406), *Das Baschkirische* (I, 421 - 434), *Das Hunnische, Donaubolgarische und Wolgabulgarische* (I, 685 - 695) ve *Das Tschuwassische* (I, 695 - 751) bölümlerini de Benzing yazmıştır.

Benzing 1953'te "Türkolojiye giriş" olarak küçük bir eser de yayınlamıştır (*Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie*. Wiesbaden 1953).

Gerhard Doerfer (doğ. 1920) Türkolojinin birçok kolunda çalışan bir uzmandır. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (Wiesbaden 1963 - 1975) adlı eseri, Türkçenin (ve Moğolcanın) Yeni Farsçaya verdiği alıntıları kapsayan büyük bir çalışmadır. Doerfer Tacikçe'deki Türkçe alıntıları da toplamıştır (*Türkische Lehnwörter im Tadschikischen*. Wiesbaden 1967). Eski ve yeni Türk dil ve diyalektleri üzerinde duran Doerfer, en çok Orta İran'da bulunan Halaçlarla uğraşmıştır: *Das Chaladsch - eine archaische Türksprache in Zentralpersien* ["Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" 118, 1968, 79 - 112]; *Khalaj Materials* (Bloomington 1971. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series Volume 115); *Der Imperativ im Chaladsch* ["Finnisch-Ugrische Forschungen" 39, 1972 295 - 340]; *Eine seltsame alttürkisch-chaladsch Parallele* ["Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1974, 1 - 24]; *Khalaj and its relations to the other Turkic languages*; *Das Sonqor-Türkische* (Studia Orientalia 47, 1977); *Zur Stellung des Chaladsch im Kreise der Türksprachen* ["Rocznik Orientalistyczny" XXXIX, 1978, 15 - 31]. *Philologiae Turcicae Fundamenta'da Gagavuzca* (*Das Gagauzische*, I, 260 - 271), Kırım Osmanlıcası (*Das Krimosmanische*, I, 272 - 280) ve Kırım Tatarcası (*Das Krimtatarische*, I, 369 - 390) bölümlerini de Doerfer yazmıştır. Son olarak,

Doerfer, *Wörterbuch des Chaldsch (Dialekt von Xarrab)* (Budapest 1980. Bibliotheca Orientalis Hungarica XXVI) adlı eserini yayınladı (Semih Tezcan'la birlikte). Doerfer'den önce Halaç diyalekti üzerinde V. Minorsky (*The Turkish dialect of the Khalaj*. "Bulletin of the School of Oriental Studies" 1940, 417 - 437) durmuştu.

Batı Almanya'da München, Freiburg, Köln, Würzburg, Bonn, Hamburg, Marburg, Mainz, Tübingen, Frankfurt am Main ve Göttingen üniversitelerinde Türk dili öğretimi yapılmaktadır.

Alman Türkologları Türk dilinin gramerine büyük ağırlık vermektedirler. Son yıllarda H. J. Kissling de bir gramer yazmıştır (*Osmanisch-türkische Grammatik*. Wiesbaden 1960). Horst Wilfrid Brands ise *Studien zum Wortbestand der Türksprachen. Lexikalische Differenzierung. Semasiologie, Sprachgeschichte* (Leiden 1973) adlı bir eser vermiştir.

Doğu Almanya'da Berlin Üniversitesinde Türk dili öğretimine yer verilmektedir. Bu üniversitede Türk dili derslerini 1974'e kadar Ziegrid Kleinmichel (doğ. 1938) vermiştir. Kleinmichel *Marzubanname* üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır.

Doğu Almanya'da Türkoloji alanındaki bilimsel araştırmalar, Bilimler Akademisine bağlı Eski Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü (Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie)'nde toplanmıştır. Bu enstitüde Peter Zieme daha çok eski Uygur yazmaları üzerinde çalışmaktadır.

Almanya'da Karl Steuerwald çağdaş Türk dili üzerinde bir çalışma (*Untersuchungen zur türkischen Sprache der Gegenwart*. I. Berlin 1963, II, Berlin 1964) yaptıktan sonra Türkçe - Almanca (*Türkisch - deutsches Wörterbuch*. Wiesbaden 1972) ve Almanca - Türkçe (*Deutsch - türkisches Wörterbuch*. Wiesbaden 1974) sözlükler yayınlamıştır.

Avrupa'nın kuzeydoğu ucunda yer alan Finlandiya, İsveç ve Rusya gibi komşu devletlerin siyasî ve kültürel baskısına karşı savaş açmak durumunda kalmış küçük bir ülkedir. Rus savaşın parolasını Arvidson dile getirmiştir: "İsveçli değiliz, Rus olmak istemiyoruz, Fin kalmak dileği-mizdir."

Bu bilinç Finlandiya'da dil, tarih ve etnografya gibi millî bilimlerin gelişmesine yol açmıştır. Bu çalışmalara paralel olarak Fin halk edebiyatı alanında da geniş araştırmalar yapılmıştır. 1835 yılında *Kalevala* destanının birinci baskısını yayın Lönrot, Fin halk edebiyatının zenginliğini ortaya koymuştur.

Uzun süre komşu milletlerin siyasî ve kültürel baskısı altında kalmış olan Finler, millî bir yalnızlık duygusu içinde yaşıyorlardı. Bu duygudan kurtulmak için bilginler Fin milletinin uzak geçmişini araştırmak ihtiyacını duymuşlardır. Tarih belgelerinin azlığı karşısında Fin bilginleri, ana dillerinin tanıklığına baş vurmaktan başka çıkar yol bulamamışlardır. İşte bu sebeple, Finlandiya'da dil çalışmaları ve özellikle karşılaştırmalı dil bilimi ve diyalektoloji alanındaki çalışmalar birinci planda yer almıştır.

Bu yolda Matthias Alexander Castrén (1813 - 1852) yeni bir çığır açmıştır. Castrén, 1838 - 1849 yılları arasında Finlandiya'nın, Rusya'nın ve Sibirya'nın kuzey bölgelerinde bilimsel araştırma gezileri yapmıştır. Bu gezilerinde Türk diyalektleri üzerinde durmuştur. Ancak, sağlık durumunun ağırlaşması üzerine 1849'da Helsinki'ye dönmüştür.

Verimli çalışmalarıyla büyük bir ün kazanmış olan Castrén, 1851'de Helsinki Üniversitesinde kurulan Fin dili

kürsüsüne getirilmişse de, sağlığının birdenbire bozulması üzerine yorucu gezilerinde toplamış olduğu dil örneklerini bilim âlemine vermeden ölmüştür.

Castrén bu yolda yalnız bir eser yayımlayabilmişti (*Über die Personalsuffixe in den altaischen Sprachen*. 1850). Yazar bu eserinde Fin, Türk, Moğol ve Tunguz dilleri arasındaki benzerlikler üzerinde durmuştur.

Castrén "Altay dilleri" adını verdiği bu diller arasındaki yakınlık bağlarını ortaya çıkaramamıştır. Ancak ondan sonra yetişen Fin bilginleri, bu yolda yaptıkları çalışmalarla onun güttüğü amacın gerçekleşmesine yeni katkı getirmişlerdir.

Castrén'in "Altay dilleri" adını verdiği diller bugün bilim çevrelerinde daha çok "Ural - Altay dilleri" olarak geçer. Bu büyük dil ailesinin Ural kolunda Fince ve Macarca gibi diller yer alır. Altay kolunda ise Türk ve Moğol dilleri özel bir yer tutar.

Castrén'in Sibirya Türkleri arasında topladığı diyalektoloji örneklerini Anton Schiefner (1817 - 1879) *Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén* (1853 - 1862) adlı dizide yayınlamıştır (*Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnisse aus den tatarischen Mundarten des Minussinschen Kreises*. S. Petersburg 1857, yeni bas. 1969). Castrén'in Koybalca sözlüğü 1886'da N. F. Katanov tarafından yeniden işlenecektir (*Castrén's Koibalisch - deutsches Wörterverzeichnis und Sprachproben des koibalischen Dialectes, neu transcribirt*. "Mélanges Asiatiques" 9, 1886, 97 - 209). Böylelikle Castrén, doğrudan doğruya Türkoloji alanında da çalışmıştır.

Castrén'den sonra gelen Fin bilginleri de onun kurduğu geleneğe bağlı kalarak bu yolda değerli eserler meydana getirmişlerdir.

Castrén'le başlayan bu dil çalışmalarına paralel olarak Fin bilginleri Asya'da bulunan eski Türk yazıtları üzerinde de çalışmışlardır. Fin Arkeoloji Derneği 1889 yılında bu eski yazıtları bir atlas içinde toplamıştır. Bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandıran bu atlastan yararlanan Otto Donner (1835 - 1909), 1892'de Yenisey yazıtlarının sözlüğünü yazmıştır (*Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de l'énisséi*). Otto Donner, eski Türk alfabesinin kökeni üzerinde de durmuştur (*Sur l'origine de l'alphabet Turc du Nord de l'Asie*. "Journal de la Société Finno - Ougrienne", 1906). 18 temmuz 1889 tarihinde İrkutsk Rus bilgini N. M. Yadrintsev, Kuzey Moğolistan'da, Orhon ırmağı vadisinde bu yazıtlara benzer yeni birtakım yazıtlar bulmuştur. Bu haber üzerine bir yandan İrkutsk Coğrafya Derneği bir araştırma kurulu yollarken bir yandan da Fin - Ugor Derneği (Suomalais-ugrilainen Seura) yeni bir kurul göndermiştir. 1890'da Axel Olai Heikel (1851 - 1924)'in başkanlığında Orhon vadisine giden bu kurulun topladığı bilgi ve resimler, 1892'de yeni bir albümde çıkmıştır (*Inscriptions de l'Orkhon, recueillies par l'expédition finnoise 1889 et publiées par la Société finno - ougrienne*. Helsingfors 1892). Bundan sonra Ruslar da tanınmış Türkolog Wilhelm Radloff'un başkanlığında bir araştırma kurulu (1891) göndereceklerdir. Bu kurulun getirdiği resim ve veriler de büyük bir albümde toplanacaktır (*Atlas der Altertümer der Mongolei*. 1892 - 1896).

İşte Fin ve Rus kurulları tarafından meydana getirilen bu eserleri kullanan Danimarkalı Vilhelm Thomsen, Moğolistan'da bulunan yazıtları 1893 yılında okumayı başar-

mıştır. Orhon vadisinde bulunan bu yazıtların eski Türklerden kaldığını tespit eden Thomsen, bu konuda yazmış olduğu eserini 1896'da Helsinki'de yayınlamıştır (*Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*. "Mémoires de la Société Finno - Ougrienne 1896).

Danimarkalı büyük dil bilgininin Moğolistan ve Sibiry'a'da bulunan eski Türk yazıtları üzerinde yapmış olduğu daha sonraki çalışmalar da Fin - Ugor Derneğinin yayımları arasında yer almıştır.

Fin - Ugor Derneği 15 Kasım 1883 tarihinde kurulmuştur. Derneğin kurucusu Otto Donner, bilim alanında değerli yayınlarıyla ün yapmış bir dil bilginidir. Otto Donner, Fin - Ugor dillerinin karşılaştırmalı sözlüğünü yazmıştır. Ancak, onun Fin bilimine tarihi hizmeti, Finlandiya'da millî araştırmaların gelişmesinde büyük bir rol oynamış olan bu derneği kurmasıdır. Donner bütün maddî varlığını bu derneğe vakfettiği gibi, halkın maddî yardımını da sağlamıştır. Bu dernek Fin - Ugor dillerinin dar çerçevesi içinde kalmamış, Castrén'in çizdiği plana bağlı kalarak "Altay dilleri" alanında da sürekli çalışmalar yapmıştır. Bu bakımdan Fin - Ugor Derneğinin dergilerinde Türkoloji yazıları önemli bir yer tutmuştur.

Fin - Ugor Derneğinin kurduğu ilk dergi ("Journal de la Société Finno - Ougrienne") 1886'da çıkmaya başlamıştır. Bu dergiyi 1890'da yeni bir dergi ("Mémoires de la Société Finno - Ougrienne") izlemiştir.

Thomsen'in eski Türk yazıtlarıyla ilgili çalışmaları bu dergilerde çıkmıştır. Bundan başka, bu dergilerde eski ve yeni Türk dil ve diyalektleriyle ilgili birçok yazı da yer almıştır.

Fin - Ugor dilleri Türk diyalektlerinin ağır baskısı altında kalmışlardır. Fin - Ugor dilleriyle uğraşan uzmanlar bu baskı üzerinde durmuşlardır. Kai Donner (1888 - 1935) Samoyedlerle Türkler arasındaki eski ilişkileri gözden geçirmiştir (*Zu den ältesten Berührungen zwischen Samoeden und Türken*. "Journal de la Société Finno - Ougrienne" XL, 1924, 1). Heikki Paasonen, Mordvin dilindeki Türk alıntılarını gözden geçirmiştir (*Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen*. "Journal de la Société Finno - Ougrienne" XV, 1897, 2). Paasonen daha sonra Ostyakçadaki Türk unsurlarını da toplayacaktır (*Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen*. "Finnisch - Ugrische Forschungen" II, 1902). Yrjö Wichmann (1868 - 1932) Perm dillerinde kullanılan Çuvaşça alıntıları tespit etmiştir (*Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen*. "Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" XXI, 1903). Macar dil bilgini Zoltán Gombocz, Macarçada kullanılan eski Türkçe alıntıları toplamıştır (*Die bulgarisch - türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. "Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" XXX, 1912). Martti Räsänen (1893 - 1976) Çeremis (Çeremis) dilinde kullanılan Çuvaşça ve Tatarca alıntıları işlemiştir (*Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. "Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" XLVIII, 1920; *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. "Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" L, 1923). Bu çalışmalara Artturi Kannisto (1874 - 1943) da katılmış, Vogul dilinde kullanılan Tatarca alıntıları toplamıştır (*Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen*. "Finnische - Ugrische Forschungen" XXVII, 1925). Son olarak Aulis J. Joki (doğ. 1913), Sayan dağları çevresinde yaşayan Ural kavimlerinin dillerinde kullanılan alın-

tları işlemiştir (*Die Lehnwörter des Sajansamojedischen*. "Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" 103, 1952).

Türk diyalektlerinden Ural dillerine geçmiş olan kelimeler üzerinde duran Fin bilginleri, karşılaştıkları problemleri çözebilmek üzere Türk diyalektolojisi alanında da çalışmışlardır. Örnek olarak Heikki Paasonen, Türk diyalektleri arasında özel bir yer tutan Çuvaşça üzerinde çalışarak güzel bir sözlük meydana getirmiştir (*Csuvas szójegyzék*. Budapest 1908, yeni bas. 1974). Paasonen, bu sözlükte Çuvaşça kelimelerin diğer Türk diyalektlerindeki karşılıklarını da vermiştir.

Paasonen'in bu sözlüğünden sonra Rusya'da Nikolay Aşmarin ve V. G. Egorov gibi bilginler yeni sözlükler yazacaklardır. Ancak, Aşmarin büyük sözlüğünde Çuvaşça kelimelerin Türkçe karşılıklarını vermeyecektir. Egorov ise etimolojik bir sözlük meydana getirecektir.

Paasonen Rusya'da yapmış olduğu araştırma gezisinde Çuvaş ve Tatarların halk edebiyatı üzerinde de durmuştur. Onun topladığı dil ve folklor örneklerinin büyük bir bölümü ölümünden sonra arkadaş ve öğrencileri tarafından işlenmiş ve baskıya verilmiştir: *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* ("Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" 94, 1949); *Mischärtatarische Volksdichtung* ("Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" 105, 1953), *Tatarisches Dialektwörterverzeichnis* ("Journal de la Société Finno - Ougrienne" LXVI, 1965, 3). Paasonen'in *Die sogenannten Karataj-mordvinen oder Karatajen* ("Journal de la Société Finno - Ougrienne" 1903) adlı yazısı da Türkoloji bakımından önemli bir katkıdır.

Finlandiya'nın büyük kurtarıcısı Mareşal Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867 - 1951) da Türkoloji çalışmalarına katılmıştır. Mannerheim 1906 - 1908 yılları arasında Orta Asya ve Kuzey Çin'de uzun bir araştırma gezisi yapmıştır. Bu gezisinde Mannerheim, Kansu eyaletinde Sarı Uygur adıyla anılan küçük bir Türk kolunun varlığını tespit etmiştir (*A visit to the Sarö and Shera öğurs*. "Journal de la Société Finno - Ougrienne" XXVII: 2, 1911). Mannerheim Türkçe bilmediği halde birtakım Sarı Uygurca kelimeler de tespit etmiştir. Onun topladığı Sarı Uygurca verileri G. J. Ramstedt tarafından kontrol edilmiştir. Mareşal Mannerheim'm Asya gezisinde toplanan bilgi ve gözlemleri 1940'ta çıkan büyük bir eserde yer almıştır (*Across Asia from West to East*).

Mareşal Mannerheim'm tespit etmiş olduğu Sarı Uygurca biçimleri kontrol eden Gustaf John Ramstedt (1873 - 1950) Türk ve özellikle Moğol dilleri alanında yaygın ün yapmış seçkin bir bilginidir.

Ramstedt, Otto Donner'in tavsiyesi üzerine "Altay dilleri" üzerinde çalışmaya başlayarak 1898 - 1901 yılları arasında uzun bir araştırma gezisi yapmıştır. Bu gezisinde Kuzey Moğolistan'a kadar uzanan Ramstedt, Moğolcannın Halha diyalektini öğrenmiştir. 1903 - 1905 yılları arasında Kalmık diyalekti üzerinde çalıştığı gibi, Kafkasya ve Türkistan topraklarında yaşayan Türklerin dilleri üzerinde de durmuştur. Bu gezilerinde Afganistan topraklarında Moğolların varlığını tespit etmiştir (*Mogholica. Beiträge zur Kenntnis der Moghol - Sprache in Afghanistan*. "Journal de la Société Finno - Ougrienne" XXIII, 1906, 4). Ramstedt'in Moğol diyalektolojisi bakımından en büyük eseri Kalmıkça sözlüğüdür (*Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki 1935. Lexica Societatis Fenno - Ugricae III). Ramstedt bu eserinde Kalmıkça kelimeleri basit bir sözlük içinde tespit ve izah

etmekle yetinmeyerek, etimolojik birleştirme ve açıklamalar da yapmış, Kalmıkça (ve Moğolca) kelimelerin Türkçe karşılıklarını da vermiştir. Bu sebeple, bu sözlük Türk dilleriyle uğraşanlar için de değerli bir yardımcıdır.

Ramstedt, eski ve yeni Türk dilleri alanında da çalışmıştır. Moğolistan gezisinde (1900) Urga çevresinde bulunmuş olduğu yazıtları 1913'te Almancaya çevirdiği gibi (*Zwei uigurische Runenschriften in der Nord-Mongolei*. "Journal de la Société Finno-Ougrienne" XXX : 3, 1913), çağdaş Türk diyalektleri arasında özel bir yer tutan Çuvaşçanın tartışmalı problemlerini de gözden geçirmiştir (*Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen*. "Journal de la Société Finno-Ougrienne" XXXVIII : 1, 1922-1923). *Az η hang a mongolban és a törökben* ["Nyelvtudományi Közlemények" XLII, 1913, 229-238], *Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte* ["Keleti Szemle" XV, 1914, 134-150; XVI, 1915, 66-84] ve *Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch-türkischen Ursprache* ["Journal de la Société Finno-Ougrienne" XXXIII : 2, 1916] gibi yazıları da değerli gözlemler getirmiştir. Özellikle bu sonuncu yazısı Paul Pelliot tarafından değerlendirilerek bütünlendirilmiştir (*Les mots à h initiale, aujourd'hui amuie, dans le mongol des XIIIe et XIVe siècles*. "Journal Asiatique" 206, 1925, 193-263). Bu çalışmalar sonunda Ramstedt Türk, Moğol ve Tunguz dilleri arasındaki bağları modern dil biliminin metodlarıyla gün ışığına çıkarmıştır. Bu suretle Castrén'in düşüncelerini gerçekleştiren Ramstedt, Altayistik adını verdiğimiz yeni bir bilim kolunun temellerini sağlamlaştırmıştır. Daha sonra Kore diliyle "Altay dilleri" arasında birtakım benzerlikler bulunduğunu tespit eden Ramstedt, 1939'da bir Kore dili grameri (*A Korean grammar*. "Mémoires de la Société Finno-Ougrienne" LXXXII) yazmıştır. *Studies in Korean etymology* ("Mémoires de la Société Finno-Ougrienne" XCV, 1949) adlı son eseri de değerli bir çalışmadır. Ramstedt'in bu yoldaki birtakım etimolojilerini eski öğrencisi Pentti Aalto yayınlamıştır (*Additional Korean etymologies*. "Journal de la Société Finno-Ougrienne" LVII, 1954). Aalto, Ramstedt'in *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft* ("Mémoires de la Société Finno-Ougrienne" 104, 1-3) adlı büyük eserini de baskıya vermiştir.

Ramstedt, "Altay dilleri" alanında birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Martti Räsänen, Aulis J. Joki, Pentti Aalto, Eino Karahka, Paul Jyrkänkallio gibi.

Arvo Martti Oktavianus Räsänen (1893-1976) başlangıçta Çeremis (Çeremis) dilinde kullanılan Çuvaşça ve Tatarca alıntılarını toplamıştır. Daha sonra Türk diyalektolojisi alanında çalışmaya başlayan Räsänen, Anadolu'da yaptığı araştırmalarını birkaç eserde yayınlamıştır: *Eine Sammlung von mǎni-Liedern aus Anatolien* ["Journal de la Société Finno-Ougrienne" XLI : 2, 1926]; *Chansons populaires turques du Nord-Est de l'Anatolie* ["Studia Orientalia" IV : 2, 1931]; *Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien* ["Studia Orientalia" V : 2, 1933; VI : 2, 1935; VIII : 2, 1936; X : 2, 1942]. Onun bu çalışmalarını Tadeusz Kowalski değerlendirmiştir ("The Polish Bulletin of Oriental Studies" 1, 1937, 46-57; 2, 1938, 41-47). *Über die langen Vokale der türkischen Lehnwörter im Ungarischen* ["Finnisch-Ugrische Forschungen" XXIV, 1937, 246-255] adlı yazısında Ana Türkçedeki uzun ünlüler sorusuna değinmiştir. *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* ["Studia Orientalia" XV, 1949, Rusça çev. 1955] ve *Mat-*

rialien zur Morphologie der türkischen Sprachen ["Studia Orientalia" XXI, 1957] gibi eserlerden sonra *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* (Helsinki 1969. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII) adlı sözlüğünü yayınlamıştır. Bu eserin *Wortregister*'ini István Kecskemeti baskıya vermiştir (1971).

Pentti Aalto (doğ. 1917) Ramstedt'in birkaç eserini baskıya verdiği gibi, Altayistik ve Türkoloji alanında birçok yayını da yapmıştır. Ramstedt ve J. G. Granö'nün Moğolistan'da topladıkları belgeleri *Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei* ["Journal de la Société Finno-Ougrienne" LX : 7, 1958] adlı yazısında vermiştir. *Two Old-Turkic Monuments of Mongolia* ["Mémoires de la Société Finno-Ougrienne" 150, 1973, Edward Tryjarski ile birlikte] adlı yazısı da eski Türk yazıtları için yeni bir katkıdır.

Ramstedt'in öğrencileri olarak Eino Karahka (*Zur Frage nach ursprünglichen Vokallängen im Tschuwassischen*. "Studia Orientalia" XIV : 11, 1950) ve Paul Jyrkänkallio (*Übersicht über die türkischen Völker unserer Zeit*. "Studia Orientalia" XIV : 10, 1950; *Zur Etymologie von russ. tolmač "Dolmetscher" und seiner türkischen Quelle*. "Studia Orientalia" XVII, 1952) da Türkoloji alanında çalışmışlardır.

Abraham Herman August Kellgren (1822-1856) Fuad ve Cevdet efendi (paşa)'lerin gramerini Almancaya çevirmiştir (*Grammatik der Osmanischen Sprache*. Deutsch bearbeitet von H. Kellgren. Helsingfors 1855). Kellgren, Leipzig'de Fischer'in yanında yetişmiştir.

Aulis J. Joki (doğ. 1913) *Die Lehnwörter des Sajan-samojedischen* ["Mémoires de la Société Finno-Ougrienne" 103] adlı eseriyle tanınmıştır. Bundan başka, küçük bir Kızıl sözlüğü (*Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache*. "Studia Orientalia" XIX : 1, 1953) yazmıştır. Daha sonra Kai Donner'in Kaça sözlüğünü de işlemiştir (*Kai Donners kleinere Wörterverzeichnisse aus dem Jurak-Jenissei- und Tawgysamojedischen, Katschatatarischen und Tungusischen*. "Journal de la Société Finno-Ougrienne" LVIII : 1, 1956).

Fin Slavisti Jooseppi Julius Mikkola (1866-1946) *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren* ["Journal de la Société Finno-Ougrienne" XXX, 1913] adlı çalışmasıyla tanınmıştır. Bundan başka, Avarların dili üzerinde de çalışmalar yapmıştır.

Finlandiya'da "Journal de la Société Finno-Ougrienne" ve "Mémoires de la Société Finno-Ougrienne" dergilerinden başka "Finnisch-Ugrische Forschungen" dergisinde de Türkoloji yazıları yer almaktadır. Bu dergi 1901'de kurulmuştur.

Fin Doğu Dergisi 1925'te "Studia Orientalia" dergisini yayınlamaya başlamıştır. Bu dergide M. Räsänen, G. J. Ramstedt, P. Aalto gibi Fin Türkolog ve Mongolistlerinin yazıları yer aldığı gibi, yabancı Türkologların çalışmaları da çıkmıştır. Ymer Daher'in *Agricultura Anatolica I* adlı eseri de bu dergide yayınlanmıştır.

Polonya'da çağdaş Türkolojinin kurucusu Tadeusz Kowalski (1889-1948)'dir. Başlangıçta daha çok doğu dilleri (Arapça, Farsça) ve kültürleri alanında çalışan Kowalski, en değerli eserlerini Türkoloji alanında vermiştir. İlk olarak Türk askerlerinden topladığı folklor ve diyalektoloji örneklerini değerlendiren Kowalski, *Zagadki ludowe tureckie* (Kraków 1919) adlı çalışmasında Türk halk bilmeceleeri üzerinde durmuştur. *Ze studiów nad formą proezji ludów*

tureckich (Kraków 1922) adlı eserinde ise Türk halk şiirlerinin biçimini gözden geçirmiştir. Bilim çevrelerinde büyük takdir toplayan bu çalışmalarından sonra Balkan ve Anadolu diyalektolojisi alanında birçok yayını yaptığı gibi (*Piosenki ludowe anatołskie o razbójniku Czakydzym*. "Rocznik Orientalistyczny" I, 1916 - 1918, 334 - 355; *Cinq récits de Günei* (*Vilayet de Smirne*). "Rocznik Orientalistyczny" II, 1925, 204 - 212; *Osmanisch - türkische Volkslieder aus Mazedonien*. "Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes" XXXIII, 1926, 166 - 231; *Einige Probleme der osmanisch-türkischen Dialektforschung*. "Rocznik Orientalistyczny" VII, 1931, 264 - 280; *Türkische Volksrätsel aus Nordbulgarien*. Festschrift für Georg Jacob. Leipzig 1932. 128 - 145; *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord - Est* (Kraków 1933); *Türkische Volksrätsel aus Kleinasien*. "Archiv Orientální" IV, 1933, 295 - 324; *Les Turcs balkaniques*. "Revue Internationale des Etudes Balkaniques" I - II, 1936, 420 - 430; *Eine unbekannte gerundiale Konstruktion im Anatolisch - Türkischen*. "Archiv Orientální" X, 1938, 115 - 120; *Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja*. "Rocznik Orientalistyczny" XIV, 1939, 66 - 80; *Ringkämpfe bei den Balkantürken*, "Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli" N. S. I, 1940, 163 - 175), Karaylarla da uğraşmıştır. Onun bu yoldaki en büyük eseri, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki* (Kraków 1929) adı altında yayımlanmıştır. Sir Aurel Stein'in Güney İran'da tespit ettiği örnekleri de yayınlamıştır (*Sir Aurel Stein's Sprachaufzeichnungen im Äinallu - Dialekt aus Südpersien*. Kraków 1937). 1929'da Prag'da toplanan I. Slavistik Kongresinde Slav dillerinde kullanılan Türkçe alıntılara ilgili çalışmaların metodolojisini tartışmış, Türk diyalektlerinde *-lar, -ler* ekinin semantik görevini gözden geçirmiştir (*Zur semantischen Funktion des Pluransuffixes -lar, -lär in den Türkischen Sprachen*. Kraków 1936). İslâm Ansiklopedisi'nin Avrupa baskısında Türk ağızları (*Osmanisch - türkische Dialekte*. Enzyklopädie des Islâm IV, 1931, 991 - 1011) maddesi güzel bir özetdir. Bundan başka, *bilmece, mani, koşma ve türkü* maddelelerini de yazmıştır. Son olarak, Martti Räsänen'in Anadolu ağızlarıyla ilgili yayınlarını yetki ile değerlendirmiştir.

Kowalski'nin öğrencisi Ananiasz Zajączkowski (1903 - 1970) de başlangıçta Karayların diliyle uğraşmıştır: *Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodnio - karaimskim* (Kraków 1932). Daha sonra Osmanlı Türkçesi alanında birkaç eser vermiştir: *Studia nad językim staroosmanskim* (I, 1934; II, 1937). *Ze studiów nad zagadnieniem chazarskim* (Kraków 1947) adlı eserini yazmıştır. *Remarques concernant les études sémantiques turques* ("Rocznik Orientalistyczny" XV, 1948, 145 - 158) adlı yazısını izleyen *Związeki językowe polowiecko-słowiańskie* (Wrocław 1949) adlı eserinde Slavlarla Kıpçaklar arasındaki dil ilişkilerini gözden geçirmiştir. Zajączkowski, Kıpçakça yazmalarla da uğraşmıştır. Onun bu yoldaki yayınları Türk dili bakımından büyük bir kazançtır: *Manuel arabe de la langue des Turcs et Kiptchaks (époque de l'état Mamelouk)* (Warszawa 1938); *Note complementari sulla lessicografia arabo - turca nell'epoca dello Stato Mamelucco*. "Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli" N. S. I, 1940, 149 - 162; *Slownik arabsko-kipczacki z okresu Panstwa Mameluckiego*. II. Verba (1954); Kutb'un *Husrev u Şirin*'ini de yayınlamıştır: *Najstarsza wersja Husrev u Şirin Quşba*. I. Tekst (Warszawa 1958); II. Facsimile (Warszawa 1958). Öğrencisi Jan Reychman (1910 - 1975) ile birlikte *Zarys dyplo-*

matyki Osmanskotureckiej (Warszawa 1955) adlı bir eser de yazmıştır (İngilizcesi: *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics*. Revised and expanded translation by A. S. Ehrenkreutz. The Hague 1968).

Jan Grzegorzewski (1849? - 1922) daha çok Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde çalışmışsa da, Karayların dilleriyle de uğraşmıştır (*Ein Türk - tatarischer Dialekt in Galizien*. "Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien" CXLVI, 1903).

Daha çok "Altay dilleri" ve özellikle Mongolistik alanında yayın yapan Władysław Kotwicz (1872 - 1944), Rus Türkoloğu A. N. Samoyloviç ile birlikte İhe - huşotu yazıtını yayınlamıştır (*Le monument turc d'Ikhe - khuchotu en Mongolie Centrale*. "Rocznik Orientalistyczny" IV, 1928). Kotwicz, Moğollarla Uygurlar arasındaki ilişkilere de değinmiştir (*Quelques données nouvelles sur les relations entre les mongols et les ouïgours*. "Rocznik Orientalistyczny" II, 1925). *Contributions aux études altaïques* ["Rocznik Orientalistyczny" VII, 1931, 130 - 234] adlı yazısında sayı ve renk adları üzerinde durmuştur. *Les pronoms dans les langues altaïques* [1936] adlı çalışması da Türkoloji bakımından değerli bir katkıdır. Daha sonra Mancu dilinde kullanılan Türkçe alıntıları gözden geçirmiştir ["Rocznik Orientalistyczny" XIV, 1938, 91 - 102]. Son olarak *Studia nad języku altajskim* ["Rocznik Orientalistyczny" XVI, 1953, 1 - 314] adlı çalışması da Türkoloji açısından anılmaya değer.

Edward Tryjarski (doğ. 1923) de Polonya Türkolojisinin geleneklerini sürdürmüştür. Paris'te ve Avusturya'da Ermeni - Kıpçak yazmaları üzerinde çalıştıktan sonra Bulgaristan'da Türkler arasında diyalektoloji araştırmaları yapmıştır. 1962'de Moğolistan'da bir geziye çıkan Tryjarski, eski Türk yazıtlarıyla ilgili çalışmalar yapmıştır: *L'inscription turque runiforme d'Archanen, en Mongolie* ["Ural - Altaische Jahrbücher" 36, 1965, 423 - 428], *Die heutige Mongolei und ihre alten Denkmäler* ["Ural - Altaische Jahrbücher" 38, 1966, 154 - 158], *The Present Stat of Preservation of Old Turkic Relics in Mongolia and the Need for their Conservation* ["Ural - Altaische Jahrbücher" 38, 1966, 158 - 173], *On the Archaeological Traces of Old Turks in Mongolia* ["East and West" 21, 1971, 121 - 135], *The Inscription at Ikhe Khushotu* ["Rocznik Orientalistyczny" XXXIV, 1971, 7 - 33, Sir G. Clauson ile birlikte], *Two Old Turkic Monuments of Mongolia* ["Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" 150, 1973, 413 - 420, Pentti Aalto ile birlikte], *L'inscription turque runiforme de Khutuk-ula* ["Journal Asiatique" CCLXII, 1975, 171 - 182, J. Hamilton ile birlikte].

1914'ten beri çıkmakta olan "Rocznik Orientalistyczny" dergisinde Türkoloji çalışmaları önemli bir yer tutar.

Çekoslovakya'da Türk dili öğretimi Prag'da Karl Üniversitesi'nde başlamıştır (1925). Bu üniversitenin Asya ve Afrika Ülkeleri Kürsüsünde Türkoloji çalışmaları da yapılmaktadır. Çekoslovak Bilimler Akademisinin Doğu Bilimleri Enstitüsü (Orientální Ústav, Prag)'nde ve Slovak Bilimler Akademisinin Doğu Bilimleri Bölümünde (Batislava) de Türkolojiye yer verilmektedir. Jan Rypka (1886 - 1968) Fars (ve Arap) edebiyatı yanında klasik Türk edebiyatı alanında da çalışmıştır. Rypka klasik Türk edebiyatı alanında en çok Sâbit ve Bakî üzerinde durmuştur: *Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen*

Dichters Sâbit (Erster Teil, Praha 1924); *Bâqi als Ghazel-dichter* (Praha 1926). Bu eserlerinden sonra Sâbit ve Baki'nin eserleri üzerine birkaç yazı daha yazmıştır: *Sâbit's Ramazânîje* ["Islamica" III, 1928, 435 - 478]; *Über Sâbits romantisches Epos Edhem ü Hüma* ["Archiv Orientalni" I, 1929, 147 - 190]; *Sieben Ghazele aus Bâkîs Divân* ["Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli" N. S. I, 1940, 137 - 148]. *Ein Ghazel Bakîs* ["Acta Orientalia Hungarica" XII, 1960, 103 - 105] gibi Nabî ve Vehbî'nin eserleri üzerinde de durmuştur. Rypka, bu çalışmalarını yanında pratik dil kılavuzları da yazmıştır. *Türkisch* adlı Almanca dil kılavuzunun birkaç baskısı çıkmıştır (1943, 1954, 1955). Bu çalışmalarını yanında Rypka eski Osmanlı belgeleriyle de uğraşmıştır. Josef Blaškovič (doğ. 1910) de bu yolda çalışmıştır. Son olarak Güney ve Güneydoğu Slovakya'da Türk hâkimiyetiyle ilgili bir eserde 256 Türkçe (ve Macarca) belgeyi Slovakçaya çevirmiştir (*Rimavská Sobota v čase osmanskotureckého panstva*. Bratislava 1974).

Türk grameri üzerinde çalışmalar yapan L. Hřebiček *Turkish grammar as a graph* (Praha 1971. Dissertationes Orientales 31) adlı çalışmasıyla tanınmıştır. Dil bilimi alanında çalışan I. Krámský de eserlerinde Türk diline yer vermektedir.

Doğu Enstitüsü 1929'da "Archiv Orientalni" dergisini yayınlamaya başlamıştır. Bu dergide yabancı Türkologların yazılarına da yer verilmiştir.

Danimarka, büyük dilci Vilhelm Thomsen (1842 - 1927)'in yurdu olarak Türkoloji tarihinde özel bir yer tutmuştur. Thomsen, Türkolog olarak büyük ününü eski Türk (Orhon ve Yenisey) yazısının çözümüne borçludur. Bu çözüm, son çağların en büyük bilimsel buluşudur. Thomsen bu buluşunu Danimarka Akademisinin 15 aralık 1893'te yapılan toplantısında açıklamıştır (*Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi. Notice préliminaire*. "Bulletin de l'Académie Royal des Sciences et des Lettres de Danemark" 1893, 285 - 299). Daha sonra (1896) Orhon yazıtlarını *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* ["Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" V, 1896, 224] adlı klasik eserinde yayınlamıştır. Orhon (ve Yenisey) yazıtlarının okunması Türkoloji tarihinde yeni bir çağ açmıştır.

Eski Türk yazıtları üzerindeki çalışmalarını sürdüren Thomsen, 1916'da bu yolda yeni bir eser yazmıştır: *Turcica. Études concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie* ["Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" 1916, 1 - 107]. Daha sonra Orhon yazıtlarını (ve Tonyukuk yazıtını) yeniden gözden geçirerek Dancaya çevirmiştir (*Samlede Afhandlingler* III, 1922, 465 - 516). Onun yapmış olduğu bu son tercüme H. H. Schaeder tarafından Almancaya aktarılmıştır (*Altürkische Inschriften aus der Mongolei*. "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" 1924 - 1925, 121 - 175). Schaeder'in Almanca tercümesi Ragıp Hulûsi [Özdem] tarafından Türkçeye çevrilmiştir (*Moğolistan'daki Türkçe kitabeler*. "Türkiyat Mecmuası" III, 81 - 118).

Yenisey yazıtları üzerinde duran Thomsen *Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénisséi* ["Journal de la Société Finno - Ougrienne" XXX: 4, 1913 - 198, 1 - 9] adlı yazısında W. Radloff'un b olarak kabul ettiği harfin kapalı e olduğunu tespit etmiştir.

Thomsen, hayatının son yıllarında eski öğrencisi Kurt Wulff (1881 - 1939) ile birlikte eski Türk yazıtları üzerindeki çalışmalarını sürdürmüştür. Yazıtları Wulff'un baskıya vermesi planlanmışsa da Thomsen'in ölümünden sonra Wulff da ölmüştür.

Thomsen'in eski Türkçe alanında birçok yayını daha vardır: *Ein Blatt in türkischer "Runen" - Schrift* ["Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften" 1910, 296 - 306]; *Dr. M. A. Stein's Mss. in Turkish "Runic" script* ["Journal of the Royal Asiatic Society" 1912, 181 - 227]; *Aus Ostturkestans Vergangenheit* ["Ungarische Jahrbücher" 1925, 1 - 24].

Thomsen, 1897'de toplanan XI. Doğu Bilimleri Kongresine Uygur dilinin ünsüzler düzenini tartışan bir bildiri sunmuştur. Bu bildiri 1911'de "Keleti Szemle" dergisinde yayınlamıştır (*Sur le système des consonnes dans la langue ouïgoure*. "Keleti Szemle" II, 241 - 259).

Orhon ve Yenisey yazıtlarının Thomsen tarafından okunması bütün Avrupa'da geniş bir ilgi uyandırmıştır. Yazıtların yayınlanması üzerine Alman dilcisi Wilhelm Bang-Kaup, Germanistiği bırakarak tekrar Türkolojiye dönmüştür.

Thomsen, Danimarka'da birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Vilhelm Grønbech (1873 - 1948) Çuvaşça ve Yakutça gibi Türk dialektlerini göz önünde tutmak suretiyle Türk fonetiği üzerine değerli bir çalışma ortaya koymuştur (*Forstudier til tyrkisk Lydhistorie*. Kopenhag 1902). Bu çalışmanın Almanca özeti "Keleti Szemle" dergisinde çıktı (IV, 1903, 114 - 125, 229 - 240). Holger Pedersen (1867 - 1953), *Türkische Lautgesetze* ["Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" LVII, 1903, 535 - 561] adlı yazısında Vilhelm Grønbech'in eserini değerlendirmiştir. Holger Pedersen, Türkçede kullanılan Ermenice alıntılar sorununa da değinmiştir (*Armenisch und die Nachbarsprachen*. "Kuhn's Zeitschrift" XXXIX, 1940). Ancak bu yoldaki gözlemleri bilim çevrelerinde birtakım tepkilere yol açmıştır.

Vilhelm Grønbech'in oğlu Kaare Grønbech (1901 - 1956), *Der türkische Sprachbau I*. (Kopenhag 1936) adlı eseriyle Türkoloji uzmanlarının takdirini kazanmıştır. Ancak bu eserin II ve III. bölümlerini bütünüyle yayınlamamıştır. "Monumenta Linguarum Asiae Maioris" dizisinde *Codex Cumanicus*'un faksimilesini yayınlamıştır. Bu dizinin "Subsidia" bölümünde ise *Codex Cumanicus*'un sözlüğünü ortaya koymuştur (*Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhag 1942). Bu dizinin IV. kitabı olarak Rabguzî'nin *Kısâsü'l-enbiyâ* adlı eserinin faksimilesini vermiştir (Rabghusi, *Narrationes de Prophetis*. Kopenhag 1948). 1938 - 1939 yıllarında Kuzeybatı Moğolistan'da ve İç Moğolistan'da bir gezi yapmış, *Türkische Inscriptions from Inner Mongolia* ["Monumenta Serica" 4: 1. 1939, 305 - 308] adlı yazısını yazmıştır. Onun *Der Akzent im Türkischen und Mongolischen* ["Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" XCIV, 1940, 375 - 390], *Et tyrkisk tabu - ord: böri* (In memoriam Kr. Sandfeld. 1943, 80 - 84), *Begrebet navn på tyrkisk* (Festschrift til L. L. Hemmerich. 1952, 269 - 272), *The Turkish System of Kinship* (Studia Orientalia Ioanni Pedersen... dicata. 1953, 124 - 129) gibi yazılarında da Türkoloji bakımından değerli bilgi ve gözlemler vardır.

Kaare Grønbech, *Philologiae Turcicae Fundamenta* için *Türkçenin yapısı ve Kumani Türkçesi* bölümlerini yazmayı üzerine almışsa da, bu bölümleri yazamamıştır.

Kaare Grønbech, 1922 yılından başlayarak "Acta Orientalia" dergisini yönetmiştir (Sten Konow ile birlikte).

Bugün Danimarka'da Türkoloji çalışmalarını Kaare Thomsen, Iben Raphael Meyer gibi genç uzmanlar sürdürmektedir.

Kaare Thomsen'in *The closed é in Turkish* [1957], *Zur volgabolgarischen Epigraphie* [1962], *Bemerkungen über das türkische Vokalsystem der zweiten Silbe* [1963] gibi yazıları çıkmıştır. *Philologiae Turcicae Fundamenta'da Das Kasantatarische und die westsibirischen Dialekte* (I, 407-421) ve *Die Sprache der Gelben Uiguren und das Salarische* (I, 564-568) bölümlerini de Kaare Thomsen yazmıştır.

Iben Raphael Meyer ise *Bemerkungen über Vokal- und Schriftsystem des Runentürkischen* [1965], *Türkeitürkisch tanı- "kennen" und tanık "Zeuge"* ["Ural-Altaysche Jahrbücher" 1968] ve *Klassifikation und Rhotazismus* [1970] gibi yazılar yazmıştır.

İsveç'te Türkoloji çalışmaları eski bir geçmişe çıkar. Philipp Johann von Strahlenberg, 1709'da Poltava savaşında Rus tutsaklığına düşerek Sibirya'ya sürülmüştür. Tut-saklık yıllarını Sibirya'da yaşayan toplulukların dil ve geleneklerini öğrenmek suretiyle değerlendiren Strahlenberg, Türkoloji tarihinde *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm 1730) adlı büyük eseriyle yer almıştır. Bu eserde yazar, yerli "Tatar"ların dilleri üzerinde de durmuştur. Strahlenberg yalnız yerli dil ve diyalektlere ilişkin örnekler vermekle kalmayarak, bu diller arasındaki benzerlikler üzerinde de durmuştur. Şahsî gözlem ve çalışmalarına dayanan Strahlenberg, "Ural-Altay dilleri" arasında eski bir bağ ve yakınlık bulunduğu inancını dile getirmiştir.

Strahlenberg'den sonra İsveç'te Türkolog olarak Matthaeus Norberg (1747-1826)'i anmak gerekir. Norberg, Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma'sını* Almancaya çevirmiştir.

C. J. Tornberg, Uppsala Üniversitesindeki Arapça, Farsça ve Türkçe yazmaların katalogunu yayınlamıştır [1849]. Daha sonra Karl V. Zetterstéen (1866-1953) İsveç arşivlerinde saklanan Türkçe, Tatarca ve Farsça belgeleri yayınlamıştır: *Türkische Urkunden* (Uppsala 1938); *Türkische, tatarische und persische Urkunden in schwedischen Reichsarchiv* (Uppsala 1945); *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala*.

İsveçli gezgin Sven Hedin (1865-1952) Orta Asya gezilerinde Türklere ilişkin bilgi ve gözlemler toplamıştır.

Gustaf Richard Raquette (1871-1945) daha çok Doğu Türkistan'da konuşulan Türk diyalektleriyle uğraşmıştır. Raquette, Türkolog olarak ilk çalışmasını 1909'da vermiştir (*A contribution to the existing knowledge of the Eastern-Turkestan dialect as it is spoken and written at the present time in the districts of Yarkand and Kashgar*. "Journal de la Société Finno-Ougrienne" XXVI: 5). Daha sonra Doğu Türkçesinin gramerini yazmıştır (*Eastern Turki Grammar. Practical and theoretical with Vocabulary*. "Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen", 2. Abt., Jg. 15, 1912, 111-183, Bd. 16, 1913, 113-211; Part III. Vocabulary, Bd. 17, 1914, 170-232). Raquette bu yoldaki çalışmalarını 1927'de İngilizce sözlüğü ile bütünlüştür (*English-Turki Dictionary based on the Dialects of Kashgar and Yarkand*. Lund 1927).

Raquette çalışmalarında Doğu Türkistan diyalektini normalleştirmeye çalışmış, halk ağzını kullanmamıştır. Sözlüğünde de ağız farklarını göz önünde tutmamıştır.

Raquette, Kâşgar'da yazılmış bir vakıf belgesi de yayınlamıştır (*Eine kaschgarische Wakf-Urkunde aus der Khodscha-Zeit Ost-Turkestans*. Lund 1930).

C. G. Mannerheim, 1906-1908 yılları arasında Orta Asya'da yaptığı geziden birçok Türkçe yazma getirmişti. Helsinki'de saklanan bu yazmaların tavsifini de Raquette yapmıştır (*Collection of manuscripts from Eastern Turkestan: an account of the contents*. Carl Gustaf Mannerheim, *Across Asia from West to East 1906-1908*). Raquette, Türkçede vurgu sorununu da tartışmıştır (*The accent problem in Turkish*. Lund 1927).

Raquette, Lund Üniversitesinde birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Onun en tanınmış öğrencisi seçkin bir diplomat ve Türkolog olan Gunnar Valfrid Jarring (doğ. 1907) dir.

1933'te Lund Üniversitesinde doçent olarak Raquette' in yerini alan Jarring, onun açtığı çığırda çalışarak birçok eser vermiştir. Raquette'ten farklı olarak Jarring daha çok Doğu Türkistan ağızları üzerinde durmuştur. Başlangıçta Doğu Türkçesinin fonetiğini işlemiştir (*Studien zu einer osttürkischen Lautlehre*. Lund-Leipzig 1933). *The Contest of the Fruits. An Eastern Turki Allegory* (Lund 1936) adlı küçük eserinden sonra *The Uzbek Dialect of Qilich (Russian Turkestan)* (Lund 1937) adlı çalışmasını yayınlamıştır. 1935 yılında Afganistan'da toplamış olduğu Özbekçe metinleri baskıya vermiştir (*Uzbek Texts from Afghan Turkestan*. Lund 1938). Bundan sonra Afganistan'da yaşayan Türk oymakları üzerine bir eser yazmıştır (*On the Distribution of Turk Tribes in Afghanistan*. Lund 1939). Bu eserde 1935'te topladığı bilgileri değerlendirdiği gibi, bu konuda çıkmış olan bütün eski yayımları da kullanmıştır. Jarring, Doğu Türkistan'da tespit etmiş olduğu dil örneklerini dört ciltlik bir eserde toplamıştır (*Materials to the Knowledge of Eastern Turki*. Lund 1946-1951). Son olarak, bu alandaki çalışmalarını bütünlüştür üzere bir sözlük de yazmıştır (*An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lund 1964).

Daha çok Ural dilleriyle uğraşan Björn Collinder (doğ. 1894), *Reichstürkische Lautstudien* (Uppsala 1939) adlı bir eser yayınlamıştır. Ancak, bu eser Türkoloji çevrelerinde ağır eleştirilere uğramıştır (H. W. Duda, *Zu Björn Collinder's osmanisch-türkischen Lautstudien*. "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" Bd. 94, 1940, 86-105). Collinder Türkçede vurgu sorununa da değinmiştir (*Gibt es im Türkischen keinen Akzent?* "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" 95, 305-310).

Lars Johanson Türk dilinin en ağır morfoloji problemlerinden birini yetkiyle işlemiştir (*Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkeitürkischen Aspektsystems*. Uppsala 1971). Daha sonra (1979) Eski Türkçe üzerine bir çalışma yayınlamıştır (*Alttürkisch als "dissimilierende" Sprache*. Wiesbaden 1979). Johanson 1982'de Johannes Gutenberg (Mainz, Almanya) Üniversitesinde Türkoloji profesörlüğüne atanmıştır.

Norveç'te Türkoloji alanında Konrad Nielsen (1875-1953) birtakım yazılar yazmıştır. *Akcentueringen i tyrkisk-*

osmanisk. "Christiania Videnskabs - Selkabs Forhandling" (1906). Bu yazı Macarcaya da çevrilmiştir (*A török hangszúly kerdéséhez*. "Nyelvtudományi Közlemények". 1907). Nielsen 1936'da çıkan bir yazısında Türk dil reformu üzerinde durmuştur (*Die türkische Sprachreform*. "Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap" VIII). Son olarak 1940'ta tekrar Türkçede baskı ve ton dalgalanmaları sorununa değinmiştir (*Druck und Tonbewegung im Reichstürkischen*).

Oslo Üniversitesinde Türkoloji öğretimi 1965'te başlamıştır. Bu görevi Even Hovdhaugen yapmaktadır. Daha çok gramer üzerinde çalışan Hovdhaugen'in *Turkish Words in Khotanese Texts* ["Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap" XXV, 1971] adlı yazısı anılmaya değer.

Bergen Üniversitesinde Alf Grannes Bulgarcadaki Türkçe alıntılar üzerinde durmaktadır: *Les éléments d'origine turque dans la langue du plus célèbre roman bulgare du 19e siècle, 'Sous le joug' d'Ivan Vazov* ["Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap" XXIII, 1969, 147-170]; *Etude sur les turcismes en bulgare* ["Skifter utgitt av Det Norske Videnskaps - Akademi i Oslo, II. Hist. - Filos. Klasse, Ny Serie. Nr. 8. Oslo 1970]; *Les turcismes dans un parler bulgare de la Bulgarie de l'Est (Contribution à la lexicologie balkanique)* ["Acta Orientalia Hungarica" XXVIII, 1974, 269-285]; *The use of the Turkish pluralizer -lyzr in South Slavic and Albanian* ["New Zealand Slavonic Journal" 11, 2, 1977, 83-93]. Son olarak Grannes bu yolda *Loan Compounds in Bulgarian Reflecting the Turkish Indefinite Izafet - Construction* [Det Norske Videnskaps - Akademi II. Hist. - Filos. Klasse Skrifter, Ny Serie No. 15. Oslo - Bergen - Tromsø 1980] adlı bir çalışma da yayınlamıştır.

Balkan ülkelerine gelince: Yugoslavya'da doğu bilimleri alanındaki araştırmalar Saraybosna (Sarajevo)'da Doğu Enstitüsünde toplanmıştır. Yugoslavya'da beş üniversitede Yakın Doğu konularında öğrenci ve uzman yetiştirilmektedir.

Belgrad Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde Doğu Filolojisi kürsüsü 1926'da kurulmuştur. Yugoslavya'da kurulan ilk doğu bilimleri birimi olan bu kürsüyü başlangıçtan itibaren Fehim Bajraktarević (1889 - 1970) yönetmiştir. Bajraktarević daha çok Yugoslavya ile doğu ülkeleri arasındaki ilişkilerle ilgilenmiştir. Arapça ve Farsçadan birçok tercüme yapmıştır. Ancak, bilimsel çalışmalarında Türklerle Sırp - Hırvatlar arasındaki ilişkilere de ağırlık vermiştir. Nasreddin Hoca sorununu tartışmış (*Nasreddin Hodjin problem*. "Prilozi za književnost, jezik, istorija i folklor" XIV, 1934, 81-152), *İslâm Ansiklopedisi*'ne Nasreddin Hoca maddesini yazmıştır. Bundan başka, bu ansiklopedide Türklerle ilişkin (Yürükler, Peçenekler, Pomaklar gibi) birtakım maddeleler de Bajraktarević'in katkıları olarak çıkmıştır. Bajraktarević, Sırp - Hırvat dilinde kullanılan doğu (Türk, Arap, Fars) kökenli alıntıları da gözden geçirmiştir (*Prilog proučavanja naših pozajmica orijentalnog porekla*. "Prilozi za književnost, jezik, istorija i folklor" XXVI, 3-4, XXVII, 1-2). Bajraktarević Türk gramerinin esasları üzerine bir eser de vermiştir (*Osnovi turske gramatike*. Beograd 1962).

Sırp - Hırvatçada kullanılan Türkçe alıntıları Franz Miklosich işlemiştir. Onun bu yoldaki yayınları Avusturya'da çıkmıştır.

Son olarak Abdulah Škaljić Sırp - Hırvat dilinde geçen Türkçe alıntıları toplamıştır (*Turcizmi u srpskohrvats-*

kom jeziku. Sarajevo 1966). Bu konuyu A. Knežević de işlemiştir (*Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*. Meisenheim am Glan 1962).

Sırp - Hırvat dilinde kullanılan Türkçe alıntılar üzerinde Petar Skok da durmuştur (*Prilozi proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku*. "Slavia" XV, 1937-1938, 166-190, 336-366, 481-505; *Restes de la langue turque dans les Balkans*. "Revue Internationale des Études Balkaniques" II, 1935, 247-260). Skok'un *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (I - IV, Zagreb 1971-1974) adlı sözlüğünde de Türkçe alıntılara büyük ağırlık verilmiştir.

Milan Adamović bu yolda birtakım katkılar getirmiştir (*Neke osmanske etimologije*. "Anali Filološkog Fakulteta" X, 1970, 61-79). Buna karşılık Slavoljub Djindjić Türk dilindeki Fransızca alıntılara değinmiştir (*Prilog proučavanju galicizama u turskom književnom jeziku*, "Anali Filološkog Fakulteta" X, 1970, 33-59).

Makedonya'da Üsküp (Skopje) Üniversitesinde de Türkoloji çalışmaları artmıştır. O. Jašar - Nasteva yerli Türk ağızlarıyla uğraştığı gibi, Makedon dilindeki Türk unsurları üzerinde de durmuştur (*Makedonskite kalki od turskiot jazik*. "Makedonski jazik" XIII - XIV, 1962-1963, 109-172; *Tursko-makedonski leksički vkrstuvanja i mešanja*. "Godišen zbornik na Fil. Fak. na Univerzitetot vo Skopje" 15, 1963, 349-384; *Funkcionirano na turcizmite vo makedonskiot kniževn jazik*. "Makedonski jazik" XXII, 1972).

Belgrad'da "Revue Internationale des Études Balkanique" adlı bir dergi çıkmıştır. Bu dergide Türklerle ilişkin yazılar da yer almıştır.

II. Dünya Savaşından sonra bu derginin yerini "Linguistique Balkanique" adlı dergi almıştır. Sofya'da 1959'da çıkmaya başlayan bu dergide Balkanoloji ve Türkoloji yazıları çıkmaktadır.

Veselin Beşevliev (doğ. 1900), eski Bulgarlardan kalma yazıtlar üzerinde çalışan bir uzmandır. *Die protobulgarischen Inschriften* (Berlin 1963, Berliner byzantinistischen Arbeiten 23) adlı eserinin Bulgarcası 1979'da yayınlanmıştır (*Pärvo - bälgarski nadpisi*. Sofya 1979). Bu eserde eski Bulgar unvanları üzerine bilgiler verilmiştir. Beşevliev'in eski Bulgar adlarına ilişkin özel bir çalışması da vardır (*Protobulgarica*. To honor Roman Jacobson. Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday. The Hague - Paris 1967. I, 222-231).

Stefan Mladenov (1880-1963) da Bulgarcadaki eski ve yeni Türkçe alıntularla uğraşmıştır (*Verojatni i mnimi ostataci ot ezika na Arparuxovite bälgari v novobälgarskata reč*. "Godišnik na Sofijskija Universitet. İstoriko-filološki fakultet 17, 1921, 201-288; *Vestiges de la langue des Protobulgares touraniens en bulgare moderne*. "Revue des Etudes Slaves" I, 1921, 38-53).

Emil Boev, Bulgarcada kullanılan Türkçe alıntularla ilgilendiği gibi, Türk ağızlarıyla da uğraşmaktadır (*Zabälgarsko - tjurkskite ezikovi vräzki*. "İzvestija na İnstitutata za bälgarski ezik" 16, 1968, 177-183; *Za predturskoto tjurksko vlijanie v bälgarski ezik*. Öste njakolko prabälgarski dumi. "Bälgarski ezik" 15, 1, 1965, 2-17; *Izsledvanija i materialni po tatarska dialektologija v Bälgarija*. Sofya 1971).

Mosko Moskov, Türkçe alıntılar sorununu Balkan dilleri bakımından işlemiştir (*Turski i tjurkski zaemki ot zvukopodražatelen i nezvukopodražatelen karakter v balkanskite ezici*. "Godišnik na Sofijskiya universitet", Fakul-tet po slavjanski filologii 62, 1969, 433-532).

Mefkûre Mollova, Bulgar dilindeki Türkçe alıntılar üzerinde durduğu gibi, Balkan ağızlarını da gözden geçirmiştir (*Étude phonétique sur les turcismes en bulgare*. "Linguistique Balkanique" 12, 1967, 115-154; *Quelques lexèmes turks septentrionaux en g~č~j... dans les langues slaves méridionales*. I. "İzvestija na Institut za bäl-garski ezik" 16, 1968, 193-201; II. "Zeitschrift für Bäl-kanologie" 9, 1973, 89-127; *Les ga-dialectes turcs dans les Balkans et leur rapport avec les autres langues turques*. "Linguistique Balkaniques" 4, 1969, 107-130).

Romanya'da Türkoloji alanındaki çalışmalar son yıllarda artmıştır.

İlk Türkçe-Rumence ve Rumence-Türkçe sözlük 1790'da yazılmıştır.

Anton Pann (doğ. 1794 veya 1796) küçük bir dil kılavuzunun yazarı olarak tanınmıştır (*Dialog în trei limbi: ruseşte, romîneşte şi turceşte*. 1848).

Anton Pann'ın kılavuzundan sonra Janake Pashal'ın dil kitabı çıkmıştır (1849). Bu kitaplarda Balkan Türk ağızlarının fonetik ve sözlük özellikleri göze çarpar.

Rumenler için ilk Türk dili kitabını Constantin Petrescu yazmıştır (*Abecedaru Turco-Românu*. Rusciuk 1874).

Adam V. Cotula'nın Türkçe grameri 1905'te İstanbul'da yayımlanmıştır. N. Papahagi'nin Rumenler için yazdığı Türkçe dil kitabı ise 1911'de Selanik'te çıkmıştır.

I. Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında Romanya'da Türk dili üzerine birtakım kılavuzlar yazılmıştır.

Büyük Rumen tarihçisi Nicolae Iorga (1871-1940), Romanya tarihiyle uğraşırken Türk arşiv belgelerini de değerlendirmiştir. Onun Türklere karşı gösterdiği ilgi Romanya'da Türk dili öğretimine ağırlık verilmesini sağlamıştır.

1 nisan 1940'ta Iaşi Üniversitesinde bir Türkoloji Enstitüsü kurulmuştur. 1959'da Bükreş Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde Arapça, Türkçe ve "Tatarca" (Dobruca) öğretimine başlanmıştır.

Vladimir Drimba (doğ. 1924), başlangıçta Türk argosunda kullanılan birtakım deyişler üzerinde durmuş (*Asupra unor termeni din argoul turcesc*. Omagiu lui Iorgu Jordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani. Bucureşti 1958. 255-270), daha sonra Anton Pann'ın eserlerini Türk diyalektolojisi yönünden değerlendirmiştir (*Surse romîneşti pentru dialectologia istorica turca*. "Fonetica şi Dialectologie" IV, 1962, 171-241; *Sources roumaines de la dialectologie historique turque*. *Les écrits en langue turque d'Anton Pann*. "Revue de Linguistique" III, 1963, 133-161). Buna paralel olarak Gagavuz diyalektiyle de uğraşmıştır (*Sur le vocatif en gagaouze*. "Acta Orientalia Hungarica" XIII, 1961, 253-260; *İssledovanija po fonetike gagauzskogo jazyka*. "Revue de linguistique" VI, 1961, 239-259; VII, 1962, 141-160; *Remarques sur les parlers gagaouzes de la Bulgarie du Nord-Est*. "Rocznik Orientalistyczny" XXVI, 1963, 63-89). I. François'nun elçisiyle birlikte İstanbul'a gelen Fransız bilgini Guillaume Postel'in *Instruction des mots de la langue turquesque les plus communs* (1575) adlı eserini Türkçe bakımından değerlendirmiştir (*Elemente de gramatica turca ale lui Guillaume Postel* (1575).

"Studii şi Cercetari Lingvistice" XVIII, 1967, 325-339). Daha sonra Salarların dili üzerinde duran Drimba (*Sur la classification de la langue salare*. "Ural-Altäische Jahrbücher" 40, 1968, 200-213), *Codex Cumanicus*'la ilgili birtakım yayınlar da yapmıştır (*Sur la dataion de la première partie du Codex Cumanicus*. "Oriens" 27-28, 1981, 388-404). Onun bu yolda yaptığı en büyük çalışma Kumancanın sentaksına ayrılmıştır (*Syntaxe comane*. Bucureşti Leiden 1973).

M. Ceachir küçük bir Gagavuzca sözlük yazmıştır (*Dictionar gagaouze-român*. Chişinau 1938).

Lazâr Şăineanu (1859-1934) Rumencede kullanılan Türkçe alıntıları toplamıştır (*Influenţa orientala asupra limbii şi culturai române*. I-III, Bucureşti 1900). Heinz F. Wendt (*Die türkischen Elemente im Rumänischen*. Berlin 1960) bu alıntıları tekrar gözden geçirmişse de, Şăineanu'nun çalışması bu yolda çıkan ilk eser olarak değerini muhafaza etmektedir.

Arnavutluk'ta Eqrem Çabej (1908-1980) Türkçeden Arnavutçaya geçen alıntılar üzerinde durmuşsa da, bu konuda toplu bir eser yayınlamamıştır. Türkçenin Arnavutçaya etkisini N. Boretzky işlemiştir (*Der türkische Einfluss auf das Albanische. Teil 1: Phonologie und Morphologie der albanischen Turzismen*. Wiesbaden 1975. Albanische Forschungen, 11. *Teil 2: Wörterbuch der albanischen Turzismen*. Wiesbaden 1975. Albanische Forschungen, 12).

Rusya'da Türklere ve Türk diline karşı duyulan ilgi, çar Deli Petro (I. Pêtr) döneminde bir kat daha artmıştır. Daha çok siyasî gelişmelere bağlı olan bu ilgi karşısında Türk dili öğretimine büyük ağırlık verilmeye başlanmıştır. Başlangıçta Türk dilinin pratik olarak öğretilmesi ve özellikle Türkçe tercümanların yetiştirilmesi için birtakım kararlar alınmıştır. Rus çarının Yakın Doğu siyasetinin gelişmesi ve özellikle 1711 Prut seferi üzerine Türkçe, Farsça ve Arapça bilen tercümanların yetiştirilmesi gerçek bir ihtiyaç değeri kazanmıştır. I. Petro, Türkçe (ve Tatarca), Arapça ve Farsça gibi doğu dillerini bilen tercümanlar yetiştirilmesi amacıyla 1716 ve 1724 yıllarında yazılı emirler çıkar-mıştır.

Rus çarının Türk işlerinde danışmanlığını eski Buğdan voyvodası Dimitri Cantemir (Kantemir) (1673-1723) yapmıştır. Eski bir Tatar soyundan geldiği anlaşılan Cantemir, 22 yıl (1688-1710) İstanbul'da, başlangıçta babası Constantin Cantemir (1627-1693)'in Buğdan beyliğine (1685-1693) atanması üzerine rehine ("emanet") olarak, daha sonra (1691'den sonra) ağabeyi Antioh'un diplomatik ajan (kethuda)'ı ve Buğdan prensliği tahtının talibi olarak kalmıştır.

1710'da sultan, Dimitri Cantemir'i Buğdan voyvodasına atamış, ancak Dimitri Cantemir, Türk makamlarının Buğdan halkının Osmanlı devletine bağlılığını sürdürüleceği yolundaki ümitlerini boşa çıkarmıştır. Deli Petro ile görüşmelere girişen Dimitri Cantemir, Rus birliklerine elinden gelen yardımı yapacağına söz vermiştir. 1711 Prut seferinden sonra Dimitri Cantemir 4000 Buğdanlı ile birlikte Rusya'ya sığınmıştır.

Rusya ile Yakın Doğu ülkeleri arasındaki ilişkileri göz önüne alan çar I. Petro'nun Dimitri Cantemir'i Türklere ve İslâmiyet üzerinde çalışmalar yapmaya teşvik ettiği anlaşılıyor.

1716 yılında Dimitri Cantemir *Incrementa atque decrementa aulae Othomanicae* adlı Latince eserini bitirmiş-

tir. Bu eserin ancak bir bölümünün Latince yayımlanmıştır (*Excerptum ex operibus litinis Demetrii Cantemirii, voivadae Moldoviae*. Jassy 1833). Buna karşılık Osmanlı devleti üzerine toplu bilgi veren Dimitri Cantemir'in çalışmasını Nicolas Tindal (1687 - 1744) İngilizceye çevirmiştir (1734 - 1735, 2. bas. 1756). Daha sonra eser İngilizceden Fransızcaya (1743) ve Almancaya (1745) tercüme edilmiştir.

Deli Petro'nun İran Savaşı (1722)'na katılan Dimitri *statu Imperii Turcicii* adlı Latince eserini yazmıştır.

Deli Petro'nun 1722 İran savaşına katılan Dimitri Cantemir, Derbend'de birtakım yazıtlar toplamıştır (*Descriptio templi Muhammedani in Derbend*). Bu yazı yazarın eserlerinin VII. cildine ek olarak yayınlanan "Collectanea Orientale" dergisinde yayımlanmıştır [1886].

Deli Petro, İran savaşına giderken Bulgar şehrinin kalıntılarını görmüştü. Bunun üzerine Kazan valisi Saltukov'a gönderdiği bir emir uyarınca Bulgar şehri kalıntılarında bulunan mezar yazıtları tespit ve tercüme edilmiştir. 1960'lı yıllarda bu eski yazıtlar G. V. Yusupov tarafından değerlendirilecektir (*Vvedenie v bulgaro-tatarskuju épigrafiku*. Moskova - Leningrad 1960). Son olarak Bulgar yazıtlarını A. Róna - Tas ile S. Fodor işlemişlerdir (*Epigraphica bulgarica. A volgai bolgár - török feliratok*. Szeged 1973. Studia Uralo - Altaica I.).

I. Petro'nun Bilimler Akademisini kurması (1724 - 1725), doğu bilimleri ve özellikle Türkoloji çalışmaları için yeni kolaylıklar sağlamıştır. Akademinin kurucu üyeleri arasında yer alan tanınmış Alman bilgini Gottlieb Siegfried Bayer (1694 - 1738) doğu bilimlerinin akademide yer almaya değer bir disiplin olduğunu dile getirmiştir.

Bayer, Berlin'de doğu dilleriyle uğraşmaya başlamıştır. Bu dillere karşı derin bir ilgi duyan Bayer'in Türk diliyle uğraştığı da anlaşılıyor. Onun Ebülğazi'nin *Şecere-i Türk* adlı eserinden bir bölümü Latinceye çevirdiğini biliyoruz (*Speciment Libri Schagiire Turki latine conversi a Theophilo Sigeprido Bayere*. "Nova Eruditorum", Leipzig 1732, I, 356 - 366). Bu bakımdan Bayer, Bilimler Akademisinde çalışan ilk Türkolog sayılır.

Bayer'in adı Yenisey yazıtlarının tarihinde de geçer. Uybat ırmağı vadisinde bulunan 3, 4 ve 5. anıtlı Tuba ırmağı vadisinde ele geçen 1, 2 ve 3. anıtın yazısını Kelt yazısının yardımıyla çözmeyi denemiştir (Th. - S. Bayer, *Vetus inscriptio prussica*. Commentarii Academiae Scientiarum Imp. Petropolitanae, 1729, II, 470 - 481).

1732'de Dış İşleri Kurulunun çağırısı üzerine Petersburg'a gelen Georg Jakob Kehr (1692 - 1740) Arapça, Farsça ve Türkçe tercümanlığı yapmıştır. Kehr, Ebülğazi'nin *Şecere-i Türk*'ünü Almancaya çevirmiştir (*Das Ghiwischen Regenten Abu-l - Ghasi Bahâdur - Chans Mongâlich - Türkischen Geschlecht - Registers und Chronici wahrhafte Uebersetzung aus dem Tatarischen Original - Text*). Bundan başka, Zahireddin Babur (1482 - 1530)'un eserini de Latinceye tercüme etmiştir (*Latina interpretatio Msciti Tataro - Indici Bâbur Nâmâh i. e. Indo - Mongolici primarii Monarchae Bâburi Historiae authenticae rerum ab ipso gestarum ab ipsi compositae*).

Kehr "Akademi veya Doğu Bilimleri Derneği" üzerine bir tasarı da bırakmıştır. Ondan önce Rusya'da doğu bilimlerinin öğretimi üzerine G. W. Leibnitz (1646 - 1716) de bir tasarı yapmıştır.

Bayer ve Kehr'in ölümlerinden sonra Bilimler Akademisinde doğu araştırmaları büsbütün durmuştur.

1717 - 1720 yıllarında Volga boylarında ve Kafkasya'da Gottlieb Schöber (aş. yu. 1670 - 1739) bilimsel araştırmalar yapmıştır. 1720'de ise Daniel Gottlieb Messerschmidt (1685 - 1735) Sibirya'da geziye çıkmıştır. Bilimler Akademisinin kurulmasından (1725) sonra Volga boylarında, Sibirya'da ve Kafkasya'da sürekli olarak araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırma gezilerine katılanlara "yabancı dillere ilişkin örnekler toplama" direktifi de veriliyordu. G. Schöber, D. G. Messerschmidt, G. F. Müller, J. E. Fischer, P. S. Pallas, S. G. Gmelin, J. A. Güldenstädt, J. P. Falk ve J. G. Georgi gibi bilgin ve araştırmacıların çalışmaları sonunda Türk diyalektleri üzerine de birtakım bilgiler toplanmıştır. Örnek olarak, Schöber Kırım Tatarcasına ilişkin 13 kelime ve 10 sayı adı tespit etmiştir. 1720 - 1727 yılları arasında Sibirya'da kalan D. G. Messerschmidt yerli dillere ilişkin veriler de toplamıştır. Messerschmidt'in günlükleri son olarak Berlin'de yayımlanmıştır (D. G. Messerschmidt, *Forschungen durch Sibirien. 1720 - 1727. Teil 1. Berlin 1962; Teil 2. Berlin 1964; Teil 3. Berlin 1966; Teil 4. Berlin 1968*).

Yerli dillere ilişkin verilerin toplanmasında Messerschmidt'e Philipp Johann Tabbert (sonradan Strahlenberg adını almıştır) yardım etmiştir.

İsveç kralı XII. Karl'ın ordusunda görev yapan ve 1709 Poltava savaşına katılan Strahlenberg, savaş tutsağı olarak 12 yıl Sibirya'da kalmıştır. Sibirya'nın ve çevresinin dil bakımından araştırılmasında onun *Das Nord - und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm 1730) adlı eseri önemli bir yer tutmuştur.

Gezgin ve tarihçi olarak Sibirya'nın araştırılmasında Gerhard Friedrich Müller (1705 - 1783) de rol almıştır. Müller, Johann Georg Gmelin (1709 - 1755) ile birlikte Vitus Bering'in "Büyük Kuzey Araştırma Kurulu"na katılmıştır.

Müller ve yardımcıları Sibirya'da yerli Türk diyalekt ve ağızlarının sözlüklerini yazmışlardır. Müller'in yazdığı *Vocabularium Harmonicum*'un tarihi değeri vardır (*Nachricht von dreyen im Gebiete der Stadt Kasan wohnhaften Heidnischen Völkern den Tscheremissen, Tschuwaschen und Wotiacken. Sammlung Russischer Geschichte. Bd. III, 4. Stück, 1759, 305 - 412*).

1739'da tarihçi Johann Eberhard Fischer (1697 - 1771) de Sibirya'ya gönderilmiştir. August Ludwig Schlözer (1735 - 1809) onun düzenlediği "Vocabularium"u kullanmıştır.

Peter Simon Pallas (1741 - 1811), Samuel Gottlieb Gmelin (1745 - 1774), Johann Anton Güldenstädt (1745 - 1781), Johann Peter Falk (1727 - 1774) ve Johann Gottlieb Georgi (1729 - 1802) de Türk diyalektlerine ilişkin verilerin toplanmasına katılmışlardır.

Philipp Johann von Strahlenberg, Ebülğazi Bahadır Han (1603 - 1664)'ın *Şecere-i Türk* adlı eserinin bir yazmasını bulduğu gibi, bu yazmanın "Tatarcadan" Rusçaya ve Rusçadan Almancaya çevrilmesini de sağlamıştır.

Rusya'da yetişen uzmanlar, Ebülğazi'nin eseri üzerinde birçok çalışma yapmışlardır. Petr İvanoviç Desmaisons (1843 - 1872) eseri Fransızcaya çevirmiştir (*Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul - Ghâsi Behâdour Khan. I. Texte, St. Petersburg 1871; II. Traduction. St. Petersburg 1874*).

EBÜLGAZİ'nin *Şecere-i Terakime* adlı eserini A. G. Tumanskiy (1861 - 1920) yayınlamıştır (Aşkabad 1897). Bu eserin yeni yayını ve tercümesini A. N. Kononov yapmıştır (*Rodoslovnaya turkmen. Soçinenie Abu-l-Gazi, hana hivinskogo*. Moskova - Leningrad 1958).

XVIII. yüzyılın 70. yıllarında Rusya'da Holdermann'ın Türkçe gramerinin iki tercümesi çıkmıştır. P. S. Pallas'ın gözetimi altında yayınlanan "Karşılaştırmalı sözlükler" de bütün Türk diyalektlerine ilişkin veriler vardır (Pallas'ın sözlüğündeki Türkçe verileri S. Stachowski değerlendirmiştir: *Osmanisch - türkische Wörter im Wörterbuch von P. S. Pallas* (1787 - 1789). "Folia Orientalia" IX, 1968. 53 - 68).

Tatarcanın ilk gramerini İ. Giganov (ölm. 1800) yazmıştır (*Grammatika tatarskogo yazıka*. Petersburg 1801). Bu gramerde Tatar diyalektinin Tobol ağızı işlenmiştir. Yazar, Tatarca'yı Kırgızca (Kazakça) ve Türkçe ile karşılaştırmıştır. Giganov, Tatar diyalektinin yapısı üzerinde dururken Batı Avrupa Türkologlarının Latincenin gramerine dayanan sistemini kullanmaktan vazgeçmiştir.

Moskova, Kazan ve Harkov üniversitelerinde doğu dilleri kürsüleri kurulmuştur. 1819'da yeniden kurulan Petersburg Üniversitesinde de doğu dilleri kürsüsü ihdas edilmiştir. Doğru dilleri arasında Türk dili özel bir yer tutmuştur. 1828'de Moskova'da Doğru Dilleri Enstitüsünde Yakın Doğru dillerinin öğretimine başlanmıştır.

Rusya'da ilk orijinal Türk dili kılavuzunu Józef Julian Şekowski (1800 - 1858) yazmıştır. Şekowski Petersburg Üniversitesinde Türk dili öğretimi yapan ilk profesördür. Bu göreve 1822'de başlamıştır. Onun yazdığı Türk dili kılavuzunun M. Viguier'nin gramerine dayandığı anlaşılıyor.

Şekowski'nin bu kılavuzuna paralel olarak Petersburg'da bir Türkçe sözlük de yayınlanmıştır (Georges Rhasis, *Vocabulaire français-turc*. 1 - 2, 1828). Bu sözlüğün yazarı Odessa'da Doğru Enstitüsünde Türkçe öğretmenliği yapmıştır.

Bu sözlükten sonra Moskova'da Alexandre Handjeri'nin büyük sözlüğü çıkmıştır (*Dictionnaire français-arabe-persan et turc*. I - III, 1840 - 1841). Handjeri (1760 - 1854), İstanbul'da Rus büyük elçiliğinde tercümanlık yapmıştır.

Minas Medici'nin eseri (*Grammaire polyglotte contenant les principes des langues arabe, persane, turque et tatare avec des remarques analytiques d'autres langues par le P. Minas Medici, docteur, archimandrite de l'Académie arménienne de St. Lazar supérieur des arméniens Catholique de Karassou - Bazar en Tauride* Venis, 1844. 191 sayfa) Kırım Tatarcasının step ağzının gramerini kapsayan ilk deneme olarak anılmaya değer. Bu gramerde Türkçe veriler de geçer. Başlığı Ermenice, Fransızca ve Rusça olarak yazılmıştır. Gramer kuralları ve açıklamalar Ermenicedir. Örnekler Fransızcaya, Rusçaya ve eski Avrupa dillerine çevrilmiştir.

Rusya'da doğu bilimleri tarihinde Mirza Kâzım Bek (doğ. 1820) özel bir yer tutar. Kâzım Bek, Türkoloji alanında sağlam bir eser olarak ün yapan bir "Türk-Tatar grameri"nin yazarıdır (*Grammatika turetsko-tatarskogo yazıka*. Kazan 1839; 2. bas. 1846). Eserin "düzeltilmiş ve yazarın birçok yeni filolojik araştırmalarıyla zenginleştirilmiş" olan 2. baskısı "Türk-Tatar dilinin genel grameri" adı altında çıkmıştır. Julius Zenker bu eseri Almanca'yı

çevirmiştir (*Allgemeine Grammatik der türkisch-tatarischen Sprache von Mirza A. Kasem-Beg*. Leipzig 1848).

Kâzım Bek'in grameri, Rusya'da olduğu gibi, Batı Avrupa'da da Jean Deny'nin gramerinin yayınlanmasına kadar Türkçe öğretiminde kullanılmıştır. XIX. yüzyılın 2. yarısında ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'da çıkan gramerler Kâzım Bek'in gramerinden geri kalmışlardır. Yalnız A. N. Samoyloviç'in Türkçe grameri bu yolda yeni ve sağlam bir adım oluşturur.

Rusya'da Türkoloji tarihinde Otto Böhlingk (1815 - 1904) büsbütün ayrı bir yer tutmuştur. Onun Yakut dili üzerine yazmış olduğu eser, klasik bir değer kazanmıştır (*Über die Sprache der Jakuten. I. Teil, Einleitung, Jakutischer Text, Jakutische Grammatik; 2. Teil, Jakutisch-Deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg 1851; yeni bas. 1964). Kâzım Bek'in grameri (ve Türk grameri) üzerine yazmış olduğu yazılarda da Türk gramerine ilişkin değerli gözlemler vardır (*Kritische Bemerkungen zur zweiten Ausgabe von Kasem-Bek's türkisch-tatarischer Grammatik zum Original und zur deutschen Uebersetzung von Dr. J. Th. Zenker*. "Bulletin de la Classe historique-philologique de l'Académie imp. des sciences de St. Péterbourg" V, 1848, 19 - 20 : 289 - 301; 21 : 321 - 336; 22 : 337 - 352; 23 : 353 - 368; *Zur türkisch-tatarischen Grammatik. I. Erster Beitrag*. "Bulletin de la Classe historique-philologique..." VI, 1849, 19 - 20 : 307 - 318; 21 - 22 : 334 - 342; "Mélanges Asiatiques" I, 1852, 193 - 206).

Wilhelm Radloff (1837 - 1918) Türk filolojisinin tarihinde yeni bir çağ açmıştır. *Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen. Phonetik* (Leipzig 1882 [1883]) adlı eserinde Türk diyalektlerinin fonetiği üzerinde durmuştur. Bu eserinde Türk diyalektlerinin tasnifini de yapmıştır (*Classification der Türk-Dialecte nach der phonetischen Erscheinungen*. 280 - 291. sayfa). Türkoloji çevrelerinde Türk diyalektlerinin tasnifi sorunu sık sık tartışılan bir konudur. Türk diyalektolojisinin kurucusu olarak ün alan Radloff'un tasnifi, bu yolda yeni bir denemedir. Sonradan onun yaptığı tasnifi A. N. Samoyloviç bütünleyecektir (*Nekotorie dopolneniya k klassifikatsii turetskikh yazıkov*. Leningrad 1922; *K voprosu o klassifikatsii turetskikh yazıkov*. Bakû 1926). Çağdaş Türkler arasında yapmış olduğu gezilerinde topladığı dil örneklerini kapsayan dizisi (*Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*) zengin bir diyalektolojik kaynaktır. Bu dizinin VIII. bölümü (*Die Mundarten der Osmanen*) Ignác Kúnos'un, X. bölümü (*Nareçiya bessarabskih gagauzov*) V. Moşkov'un, IX. bölümü (*Nareçiya uryanhaytsev [soyotov], abakanskih tatar i karagasov*) ise N. F. Katanov'un eseridir. Radloff, Sibiryaya gezilerinde toplamış olduğu bilgileri *Aus Sibirien. Lose Blätter aus dem Tagebuche eines reisenden Linguisten* (I - II, 1884) adlı eserinde değerlendirmiştir.

Radloff'un en büyük eseri (*Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*) Türk diyalektlerinin bir sözlüğüdür. 1859'da Altay çevresinde yaptığı gezide bilgi toplamaya başlayan Radloff, bu eserinin 1. fasikülünü 1888'de yayınlamıştır. Sözlüğün baskısı 1911'de sona ermiştir. Türk dil ve diyalektleri üzerine yazılan en büyük sözlük olarak bu anısal eser bugüne kadar değerini saklamıştır. Türk diyalektleri alanında büyük bir ihtiyacı karşılayan bu sözlüğün iki yeni baskısı çıkmıştır ('s - Gravenhage 1960; Moskova 1963 - 1964).

Rusya'da Lazar Budagov da Türk - Tatar diyalektlerinin karşılaştırmalı sözlüğünü yazmıştı. Ancak, onun eseri kapsam bakımından Radloff'un sözlüğü ile mukayese edilemez.

Radloff, *Kutadgu Bilig, Codex Cumanicus* gibi eski eserlerle de uğraşmıştır. Uygurlar ve Uygurca yazmalarla ilişkin çalışmalar yapmış, eski Türk yazıtları üzerinde de çalışmıştır.

Radloff, Anadolu Türkçesi alanında da çalışmıştır (*Über alttürkische Dialekte, I. Die Seldschukischen Verse im Rebâb-nâmeh. "Mélanges Asiatiques"* X, 1, 1890, 17-77).

Radloff'tan sonra "Selçuklu şiirleri" konusu üzerinde Rus Türkoloğu Carl Salemann (1849 - 1916) da durmuştur (*Noch einmal die Seldschukischen Verse. "Mélanges Asiatiques"* X, 2, 1892 174 - 245).

Bu konuyu N. N. Martinoviç (1883 - 1939) de işlemiştir (*Noviy sbornik stihov Djelal-ed-dina i Sultana Veleda. "Zapiski"* XXIV, 205 - 232, Petrograd 1917).

V. D. Smirnov (1846 - 1922) Osmanlı tarihi, özellikle Kırım Hanlığının tarihi üzerinde çalışmıştır. Osmanlı Türk edebiyatı tarihine ilişkin birtakım "taslak"lar da yazmıştır. Dış İşleri Bakanlığının Doğu Dilleri Enstitüsünde saklanan Türkçe yazmaların kataloğunu da Smirnov yapmıştır (*Manuscripts turc de l'Institut des langues orientales decrits par W. D. Smirnow. Collections scientifiques de l'Institut des langues orientales du Ministère des affaires étrangères. VIII, Petersburg 1897*).

V. A. Maksimov, Anadolu'da Hüdavendigâr ve Karaman ağızları üzerinde durmuştur (*Opit issledovaniya tyurkskih dialektov v Hudavendgyare i Karamanii. Petersburg 1867. 2, 99 sayfa*).

Radloff'un öğrencisi olarak Platon M. Melioranskiy (1868 - 1906), Kazakçanın gramerini yazmıştır (*Kratkaya grammatika kazah - kirgizskogo yazıka. Çast' I. Fonetika i êtimologiya. Petersburg 1894; Çast' II. Sintaksis. Petersburg 1897. Fransızcası: "Le Muséon" 34, 1921, 217 - 250; 35, 1922, 49 - 108*). Kül Tegin anıtı üzerinde sağlam bir çalışma (*Pamyatnik v çest' Kyul' - Teginina*) yapan Melioranskiy, Sivaslı Ahmed Burhaneddin'in divanından birtakım örnekler vermiş (*Otrivki iz divana Ahmeda Burhaneddina Sivasskogo. "Vostoçnie zametki", 1895, 131 - 152*), daha sonra bir "Arap filoloğu"nun Türk diline ilişkin yazma eserini işlemiştir (*Arab filolog o turetskon yazıke. Petersburg 1900*). Sonradan İstanbul'da bulunan bir yazmadan bu eserin yazarının İbn Mühenna olduğu anlaşılacaktır. Bu eserin İstanbul yazmasını Türk dili yönünden S. E. Malov değerlendirecektir (*İbn Muhanna o turetskon yazıke. "Zapiski Kollegii Vostokovedov" V, 1930, 507 - 525*).

Vladimir A. Gordlevskiy (1876 - 1956) daha çok Anadolu Türkçesi üzerinde durmuştur. Doğu dilleri enstitülerinde Türkçe öğretimiyle uğraşan Gordlevskiy bir de gramer yazmıştır (*Grammatika turetskogo yazıka. Morfologiya i sintaksis. Moskova 1928; yeni bas. 1961*). Bundan başka, Türk tarihi üzerinde de çalışmıştır (*Gosudarstvo sel'djukidov Maloy Azii. 1941*).

Rus bilgini Fedor E. Korş (1843 - 1915) Türkolog olarak Batı Türk diyalektlerinde şimdiki zaman biçimlerinin kökeni üzerine yazmış olduğu çalışmasıyla tanınmıştır

(*Proishojdenie formi nastoyaşçego vremeni v turetskih yazıkah. "Drevnosti vostoçnie" 2, 1907, 1 - 22*). Daha sonra bu konuyu A. P. Potseluevskiy geliştirecektir. Korş, Rusçada kullanılan Türkçe alıntılar üzerinde de durmuştur. Bundan başka, Türk diyalektlerinin tasnifini de yapmıştır.

Ekim ihtilâlinde sonra Moskova'da, Petersburg (Leningrad)'da, Kiev'de, Taşkent'te doğu bilimleri ve özellikle Türkoloji alanında uzmanlar yetiştirmek üzere özel öğretim kuruluşları açılmıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde Türk dili alanında çıkan ilk büyük eser, Aleksandr N. Samoyloviç'in, Türk dilinin fonetik ve gramer yapısındaki birtakım durumların yorumunda yenilikler getiren grameridir (*Kratkaya uçebnaya grammatika sovremennogo osmansko - turetskogo yazıka. Leningrad 1925*).

Timofey İ. Grunin (1898 - 1970) yeni yazı sistemine dayanan ilk Türkçe grameri yazmıştır (Harkov - Kiev 1930).

İstanbullu Hikmet Cevdetzade (1893 - 1945), 1934'te Andrey N. Kononov (doğ. 1906) ile birlikte bir gramer yazmıştır (*Grammatika sovremennogo turetskogo yazıka. Fonetika, morfologiya i sintaksis. Leningrad 1934*). Kononov 1941'de yeni bir gramer yayınlamıştır (*Grammatika turetskogo yazıka. Moskova - Leningrad 1941*). Son olarak Kononov, Türk grameri alanındaki en büyük eserini 1956'da ortaya koymuştur (*Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka. Moskova - Leningrad 1956*). Bunlardan başka, Kononov Özbekçenin gramerini de yazmıştır (*Grammatika uzbekskogo yazıka. Taşkent 1948; Grammatika uzbekskogo sovremennogo literaturnogo yazıka. Moskova - Leningrad 1960*).

1939'da Nikolay K. Dmitriev (1898 - 1954) Türk dilinin yapısı üzerine bir eser ortaya koymuştur (*Stroy turetskogo yazıka. 1939; yeni bas. Moskova 1960*). Bu eserde çağdaş Türkçenin ses ve gramer yapısı ana çizgileriyle verildikten sonra söz dağarcığı da gözden geçirilmiştir. Dmitriev, eserinde Gordlevskiy'nin "Türk dilinin grameri"nde kullanılan tasvir metodunu sürdürmüştür. Yazarın, Gordlevskiy'nin gramerinin yazılmasına da katıldığını biliyoruz. Gerek Gordlevskiy'nin gerek Dmitriev'in P. M. Melioranskiy'nin Kazakça gramerinden örnekledikleri açıktır. Melioranskiy ise "Altay dilinin grameri"nden yararlanmıştır (*Grammatika altayskogo yazıka. Kazan 1869*). Bu gramerin, üç yazarın (metropolit Makariy fasıl adı: Mihail Andreeviç Nevskiy, 1835 - 19261, V. İ. Verbitskiy ve N. İ. İl'minskiy) ortak eseri olduğu tespit edilmiştir. "Altay grameri"nin yazarları da A. Bobrovnikov'un Moğolca gramerini örnek olarak almışlardır (Bobrovnikov'un grameri 1849'da Kazan'da çıkmıştır).

Bu duruma göre, Rus Türkolojisinde gramer çalışmaları Bobrovnikov'un öncülüğünde başlamıştır. "Altay grameri"nin yazarları ondan örneklenmişlerdir. Onların gramerlerini P. M. Melioranskiy örnek olarak kullanmıştır. Melioranskiy'nin grameri ise A. N. Samoyloviç'ten sonra bütün Sovyet Türkologlarına örneklik etmiştir. Son olarak A. N. Kononov'un gramerlerinde de bu örnek göz önünde tutulmuştur.

Dmitriev bütün Türk diyalektleriyle uğraşmıştır. Başkurtça ve Kumukçanın gramerlerini yazdığı gibi, çağdaş diyalektlerin sözlüklerini de yayınlamıştır.

M. S. Mihaylov (1896 - 1969) Türkçede fiillerle ilgili birtakım monografiler yazmıştır.

S. S. Mayzel' (1900 - 1952) "Türkçede izafet" konusunu işlemiştir (*Izafet v turetskom yazıke*. Moskova - Leningrad 1957). Bundan başka Türk dilinde kullanılan Arapça ve Farsça alıntılarla da uğraşmıştır (*Arabskie i persidskie elementi v turetskom yazıke*).

Sovyet Türkologları Türkçenin fonetik yapısı üzerinde de durmuşlardır. Örnek olarak, É. V. Sevortyan (1901 - 1978) Türk yazı dilinin fonetiğine ilişkin bir eser vermiştir (*Fonetika turetskogo literaturnogo yazıka*).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde Türk diyaletlerine ilişkin birçok sözlük de yayınlanmıştır.

N. İ. Aşmarin (1870 - 1933) başlangıçta Çuvaşların kökeniyle uğraşmıştır (*Bolgarı i çuvaşi*. 1902). Daha sonra büyük bir Çuvaşça sözlük yayınlamıştır (*Slovar' çuvaşskogo yazıka*. 1 - 2. fas. Kazan 1910 - 1912; 1 - 17. fas. Kazan - Çeboksarı 1928 - 1950). Bu sözlük üzerinde 30 yıldan çok çalışan yazar aş. yu. 50 bin kelime toplamıştır. Sözlüğün ilk iki fasikülü Rusya'da ihtilâlden önce çıkmıştır.

Edward Piekarski (1858 - 1934) de büyük bir Yakutça sözlük yazmıştır (*Slovar' yakutskogo yazıka*. I, Petrograd 1917; II, Leningrad 1927; III, Leningrad 1930). Piekarski, sözlüğünde Yakutça sözlerin yalnız Rusça anlamlarını belirtmekle yetinmeyerek, Türk diyaletlerindeki karşılıklarını da vermiştir. Böylelikle sözlük etimolojik bir değer de kazanmıştır. Piekarski aslen Polonyalıdır. Ancak, Türkoloji alanındaki çalışmalarını Rusya'da yaptığı için Rus Türkologları arasında yer almıştır.

Aşmarin gibi, V. G. Egorov (1880 - 1979) da Çuvaşça üzerinde çalışmıştır (*Vvedenie v izuçenie çuvaşskogo yazıka*. Moskova 1930). Son olarak "Çuvaş dilinin etimolojik sözlüğü" (*Étimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka*. Çeboksarı 1964) adlı eserini yazmıştır.

D. A. Magazanik (1896 - 1948) de Türkçe sözlükler yazmıştır.

Son olarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde bir Rusça - Türkçe sözlük (*Russko - turetskiy slovar'*. Moskova 1972) ve bir de Türkçe - Rusça sözlük (*Turetsko-russkiy slovar'*. Moskova 1977) yayınlanmıştır.

Rusya'da ve Sovyetler Birliğinde Türk diyaletlerinin yeni sözlükleri üzerinde de sürekli çalışmalar yapılmıştır. Aşmarin ve Piekarski'nin antısal Çuvaşça ve Yakutça sözlüklerinden sonra Kırgızca, Tatarca, Nogayca, Özbekçe, Türkmençe, Balkarca, Karayca, Kumukça, Azeri, Karayca, Gagavuzca, Yeni Uygurca, Hakasça, Oyrota, Başkurtça, Kara Kalpakça, Kazakça gibi diyaletlerin sözlükleri yayınlanmıştır. Bu sözlüklerin büyük bir bölümü N. A. Baskakov (doğ. 1905)'ın gözetimi altında çıkmıştır.

N. A. Baskakov, çağdaş Türk diyaletleri üzerine birçok eser yazmıştır: *Nogayskiy yazık i ego dialekti* (Moskova - Leningrad 1940); *Karakalpakskiy yazık* (I, Moskova 1951; II, *Fonetika i morfologiya*. Moskova 1952). Baskakov eski ve yeni Türk dil ve diyaletleri üzerine toplu bir eser de yazmıştır (*Vvedenie v izuçenie tyurkskih yazıkov*. Moskova 1969). Kırgızca - Rusça ve Rusça - Kırgızca sözlükler K. K. Yudahin'in eseridir.

Eski gramer ve sözlük yazarları arasında V. İ. Verbitskiy (1827 - 1890) Altay diyaletlerinin uzmanı olarak anılmaya değer. Altay dilinin grameri (*Grammatika altayskogo yazıka*. Kazan 1869). "Altay Misyonu üyeleri"nin ortak

eseridir. Altay çevresinde misyonerlik çalışmaları yapan Altay Misyonu'nu Makariy Gluharev (ölm. 1847) kurmuştur. Altay gramerinin asıl yazarı misyoner Verbitskiy'dir. Ancak, eserin redaksiyonunu Türkolog A. M. Kâzım Bek ve özellikle N. İ. İl'minskiy (1821 - 1891) yapmışlardır. Esas diyalet olarak Televütçeyi alan bu gramer, Türk gramerleri yazılırken örnek olarak göz önünde tutulmuştur. Verbitskiy, Altay ve Aladağ, Tuba ve Kondom - Şor diyaletlerinin sözlüğünü de yazmıştır (*Slovar' altayskago i aladagskago nareçiy*. Kazan 1884). 30 yıl süren bir emek mahsulü olan bu sözlükten W. Radloff da yararlanmıştır.

Lazar Budagov (1812 - 1878) da tanınmış bir sözlük yazarıdır. Onun "Türk - Tatar diyaletlerinin karşılaştırmalı sözlüğü" (*Sravnitelny slovar' turetsko - tatarskih nareçiy*. I, 1869; II, 1871; yeni bas. Moskova 1960) bugüne kadar değerini saklamıştır. Ancak, eserin adını göz önüne alarak yazarın bütün Türk diyaletlerine yer verdiği yolunda bir inanca varmak yanlıştır. Budagov, Doğu Türkçesine ilişkin sözlükleri kullanmış, Avrupa'da çıkan Türkçe sözlükleri değerlendirmiş ve Alişir Nevaî, Babür, Ebül-gazi gibi yazarların eserlerini taramıştır. Bunlardan başka, Türk folkloruna ilişkin eserleri de göz önünde tutmuştur. Budagov'un sözlüğü eski edebî ve tarihî eserlerin, özellikle "Çağatayca" adını verdiğimiz eserlerin okunması ve anlaşılması için değerli bir yardımcıdır. W. Radloff, Budagov'un sözlüğünden geniş ölçüde yararlanmıştır.

V. V. Vel'yaminov - Zernov (1830 - 1904) Alişir Nevaî'nin eserlerine dayanan anonim bir Çağatayca sözlüğü baskıya vermiştir. Nevaî'nin eserlerinde kullanılan Çağatayca sözleri içine alan bu sözlük, Türkoloji çevrelerinde "Abuşka sözlüğü" olarak tanınmıştır. Yazar, H. 959 (1551 - 1552) yılında yazılan sözlüğün 1560'tan kalma bir yazmasını kullanmıştır. Vel'yaminov - Zernov baskısının birinci bölümü Rusça (*Slovar' dğataysko-turetskiy*. Petersburg 1868), ikinci bölümü Fransızcadır (*Dictionnaire dğahataiturg*. Petersburg 1869). "Abuşka sözlüğü" 1862'de Macar Türkoloğu Ármın Vámbéry tarafından yayınlanmıştı (*Abuska. Csagatajtörök szögyüjemény*. Peşte 1862. J. Budenz' in giriş ve notları ile).

W. Radloff'un öğrencisi N. F. Katanov (1862 - 1922) Uryanha diyaleti üzerinde çalışmıştır (*Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka*. Kazan 1903). Katanov'un çalışmaları arasına eleştirilere uğramışsa da, Türk diyaletleri üzerine toplu bilgi veren bu eseri değerini büsbütün kaybetmemiştir. Eserin sonunda bir sözlük de vardır.

Daha sonra bu alanda konuşulan Türk diyaletleri üzerinde N. P. Dırenkova (ölm. 1942) da çalışmıştır. Dırenkova Oyrota (Altay) diyaletinin gramerini yazdığı gibi (*Grammatika oyrotskogo yazıka*. Moskova - Leningrad 1940), Şor diyaletinin bilimsel gramerini de yayınlamıştır (*Grammatika şorskogo yazıka*. Moskova - Leningrad 1941). Dırenkova Şor folkloruyla da ilgilenmiştir (*Şorskiy fol'klor*. Moskova - Leningrad 1940). Bunlardan başka, Dırenkova Hakas (Abakan) diyaletlerinin gramerini de yazmıştır (*Grammatika hakasskogo yazıka. Fonetika i morfologiya*. Abakan 1948). Bu eser onun ölümünden sonra N. G. Domojakov tarafından baskıya verilmiştir.

Son yıllarda V. İ. Rassadin de bu alanda değerli çalışmalar yapmıştır. Onun 1971'de çıkan eseri Tofa (Karas) diyaletinin fonetiği ve sözlüğü için yeni ve değerli

bir katkıdır (*Fonetika i leksika tofalarskogo yazıka*. Ulan-Ude 1971). Bu diyalekt üzerinde M. A. Castrén de durmuştur (*Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre*. 1857). N. P. Drenkova da bu yolda bir katkı bırakmıştır (*Tofalarskiy yazık*. Tyurkologiceskie issledovaniya. Moskova - Leningrad 1963).

Sovyetler Birliğinde eski Türk diyalektleriyle ilgili sözlükler de yayınlanmıştır. *Drevnetyurkskiy slovar'* (Leningrad 1969) gibi. Ortak bir çalışma mahsulü olan bu sözlük büyük bir ihtiyacı karşılamıştır.

Sovyetler Birliğinde Türk diyalektlerinin sözlüğü üzerinde de çalışılmıştır (*İstoričeskoe razvitie leksiki tyurkskih yazıkov*. Moskova 1967). K. M. Musaev'in eseri de bu yolda yeni bir katkıdır (*Leksika tyurkskih yazıkov v sravnitel'nom osveščeni*. Moskova 1975).

Germanist A. P. Dul'zon (1900 - 1973) da Sibiry Türklerinin dil ve kültürlerine ilişkin birtakım yayınlar yapmıştır: *Çulmskie Tatarı i ih yazık* [1952]. Dul'zon Çulım Tatarlarının diyalekti üzerinde durarak 16 - 18 bin kelime de tespit etmiştir.

Sovyet Türkologları eski Türk yazıtlarıyla da uğraşmışlardır. Radloff'tan sonra bu alanda Melioranskiy ve Samoyloviç, özellikle S. E. Malov (1880 - 1957) değerli yayınlar yapmıştır: *Drevnetyurkskie nadgrobiya s nodpisyami basseyna r. Talas* ["İzvestiya Akademii Nauk, otd. gum. nauk" 10, 1929]; *Novie pamyatniki s turetskimi runami*. "Yazık i mişlenie" 6 - 7, 1936]; *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*. *Teksti i issledovaniya* [1951]; *Eniseyskaya pis'mennost' tyurkov*. *Teksti i perevodı* [1952]; *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii* [1959].

Son yıllarda S. G. Klyaştorıny eski Türk yazıtları üzerine birtakım yayınlar yapmıştır.

İ. A. Batmanov (1906 - 1969) Yenisey yazıtlarının dilini gözden geçirmiştir. G. Aydarov da Orhon yazıtlarının dili üzerine birtakım eserler vermiştir (*Yazık orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka*. Alma - Ata 1971).

Son olarak A. N. Kononov, eski Türk anıtlarının gramerini yazmıştır (*Grammatika yazıkı tyurkskih runičeskih pamyatnikov <VII - IX vv.>* Leningrad 1980).

Sovyetler Birliğinde onomastik (ad bilimi) üzerinde de durulmaktadır. V. A. Nikonov bu alanda yetkili bir uzman olarak ün almıştır. È. M. Murzaev ise Türk kökenli yer adlarıyla uğraşmaktadır.

Rusya'da Türk asıllı birçok Türkolog yetişmiştir. Sovyetler Birliği'nde de Türk asıllı birçok Türkolog vardır. Mehmedağa Şiralioglu Şiraliyev (doğ. 1909), Ethem R. Tenişev (1921) gibi.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Berthold Laufer (1874 - 1934) Türk diliyle uğraşmıştır. Türkoloji çevrelerinde *Sino - Iranica* (Chicago 1919, yeni bas. 1967) adlı eserin yazarı olarak ün yapmış olan Laufer'in *Loan Words in Tibetan* ["T'oung Pao XVII, 1916] adlı yazısı da değerli bir katkıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Türkoloji çalışmaları XX. yüzyılın 30. yıllarında başlamıştır. İlk olarak Irving Crowley çağdaş Türkçenin gramerine ilişkin bir kitap yazmıştır (*A modern Turkish Grammar*. Middlesboro - Kentucky 1938). C. F. Vogelın ile N. F. Ellighausen, Türk dilinin yapısı üzerinde durmuşlardır (*Turkish Structure*. "Jour-

nal of the American Oriental Society" CXIII, 1, 1943, 34 - 65).

II. Dünya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde Türkoloji ve özellikle Türk dili çalışmaları artmıştır. Bu yolda Batı Avrupa'dan ve Türkiye'den çağrılan uzmanların büyük katkısı olmuştur.

Savaşı izleyen yıllarda Türk dili öğretiminde kullanılmak üzere sağlam bir gramer kitabı yayınlanmıştır (Herman H. Kreider, *Essentials of Modern Turkish*. Washington 1954). Çağdaş Türkçenin fonolojisi üzerine bir çalışma yapılmıştır (Robert B. Lees, *The Phonology of Modern Standard Turkish*. 1961. Uralic and Altaic Series, 6. Indiana University Publications). Rose Nach Türkçede vurgu konusunu işlemiştir (*Turkish Intonation. An instrumental Study*. The Hague - Paris 1973).

Lloyd B. Swift, Türk dilinin ses ve gramer yapısını özet olarak veren bir kitap yazmıştır (*A Reference Grammar of Modern Turkish*. 1963. Uralic and Altaic Series, 19. Indiana University Publications). Robert H. Meskill'in çalışması (*A Transformational Analysis of Turkish Syntax*. The Hague, 1970) Türk sentaksının transformasyonel çözümüne yolunda yapılmış ilk denemidir.

A. Tietze'nin kitabında çağdaş Türk edebiyatı üzerine açık bir fikir verebilecek örnekler seçilmiştir (*Turkish Literary Reader*. 1963. Uralic and Altaic Series, 22. Indiana University Publications).

Tibor Halasi - Kun (doğ. 1914) New York'ta Columbia Üniversitesinde 30 yılı aşkın bir süreden beri Türk dili çalışmalarını yönetmektedir. Halasi - Kun "Archivum Ottomanicum" dergisini yayınlamaktadır (Halil İnalçık ile birlikte). Bu dergi Türk (Osmanlı) araştırmaları alanında değerli bir organdır. Bundan başka, Halasi - Kun 1975'te "Archivum Eurasiae Medii Aevi" dergisini de kurmuştur (Peter B. Golden ile birlikte). Onun *Kipchak Philology and the Turkic Loanwords in Hungarian* adlı yazısı bu dergide çıkmıştır.

Halasi - Kun Columbia Üniversitesinde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Peter B. Golden eski Türk kavimleri üzerinde birçok yayın yapmıştır. *The Migrations of the Oğuz* ["Archivum Ottomanicum" IV, 1972]; *The Question of the Rus' Qaganate* ["Archivum Eurasiae Medii Aevi" II, 1976]; *The Polovci Dikii* ["Harvard Ukrainian Studies" III - IV, 1979 - 1980] gibi. Onun bu alandaki en büyük çalışması Hazar sorununa ayrılmıştır (*Khazar Studies. An Historico - Philological Inquiry into the Origin of the Khazars*. Budapest 1979. Bibliotheca Orientalis Hungarica). Golden, İslâm Ansiklopedisi'nin 2. baskısında W. Barthold'ün yazmış olduğu Hazar maddesini bütünlüyle baskıya vermiştir.

Columbia Üniversitesinde görev alan K. H. Menges de Türk (ve "Altay" ve Slav) dilleri alanında yayınlar yapmaktadır. Onun *The Turkic Languages and Peoples* (Wiesbaden 1968. Ural - Altaische Bibliothek, XV) eseri Türk dili bilimine "giriş" olarak yazılmış bir kılavuzdur. Bundan başka Menges birçok yazı yazmıştır: *Etymological Notes on Some Pächänäg Names* ["Byzantion" 17, 1944 - 1945]; *Qaraqalpaq Grammar, I. Phonology* [1947]; *Altaic Elements in the Proto - Bulgarian Inscriptions* ["Byzantion" 21, 1951]; *Research in the Turkic Dialects of Iran* ["Oriens" IV, 1951]; *The South Siberian Turkic Languages* ["Central Asiatic Journal" I, 1955, II, 1956]; *Die südsibirischen Türksprachen* ["Central Asiatic Journal" IV,

1958]; *Problemata Etymologica* ["Zeitschrift für Slavische Philologie" XXIX, 1960]. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da *Die uralo-kaspische Gruppe* [I, 1959] ve *Das Sojonische und Karagassische* [I, 1959] bölümlerini de Menges yazmıştır.

1949'da Amerika Birleşik Devletleri'ne gelen Nicholas Poppe (doğ. 1897), 1949'da Washington Üniversitesinde görev almıştır. Poppe bilimsel çalışmalarına Sovyetler Birliğinde başlamıştır. 1924'te çıkan yazılarında Moğol-Türk dillerinin vokalizmi ve konsonantizmi konularını işlemiştir (*İz oblasti vokalizma mongolo-turetskogo prazyaka*. "Dokladi Akademii Nauk" 1924, 33-35; B. Ya. Vladimirtsov ile birlikte; *K konsonantizmu altayskih yazıko*. "Dokladi Akademii Nauk" 1924, 43-44; *Sur un phonème turco-mongol*. "Dokladi Akademii Nauk" 1924, 97-98]. Bunlardan başka, 1924'te Çuvaşçanın ses kuralları üzerinde de durmuştur (*Die tschuwassische Lautgesetze*. "Asia Major" I, 775-782). Sonraki yıllarda da Çuvaşça üzerinde çalışmıştır: *Türkisch-tschuwassische vergleichende Studien* ["Islamica" I, 1925, 409-427]; *Die tschuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türksprachen* ["Körösi Csoma-Archivum" II, 1926, 65-83]; *Die türkischen Lehnwörter im Tschuwassischen* ["Ungarische Jahrbücher" VII, 1927, 151-167]. 1926'da "Altayca" ve Ana Türkçe arasındaki ilişkileri gözden geçirmiştir (*Altaysch und Ur-türkisch*. "Ungarische Jahrbücher" VI, 1926, 94-121).

Sovyetler Birliğinden kaçtıktan sonra Poppe, "Altay (ve Ural) dilleri"ndeki çoğul ekleriyle uğraştı (*Plural Suffixes in the Altaic Languages*. "Ural-Altaysche Jahrbücher" 24, 1952, 65-84; *Studies on Altaic and Uralic Plural Suffixes*. "Finnisch-Ugrische Forschungen" XXXI, 1953, 26-31). "Altay dilleri"nde kullanılan eski bir kültür sözü üzerinde durdu (*Ein altes Kulturwort in den altayschen Sprachen*. "Studia Orientalia" XIX, 1953, 23-25). Salarların diline ilişkin eski verileri değerlendirdi (*Remarks on the Salar Language*. "Harvard Journal of Oriental Studies" 16, 1953, 438-477). Orta Moğolcadaki Türkçe alıntuları topladığı gibi (*The Turkic Loanwords in Middle Mongolian*. "Central Asiatic Journal" I, 1955, 36-42), "Altay dilleri"nde "konuk" anlamına gelen sözleri de gözden geçirdi (*On Some Words for 'Guest' in the Altaic Languages*. Jean Denny armağanı. Ankara 1958, 197-201). Macarcada kullanılan "Altayca" alıntular üzerinde durdu (*On Some Altaic Loanwords in Hungarian*. "Uralic and Altaic Series" I, 1960, 139-147). Ancak, onun bu yoldaki gözlemlerini Lajos Ligeti eleştirdi (*A propos des éléments "altaïques" de la langue hongroise*. "Acta Linguistica Hungarica" XI, 1961, 15-42; *Néhány megjegyzés úgynevezett altaïji jövevényzavainkról*. "Magyar Nyelv" LXXII, 1976, 11-27, 129-136). Kumancada geçen Moğolca alıntuları da toplu olarak gözden geçirdi (*Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen*. Németh armağanı. Ankara 1962, 331-340).

Poppe, Çuvaşça yanında Yakutça üzerinde de durmuştur: *Das Jakutische*. *Philologiae Turcicae Fundamenta* I, 1959, 671-684; *Jakutische Etymologien*. "Ural-Altaysche Jahrbücher" 33, 1961, 136-141. Bunlardan başka, Tatarca ve Başkurtça el kitapları da yazmıştır (*Tatar Manual: Descriptive Grammar and Texts with a Tatar-English Glossary*. Bloomington 1963; *Uralic and Altaic Series*, 25. *Bashkir Manual*. Bloomington 1964. *Uralic and Altaic Series*, 36). Daha sonra tekrar Çuvaşçanın durumunu tartış-

mıştır (*Zur Stellung des Tschuwassischen*. "Central Asiatic Journal" 18, 1974, 135-147). "Altay dilleri"nin sözlüğü üzerine yazdığı yazı da Türk dili açısından değerli gözlemler getiren bir katkıdır. Bütün bunlara ek olarak Poppe'nin "Altay dilleri"nin karşılaştırmalı grameri (*Vergleichende Grammatik der altayschen Sprachen. Teil I, Vergleichende Lautlehre*. Wiesbaden 1960) ve "Altay dilleri" bilimine giriş (*Introduction to Altaic Linguistics*. Wiesbaden 1965) eseri de Türkoloji çalışmalarında yardımcı olarak kullanılabilir.

Ukraynalı Omeljan Pritsak (doğ. 1919) başlangıçta Almanya'da çalıştı: *Von den Karluk zu den Karachaniden* ("Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" 101, 1951); *Stammesnamen und Titulaturen der altayschen Völker*. "Ural-Altaysche Jahrbücher" XXIV, 1952; *Der Untergang des Reiches des oğuzis ben Yabgu* (Fuad Köprülü Armağanı. İstanbul 1953); *Die Karachaniden* ("Der Islam" XXXI, 1953-1954); *Die bulgarische Fürstenliste* (Wiesbaden 1955. Ural-Altaysche Bibliothek); *Bolgaro-Tschuwaschica* ("Ural-Altaysche Jahrbücher" XXXI, 1959); *Xun, der Volksname der Hsiung-un* ("Central Asiatic Journal" V, 1959); *The Pečenegs: A Case of Social and Economic Transformation* ("Archivum Eurasiae Medii Aevi" I, 1975). *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da *Das Kiptschakische* (I, 74-87), *Das Karaimische* (I, 318-340), *Das Karatschaische und Balkarische* (I, 340-368), *Das Neuigurische* (I, 525-568), *Das Abakan- und Čulymtürkische und das Schorische* (I, 598-640) bölümlerini de Pritsak yazmıştır.

Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten (1961) adlı çalışmanın yazarı Ilse Laude-Cirtautas da Washington Üniversitesinde görev almıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Los Angeles, Berkeley üniversitelerinde de Türk dili öğretimi yapılmaktadır. Indiana (Bloomington) Üniversitesinde Ural-Altay dilleri (ve özellikle Türk dili) alanında yayınlar yapılmaktadır.

Indiana Üniversitesinde görev yapan Denis Sinor, daha çok "Altay dilleri" alanında uzmandır: *D'un morphème particulièrement répandu dans les langues ouralo-altaïques* ("T'oung Pao" XXXVII, 1942-1947, 135-152); *Ouralo-altaïque-indoeuropéen* ("T'oung Pao" XXXVII, 1942-1947); *On Some Ural-Altaysche Plural Suffixes* ("Asia Major" II, 1952, 203-230); *On Water-Transport in Central Eurasia* ["Ural-Altaysche Jahrbücher" XXXIII, 1961, 156-179]; *Observations on a new comparative Altaic phonology* ["Bulletin of the School of Oriental and African Studies" XXVI, 1963, 133-144]. Ancak, Sinor doğrudan doğruya Türk diline ilişkin sorunları da tartışmıştır: *Qapqan* ["Journal of the Royal Asiatic Society" 1954, 174-184]; *Yul* ["Studia Orientalia" XXVIII: 7, 1964, 1-8].

János Eckmann (1905-1971) da Amerika Birleşik Devletleri'nde görev almıştır.

Son olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't-Türk*'ü yayımlandı: *Compendium of the Turkish Dialects* 1982). Bu yayını Robert Dankoff tarafından düzenlenmiştir (James Kelly ile birlikte).

Japonya'da geçen yüzyılın sonunda başlayan Türkoloji çalışmaları eski Türk tarihine yönelmişti. Örnek olarak Kurakichi Shiratori (1865-1939) Hunlarla uğraşmıştır: *Über die Sprache der Hiung-nu und der Tunghu Stämme* (Tokio 1900); *Sur l'origine des Hiong-nou* ("Journal Asiatic-

que" 1923, I, 71-82). Shiratori Türkçe *kağan ve katun* unvanları üzerinde de durmuştur (*A Study on the Titles Kaghan and Katun*. "Toyo Bunko" 1926).

Toru Haneda ise Uygurlarla ilgilenmiştir. Shirō Hattori Tatarca üzerinde çalışmıştır.

Son elli yıl içinde tarih araştırmaları yanında "Altay dilleri"ne ilişkin çalışmalar da artmıştır. Bu yazılarda Türk diline gittikçe artan bir değer verilmektedir. Çağdaş Japon Türkologları Türk diliyle "Altay dilleri" arasındaki bağlar üzerinde çalıştıkları gibi, çağdaş Türk diyalektleriyle de uğraşmaktadırlar.

Çağdaş Japon Türkologları arasında Takesi Sibata, Kazuo Takeuchi ve Masao Mori, Türk dili üzerine gramer veya sözlük çalışmaları yayınlamışlardır.

Avustralya'da Türkoloji Stefan Wurm ile başlamıştır. Wurm, Kara Kalpakça, Kırgızca ve özellikle Özbekçe üzerinde çalışmıştır: *Der özbekische Dialekt von Andidschan* (Wien 1945); *The Uzbek Dialect of Qizil Qujaš* ["Bulletin of the School of Oriental Studies" XII, 1947, 86-105]; *The Kirghiz language* ["Bulletin of the School of Oriental Studies" XIII, 1949, 97-120]; *The Karakalpak language* ["Anthropos" XLVI, 1951, 487-610]. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da Özbekçe (*Das Özbekische*. I, 489-524) bölümünü de Wurm yazmıştır. (H. Eren)

TÜRKÜ, Anadolu'nun sözlü geleneğinde bir ezgi ile söylenen halk şiirlerine verilen ad. Varsak boyunun özel bir beste ile söylenen şiirlerine *varsagi* (< *varsagi*), Bayat boyunun özel bir şiir türüne *bayati* (< *bayati*), Türkmenlere vergi halk şiirlerine *türkmani* adı verildiği gibi, Türklerin halk şiirleri de *türkü* (< *türki*) adını alır. Konulara ve ezgilere göre T.'lere *deyiş*, *deme*, *hava*, *ağıt* adları da verilir. Aruzla yazılan T.'ler *şarkı* adını alır. Anadolu'da T. karşılığı olarak yer yer *yır* adı da kullanılır. Çağdaş Türkler arasında da bir ezgi ile söylenen halk şiirlerine daha çok *yır* (> *ır*, *cır*) adı verilir. Bundan başka Türkler arasında *yır* yerine *öleñ* (> *ölöñ*) adı da kullanılır. Örnek olarak Kazaklar T. karşılığı olarak *ölöñ* adını kullanırlar. *Ölöñ* bu anlamıyla Kırgızlar arasında da bilinmektedir. Ancak, Kırgızlar bu adı daha çok Kazak T.'leri için kullanmaktadırlar. Kırgızlar "ağıt" yerine *koşok* sözünü kullanırlar. *Koşok*'lar, ağıt törenlerinde söylenen T.'lerdir. Kırgız *koşok*'larında bir kimsenin ölümünden duyulan acı anlatıldığı gibi, bir kızın çadırı bırakıp gitmesinden duyulan acı da dile getirilir. Kara Kalpaklar da "türkü" yerine *kosık* adını kullanırlar. Altay diyalektlerinde *sarın* sözü "türkü" olarak geçer. Çağdaş Türkler arasında bu kökten gelen *sarnamak* "türkü söylemek" anlamında yaygın olarak kullanılır. **Son** olarak, Türkler arasında T. yerine *beyit* (~ *beyt*) adına da rastlanır. Örnek olarak Tatarların *beyit*'i "türkü" yerinde kullandıklarını biliyoruz.

T.'lerin asıl sözlerini içine alan bölüme *bent*, her kıtanın sonunda tekrarlanan bölümüne ise *bağlama* (nakarat) adı verilir. Bağlamalar çokluk bir, iki veya üç mısradan oluşurlar.

T.'ler geliştirdikleri ana konulara veya gördükleri işlere, söylendikleri yerlere göre iki bölüme ayrılırlar.

T.'lerin konularını göz önünde tutan bölümlenmede T.'ler: 1. Lirik T.'ler (aşk T.'leri, ayrılık T.'leri, askerlik T.'leri, hapishane T.'leri, ağıtlar, ninniler); 2. Taşlama, yer-

gi ve güldürü T.'leri; 3. Anlatı T.'leri (efsane konulu T.'ler, tarihi konuları geliştiren T.'ler, kişileri konu alan T.'ler) olarak üç bölümde toplanabilirler.

Gördükleri işlere, kullanıldıkları yerlere göre yapılan bölümlenmede ise T.'ler: 1. İş T.'leri; 2. Tören T.'leri (düğün T.'leri, bayram T.'leri, dinî T.'ler, ağıtlar); 3. Oyun ve dans T.'leri (çocuk oyunlarında söylenen T.'ler, büyüklerin oyunlarında söylenen T.'ler) olarak üçe ayrılırlar.

Lirik T.'leri düzenin de, söyleyenin de başlıca amacı acı, sevinç, umut duygularını dile getirerek içlenmek, duygulandırıp içlendirmektir. Bu T.'lerde semboller, hayaller, çağrışımlar ağırlık kazanır.

Ayrılık T.'leri hem gurbettekilerin ağzından, hem de geride kalıp bekleyenlerin ağzından söylenmiş T.'lerdir. Bekleyen, ya gidenin anası, babası, kardeşidir ya da nişanlısı, karısıdır. Askerlik T.'leri de çokluk askerin ağzından söylenmiştir. Yakınların özlemlerini dile getiren askerlik T.'leri de vardır.

Taşlama T.'lerinde bir olaydan hareket edilerek belli bir kişiye yöneltilmiş yergi veya sövgüler dile getirilir. Bu T.'lerde olaylar alay yollu anlatılıp kişiler dile düşürülür. Bu T.'leri düzenin amacı dinleyicileri eğlendirmektir.

Anlatı T.'lerinde efsane konuları geliştirildiği gibi, tarihî olay ve kişiler de dile getirilir. Bu T.'lerde büyük tarihî olaylar karşısında halkın birdenbire kabaran sevinçleri veya acıları açıklanır. Büyük kahramanlara karşı duyulan sevgi ve bağlılık duyguları da anlatılır. Bu türdeki T.'lerden çoğu yurt ölçüsünde yaygındır.

Söylendikleri yerlere göre yapılan bölümlenmede geçen T.'lere gelince: Anadolu'da toplu olarak yapılan birçok işte T. söylemek geleneği yaygındır. Özellikle kadın topluluklarında T. söylendiğine tanık oluruz. Bu topluluklarda iş görürken söylenen T.'lere iş T.'sü adı verilir. İş T.'lerinde görülen işten söz edilmez. Bu T.'lerde görülen işin gerektirdiği hareketlere uyan ezgisi, ahengi, usulü ağır basar. T.'lerin belli yerlerindeki bağrışmalar bu türün özelliğini sağlar. Gemici T.'lerindeki *heyamola*'lar gibi.

Tören T.'leri içerik bakımından herhangi bir özellik göstermezler. Bu T.'lerde törenle ilgili konular üzerinde durulmaz. Ancak, düğün T.'lerinde arasında düğünle ilgili konular yer alır. T.'yü söyleyen kadın, yakınlarının ağzından geline seslenir. Kızın, evinden ayrılıp gitmesinden duyulan acıyı dile getirir. Bunun gibi, ağıtlarda da ölen kişinin yakınları konuşturulup acıları anlatılır.

Dinî törenlerde söylenen ilâhiler, nefesler, demeler, adları bilinen halk şairlerinin yaratmalarıdır. Ancak bu şiirlerin birçoğu zamanla büyük değişikliklere uğrayarak halk geleneğinin ortak malı olurlar. Bu şiirlerin büyük bir kısmı dinî özelliklerini saklamakla birlikte düğün, bayram, yağmur duası gibi dinî toplantıların dışında kalan törenlerde söylenir.

Oyun T.'lerinde doğrudan doğruya oyunla ilgili sözler bulunmaz. Bu T.'lerin sözlerinde daha çok rastlanan konu aşktır.

Anadolu ve Rumeli T.'lerinde iki ana biçim vardır: 1. Koşma biçimi; 2. Mani biçimi (bk. KOŞMA, MANİ). Bu ana biçimlerin çağlara, yerlere ve şiirin söylenmesi şartlarına göre birçok türleri vardır. Bu türlerin oluşmasında çokluk ezgiler de rol oynar. Biçimi ne olursa olsun bir T.'yü belirleyen, her şeyden önce onun ezgisidir.